

UVODNIK

Jana Mali, Vesna Leskošek – O RAZVOJU IZOBRAŽEVANJA ZA SOCIALNO DELO
OB 100. OBLETNICI UNIVERZE V LJUBLJANI – 179

ZNANSTVENI ČLANKI

Ana Marija Sobočan – POKLICNA IDENTITETA IN ETIKA V SOCIALNEM DELU
V OBJAVAH V REVJI *SOCIALNO DELO* – 181

Liljana Rihter – PREGLED DEJAVNOSTI RAZISKOVANJA V KONTEKSTU
IZOBRAŽEVANJA ZA SOCIALNO DELO V SLOVENIJI – 193

Barbara Kresal – USTANOVITEV MEDNARODNE ORGANIZACIJE DELA LETA 1919 – 207

Jana Mali – SOCIALNO DELO V INTERDISCIPLINARNIH RAZISKAVAH – 219

Milko Poštrak – SOCIALNO DELO Z RANLJIVIMI MLADOSTNIKI V NJIHOVEM PROSTEM ČASU
V SLOVENIJI V OBDOBJU 1975–1990 – 235

Petra Videmšek, Tadeja Kodele – UPORABNIŠKA PERSPEKTIVA V PRAKTIČNEM
USPOSABLJANJU NA FAKULTETI ZA SOCIALNO DELO – 255

ESEJ

Blaž Mesec – ČE JIH ZGREŠIMO, SMO ZGREŠENI – 271

MANIFEST

PREBOJ SOCIALNEGA – DUBROVNIŠKI MANIFEST 2019 – 293

INTERVJUJA

Vesna Leskošek – INTERVJU Z GABI ČAČINOVIČ VOGRINČIČ – 297

Borut Petrovič Jesenovec – INTERVJU Z BOGDANOM LEŠNIKOM – 303

KNJIŽNE RECENZIJ

Klavdija Kustec – Jana Mali, Vida Milošević Arnold (urednici) (2011) – DEMENCA –
IZZIV ZA SOCIALNO DELO (2. NATIS) – 307

Anamarija Kejžar – Mali Jana, Meši Nina, Rihter Liljana (2011) – SOCIALNO DELO
Z OSEBAMI Z DEMENCO – RAZISKOVANJE POTREB OSEB Z DEMENCO IN
ODGOVOROV NANJE – 311

Gašper Krstulović – Videmšek Petra (2013) – IZ INSTITUCIJ V SKUPNOST –
STANOVANJSKE SKUPINE NEVLADNIH ORGANIZACIJ NA PODROČJU DUŠEVNEGA
ZDRAVJA – 317

Anže Jurček – Vera Grebenc in Amra Šabić (2013) – LJUBLJANSKE ZGODBE –
BIOGRAFIJE NAVADNIH LJUDI – 321

Milko Poštrak – Lea Šugman Bohinc (ur.) (2011) – UČENCI Z UČNIMI TEŽAVAMI –
IZVIRNI DELOVNI PROJEKT POMOČI – 325

Mojca Urek – Simona Gerenčer Pegan (2017) – LJUDJE Z GLUHOSLEPOTO V SLOVENIJI – 329

Julija Sardelić – Špela Urh (ur.) (2012) – DRŽAVA ŽELI, DA OSTANEMO CIGANI!:
TEORETSKE REFLEKSIJE IN PRAKSE IZKLJUČEVANJA/VKLJUČEVANJA ROMOV
V SLOVENIJI – 333

ISSN 0352-7956

3177035217950081

socialno delo

socialno delo

letnik 58 – julij–december 2019 – št. 3–4

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavna urednica
Vera Grebenc

Odgovorni urednik
Borut Petrović Jesenovec

Uredniški odbor
Srečo Dragoš, Martina Kerec,
Nina Mešl, Tamara Rape Žiberna,
Irena Šumi, Mojca Urek, Darja Zaviršek

Uredniški svet
Gordana Berc, Lena Dominelli,
Shirley Gabel Gaetano, Subhangi Herath,
Duška Knežević Hočevar, Roman Kuhar,
Chu-Li Julie Liu, Rea Maglajlić, Jana Mali,
Theano Kallinikaki, Dragan Petrovec,
Paula Pinto, Francka Premzel, Shula Ramon,
Liljana Rihter, Alessandro Siccora,
Lea Šugman Bohinc, Mirjana Ule

In memoriam
Jo Campling

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809 273, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Spletna stran
<https://www.revija-socialnodelo.si/>

Tisk
Nonparel, d. o. o., Medvode

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 55,00
za fizične osebe € 27,00 (študentje € 23,00)
enojna številka € 13,50, dvojna številka € 27,00

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
(IBSS)
Sociological Abstracts
EBSCO SocIndex with Full Text

Na leto izidejo štiri številke.

Subvencija: Javna agencija za raziskovalno
dejavnost Republike Slovenije

Smernice, kako pripraviti in predložiti prispevek za
objavo, se nahajajo na spletnih straneh revije.

TEMATSKA ŠTEVILKA – SOCIALNO DELO OB 100-LETNICI UNIVERZE V LJUBLJANI

Gostji urednici: Jana Mali in Vesna Leskošek

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor in chief
Vera Grebenc

Senior Editor
Borut Petrović Jesenovec

Editorial Board
Srečo Dragoš, Martina Kerec,
Nina Mešl, Tamara Rape Žiberna,
Irena Šumi, Mojca Urek, Darja Zaviršek

Advisory Board
Gordana Berc, Lena Dominelli,
Shirley Gabel Gaetano, Subhangi Herath,
Duška Knežević Hočevar, Roman Kuhar,
Chu-Li Julie Liu, Rea Maglajlić, Jana Mali,
Theano Kallinikaki, Dragan Petrovec,
Paula Pinto, Francka Premzel, Shula Ramon,
Liljana Rihter, Alessandro Siccora,
Lea Šugman Bohinc, Mirjana Ule

In memoriam
Jo Campling

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809 273, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Web site
<https://www.revija-socialnodelo.si/en/>

Four issues are issued per year.

Subvention: Slovenian Research Agency

Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

THEMATICAL EDITION – SOCIAL WORK
AT THE 100TH ANNIVERSARY OF THE
UNIVERSITY OF LJUBLJANA

Guest editors: Jana Mali and Vesna Leskošek

SOCIALNO DELO, Vol. 58, Issue 3–4
(July–December 2019)

SELECTED CONTENTS

181 Ana Marija Sobočan – Professional identity
and ethics in social work as seen in the
publications in *Socialno delo* journal

193 Liljana Rihter – An overview of research
activities in the context of social work
education in Slovenia

207 Barbara Kresal – The establishment of
the International Labour Organisation in
1919 – Hundred years of the organised
regulation of labour rights at the
international level

219 Jana Mali – Social work in interdisciplinary
research – The case of researching social
dimensions of dementia

235 Milko Poštrak – Social work with vulnerable
youngsters in their leisure time in Slovenia
in 1975 – 1990

255 Petra Videmšek, Tadeja Kodele – Users'
perspective in practical training at the
Faculty of Social Work

O razvoju izobraževanja za socialno delo ob 100. obletnici Univerze v Ljubljani

Univerza v Ljubljani je najstarejša in največja visokošolska ter znanstveno-raziskovalna ustanova v Sloveniji z bogato zgodovino, saj je bila ustanovljena leta 1919, vendar visokošolsko izobraževanje sega na začetek 18. stoletja, ko so v imenu Rimokatoliške cerkve jezuiti vodili šolstvo in so ustanovili tudi stolice za filozofijo, teologijo, fiziko in matematiko in leta 1766 za mehaniko. Od sredine 18. stoletja je pod oblastjo cesarja Jožefa II. šolstvo prevzela država in na Slovenskem ustanovila Ljubljanski licej, ki sicer ni bil univerzitetna ustanova in ni bilo mogoče izdajati akademskih listin, je imel pa značaj visokega šolstva na področju teologije, filozofije in mediko-kirurškega študija. Licej je bil leta 1848 ukinjen in od takrat pa vse do leta 1919 je potekal boj za slovensko univerzo.

Julija 1919 leta je bil sprejet Zakon o Univerzi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani, ki so jo takrat tvorile teološka, pravna, filozofska, tehnična in nepopolna medicinska fakulteta. Prvih 18 profesorjev je bilo imenovanih 31. avgusta, 12. novembra so bili izvoljeni rektor in dekani, 3. decembra pa je bilo na univerzi izvedeno prvo predavanje.

Leta 1955 je bila ustanovljena Šola za socialne delavce, ki je bila leta 1960 uvrščena v sistem visokošolskega izobraževanja kot Višja šola za socialne delavce. Leta 1976 postala članica Univerze v Ljubljani in leta 1985 je bila vpisana v razvid raziskovalnih organizacij. Z uvedbo štiriletnega programa leta 1992 je prerasla v Visoko šolo za socialno delo. Po dolgoletnih prizadevanjih je leta 2003 pridobila status fakultete in poleg dodiplomskega programa začela izvajati tudi magistrski in doktorski program socialnega dela.

Danes odlikujejo Univerzo v Ljubljani kakovostni družboslovni, humanistični, naravoslovni in tehnični študijski programi, ki potekajo na 23 fakultetah in treh umetniških akademijah. S številnimi članicami se povezujemo tudi na Fakulteti za socialno delo, bodisi na pedagoškem ali znanstvenoraziskovalnem področju bodisi s projektnim delom. Vpetost v te povezave fakulteti omogoča vzpostavljanje številnih stikov, ki krepijo njeno vključenost in prepoznavnost na ravni Univerze v Ljubljani in širše, saj fakulteta danes raziskovalno in pedagoško sodeluje s številnimi visokošolskimi ustanovami v Evropi in širše. Podpisali smo več kot 200 bilateralnih sporazumov, študenti pa lahko prek Erasmus+ mobilnosti študirajo na večini od teh visokošolskih ustanov.

V vsem času obstoja se je izobraževanje za socialno delo nenehno prilagajalo bodisi spremembam v praksi bodisi spremembam lastnega statusa. Pogosto smo spreminjali učni program, predmete, uvajali in ukinjali smeri

študija. Redka so bila obdobja relativne stabilnosti, saj je boj za univerzitetni študij potekal vse od sedemdesetih let 20. stoletja in v tem času se je bilo treba prilagajati vedno novim zahtevam in tudi spremembam visokošolskega prostora. Zadnja taka sprememba je bil t. i. bolonjski sistem študija, ki je korenito spremenil izobraževalni sistem. Čeprav smo do tega sistema upravičeno kritični, je za našo fakulteto imel vsaj eno pozitivno posledico, in sicer priznanje prakse kot legitimnega in potrebnega dela študija. Praksa je bila prej vedno ovira, da bi nas prepoznali kot akademsko ustanovo, zdaj pa je to zahteva, ki jo morajo izpolnjevati vse fakultete. Študij se namreč mora prilagajati potrebam v praksi in s tem smo zbrisali meje med prej tako ločenimi aplikativnimi in teoretskimi akademskimi študiji.

To tematsko številko posvečamo praznovanju 100. obletnice ustanovitve Univerze v Ljubljani. V dvojno številko revije *Socialno delo* smo lahko uvrstili šest znanstvenih člankov. Ana Marija Sobočan prikaže razvoj poklicne identitete in etike socialnega dela. Liljana Rihter utemeljuje povezovanje razvoja raziskovanja in izobraževanja za socialno delo. Barbara Kresal razmišlja o dveh sočasnih in pomembnih dogodkih – ustanovitvi Univerze v Ljubljani in Mednarodne organizacije dela. Sledita prispevka, povezana z dvema specifičnima skupinama uporabnikov socialnega dela: Jana Mali predstavi vlogo socialnega dela v interdisciplinarnih raziskavah socialnih razsežnosti demence, Milko Poštrak pa socialno delo z ranljivimi mladostniki v njihovem prostem času. Sklop znanstvenih člankov skleneta Petra Videmšek in Tadeja Kodele s prispevkom o pomenu uporabniške perspektive v praktičnem usposabljanju za socialno delo.

Blaž Mesec v eseju povzame razvoj šole za socialno delo in vede socialnega dela ter v sklepu poda nekatere specifičnosti socialnega dela, ki zagotavljajo njegov nadaljnji razvoj. Manifest z naslovom Preboj socialnega je nastal na konferenci socialnega dela na Inter-univerzitetnem centru v Dubrovniku septembra 2019 in ima namen poudariti nujnost angažiranega pristopa k družbenim spremembam.

Sledita intervjuja, ki pokažeta na to, da je bilo socialno delo ves čas obstoja vpeto v družbene spremembe in je krepilo svoj položaj v zastopanju dostojanstva in pravic ljudi. Prvi je intervju z Gabi Čačinovič Vogrinčič, ki poda dragocen pogled na zgodovino izobraževanja za socialno delo, in drugi z Bogdanom Lešnikom o založniški dejavnosti, ki edina v Sloveniji že desetletja skrbi za izdajanje znanstvenih in strokovnih publikacij socialnega dela.

V zadnjem delu tematske številke so objavljene recenzije znanstvenih monografij, izdanih pri založbi fakultete, ki jih do zdaj še nismo recenzirali. Nekatere monografije so nekoliko starejšega datuma. To utegne biti nenavadno, saj si po navadi prizadevamo za objavo recenzij novejših del. Urednici sva menili, da je prav ta tematska številka, posvečena 100-letnici Univerze v Ljubljani, prava priložnost za objavo recenzij teh monografij socialnega dela.

Ana Marija Sobočan

Poklicna identiteta in etika v socialnem delu v objavah v reviji *Socialno delo*¹

V prispevku je predstavljenih več besedil, objavljenih v reviji Socialno delo (ali njenih predhodnicah) med letoma 1972 in 2018, ki obravnavajo temo etike pa tudi identitete socialnega dela. Članek opisuje tematike in usmeritve, ki s pomočjo objave v tej reviji oblikujejo teoretsko, interpretativno in mnenjsko polje o etiki in identiteti socialnega dela v Sloveniji. To polje je vsekakor relevantno za razumevanje in uveljavljanje tega, kaj je socialno delo v Sloveniji, kakšni so njegovi cilji, vrednote, avtoriteta, omejitve, ipd., zato bi bilo smiselno o etiki in poklicni identiteti razmišljati in pisati še več kot do zdaj.

Ključne besede: zgodovina socialnega dela, etična načela, etični kodeksi, izobraževanje za socialno delo, vrednote.

Ana M. Sobočan je docentka in raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, v letih 2018 in 2019 pa je bila tudi gostujoča raziskovalka na Univerzi v Edinburgu na Škotskem. Njeno osrednje raziskovalno področje obsega etiko v socialnem delu – etično prakso in etično odločanje, poklicno identiteto in etiko v raziskovanju, predava pa tudi na področjih družbenih neenakosti in vključevanja (hendikep, spol). Kontakt: ana.sobocan@fsd.uni-lj.si.

Professional identity and ethics in social work as seen in the publications in *Socialno delo* journal

To uncover how do papers, published in the scientific journal Socialno delo [Social work] (or its predecessors) cover the topic of ethics, as well as social work professional identity, a number of texts, published between 1972 and 2018 is discussed. By doing this, it sheds light on the themes and orientations, which have – by publication in the journal – contributed to the theoretical, interpretative grounds and views on ethics and social work identity in Slovenia. This grounds are definitely relevant for the understandings and legitimations of what is social work in Slovenia, what are its goals, values, authority, limitations, etc., so it would be reasonable to ponder and publish even more on ethics and professional identity than until now.

Key words: history of social work, ethical principles, code of ethics, social work education, values.

Ana M. Sobočan is an Assistant Professor and researcher at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana; in 2018–19 she was also a visiting researcher at the University of Edinburgh in Scotland. Her research focus involves ethics in social work – ethical practice and ethical decision-making; professional identity and ethics in research, while she lectures also on social inequalities and inclusion (disability, gender). Contact: ana.sobocan@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Poleg splošno sprejetih mednarodnih dokumentov (npr. *Mednarodna definicija socialnega dela*, 2014; *Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo*, 2005) v praksi socialnega dela geografsko in kulturno ni popolnega soglasja glede ciljev in nalog poklica socialne delavke/socialnega delavca, tudi njegov razvoj ima različne tradicije. K temu je mogoče dodati, da mora socialno delo v sedanjem času upravičevati lastni obstoj in pomen oz.

¹ Delo je nastalo v času poteka projekta »Etična praksa in odločanje v socialnem delu« [Z5-7192], ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

vlogo tako uporabnikom in uporabnicam storitev, ki socialno delo občutijo kot podaljšano roko nadzorujoče države, kot tudi državi, ki socialno delo vidi kot preveč potraten in neučinkovit mehanizem nadzorovanja populacij.

Socialno delo izhaja iz razumevanj, kako na družbe in posameznike vplivajo družbeni in zasebni dejavniki, okoliščine in problemi: to zahteva odgovor, ki ga socialno delo po navadi ponudi v obliki pomoči. Vrednote socialnega dela v njihovi praktični uporabi pa določajo vsakokratni politični sistemi in družbene strukture. Kako so te vrednote zamišljene, interpretirane in udejanjene s socialnodelovnimi metodami in prakso, je neločljivo povezano s posameznimi sistemi socialnega varstva in socialnih politik.

Kot trdi Clark (2000, str. 4), vse dejavnosti v socialnem delu pridobijo legitimnost le v javnih in političnih procesih. Po navadi ali tradicionalno se socialno delo opisuje kot preplet tehničnega znanja in poklicne etike, ki součinkujeta v dejanju posameznega odnosa pomoči. Številni avtorji pišejo tudi o politični naravi socialnega dela. Payne (2006, str. 182) npr. meni, da je socialno delo politična dejavnost, ker so storitve v socialnem delu v javni domeni in upoštevajo politike države – javnost in država vplivata na to, kako je socialno delo zamišljeno in kako se udejanja; poleg tega se socialno delo večinoma ukvarja s problematikami, ki so politične narave – zadevajo procese ustvarjanja družbenih hierarhij.

Vloga, cilji in namen socialnega dela so teme kontinuirane teoretske razprave in tudi nestrinjanja: ali poskuša socialno delo ljudi »normalizirati« in jih prilagoditi sistemu ali pa je socialno delo hkrati tudi poglobitni izziv ali kritik tega sistema? Socialno delo je vedno vpeto v mrežo razmerij moči, ki povezujejo normativne, vladajoče, dominantne (npr. zdrave, premožne) in ne-normativne, podrejene, marginalizirane (npr. bolne/hendikepirane, revne). Razumeti socialno delo nujno pomeni najprej razumeti različne avtoritete in kako jih socialno delo na eni strani utrjuje in udejanja, na drugi strani pa jim tudi oporeka. Zakoni (kot primarna avtoriteta v socialnodelovnih intervencijah), ki naj bi si prizadevali za pravičnost in izboljševanje položaja ljudi v njihovem zasebnem in javnem življenju, se tudi najpočasneje prilagajajo spremembam in potrebam v realnem življenju: socialno delo jih npr. mora upoštevati, hkrati pa z »neposlušnostjo« zakonom in opozarjanjem na nujnost sprememb tudi pripomore k izboljšavam.

Ključno za razumevanje socialnega dela je tudi razumevanje razvoja poklica iz zgodovinske perspektive. V Sloveniji je sama zgodovina socialnega dela izjemno dobro dokumentirana tako z vidika procesov kot njegove umeščenosti v širši prostor (npr. Zaviršek in Leskošek, 2006; Zaviršek, 2000, 2001, 2005, 2005a, 2005b, 2006, 2007, 2012, 2014, 2014a, 2015). V tem prispevku pa raziskujem konceptualizacije socialnega dela, specifične poklicne identitete in etike iz perspektive nekaterih objav v znanstveni reviji *Socialno delo* in revijah, ki so bile njene predhodnice. Za ta namen sem najprej pregledala Stvarno kazalo 1972–1981, ki navaja 172 bibliografskih enot in med njimi izbrala prispevek pod kategorijo Etični problemi socialnega dela (avtor Franci Brinc). Osrednji del iskanja pa je bil pregled digitalno dostopnih virov (vseh je 1405) v reviji *Socialno delo*, od leta 1982 do leta 2018, na portalu Digitalne knjižnice Slove-

nije. Uporabila sem oznako »etika«, pri tem pa je iskanje ponudilo 26 člankov v naslednjih letih: 1994 (2), 1996 (2), 2002 (1), 2003 (2), 2005 (1), 2006 (3), 2007 (4), 2008 (1), 2010 (1) in 2011 (7), 2012 (1), 2014 (1)².

Pri iskanju po celotnih besedilih, to je bilo mogoče za obdobje 2003–2018 (v tem članku analiziram le tiste z oznako etike), je besedo »etika« iskalnik našel v 57 besedilih. Avtor, ki izstopa, je Srečo Dragoš (7 prispevkov), sledi mu Ana M. Sobočan (5 prispevkov); besedo etika so v naslovu ali med ključnimi besedami uporabili še Darja Zaviršek (3), Gabi Čačinovič Vogrinčič (1), Lea Šugman Bohinc (1), Špela Urh (1), Vera Grebenc (1) in drugi. Dvaindvajset prispevkov obravnava socialno delo; med prispevki so eseji, diskusije, recenzije, intervjuji in članki. Pregledala sem tudi vse druge naslove in povzetke člankov, ki so mi bili dostopni, bodisi kot prispevki v *Socialnem delu* bodisi kot prispevki, ki so izšli pred letom 1982, tj. v revijah predhodnicah; nekaj sem jih dodala v analizo kot še posebej zanimive za analizo, s katero želim bolje razumeti razvoj in pomen koncepta etike v socialnem delu in teorije v zvezi z identiteto socialnega dela v Sloveniji.

Razvoj poklicne identitete in etike v socialnem delu je proces, ki se dogaja na več ravneh in je strokovno pomemben in raziskovalno zanimiv tako v svojem diahronem kot sinhronem poteku. V tem prispevku bom prikazala le drobce iz preteklosti in novejši zgodovini, ki pričajo o tem razvoju.

Človek in njegova odgovornost

Posebno pozornost med (i)zbranimi članki je vzbudil prispevek Francija Brinca z naslovom Človek in njegova odgovornost, v pregledu objav kategoriziran pod razdelkom »Etični problemi socialnega dela«. Prispevek je leta 1974 izšel v *Vestniku delavcev na področju socialnega dela*, reviji, ki je začela izhajati nekaj let po ustanovitvi Visoke šole za socialno delo.

Brinc v svojem prispevku želi predstaviti različne vidike identitete in vrednot v socialnem delu. Osrednja tema njegovega pisanja je koncept odgovornosti, ki ga plastično predstavi na primeru prava in kazenske odgovornosti ter v nekaterih običajnih življenjskih situacijah, da bi bolje ponazoril, kaj pomeni odgovornost tudi v socialnem delu. V prispevku Brinc (1974, str. 22–23) utemeljuje:

Socialno delo je delo z ljudmi in za ljudi. Tudi v njem mora priti do polnega izraza odgovornost za reševanje socialnih problemov. Socialno skrbstvo mora biti usposobljeno, da zagotovi dostojne in varne življenjske prilike vsem, ki jim sicer v družbi ni dano, da bi to dosegli sami. Pristojnosti, naloge in sredstva za delovanje socialnega skrbstva določajo ustrezni družbeni organi. Zato ti organi tudi nosijo odgovornost za reševanje socialne problematike v skupnosti. Vsaka socialna služba je ustanovljena in deluje

² Iz analize sem od tega nabora takoj izločila članke, ki za razpravo v tem prispevku niso relevantni: Socialni vidiki izobraževanja po internetu (Jereb in Ferjan, 2007), O etiki in morali slovenskih menedžerjev (Ferjan in Brumen, 2002), recenzija *Happy hour is 9 to 5* (Sobočan, 2011b), recenzija *Straight talk about professional ethics* (Sobočan, 2011a), Profesionalna etika socialnega dela v ZDA (Maučec, 2007); Moč in odgovornost: množični mediji in novinarstvo med popolno svobodo in odgovorno svobodo (Milosavljevič, 2003).

zaradi izpolnjevanja določenih političnih ciljev družbe. To že samo po sebi pomeni, da si služba sama ne določa niti cilja svojega delovanja niti virov in višine finančnih sredstev, ki jih je mogoče uporabiti za socialne namene. Vse to je dano od ustreznih političnih organov ožjih ali širših družbeno političnih skupnosti. To je treba razumeti tako, da praviloma ni služba odgovorna, če so njena sredstva za socialne dajatve majhna. Za tako stanje odgovarjajo politični organi, ki vodijo socialno politiko v ožji ali širši družbeno politični skupnosti. Vodja socialne službe pa nosi polno osebno odgovornost, če ni sposoben ovrednotiti potreb ljudi po uslugah socialne službe in teh potreb prikazati ustreznim organom, ki odločajo tako o organizaciji kot o finančnih sredstvih za namene socialnega skrbstva. Naša kritika je tako pogosto usmerjena na napačne ljudi, kritiziramo socialno službo, ki je v danih pogojih storila vse, kljub temu pa je ostala kadrovsko šibka in razpolaga z majhnimi finančnimi sredstvi, ne vidimo pa tistih, ki so odgovorni za tako stanje v socialni službi.

Brinc tudi meni, da je »socialni delavec pri svojem delu vedno razpet med dano socialno politiko ter med lastno poklicno etiko« (*ibid.*, str. 23), pri tem pa poudari, da je »socialni delavec po svoji poklicni orientaciji nosilec ideje o pomoči človeku v stiski« (*ibid.*, str. 24). Poudari, da

za odpravljanje in zmanjševanje socialnih razlik med ljudmi niso dovolj le načela in dobra socialna zakonodaja, temveč so potrebni tudi socialni delavci z visoko stopnjo poklicne zavesti in močnim občutkom osebne odgovornosti. (*Ibid.*, str. 24)

Brinčev zapis lahko v kontekstu drugih prispevkov tistega časa in kontekstu oblikovanja poklica socialnega dela razumemo kot besedilo, ki želi legitimirati in definirati identiteto socialnega dela.

Razvoj identitete poklica in poklicne identitete v socialnem delu

Socialno delo je bilo v preteklosti pogosto v položaju, v katerem je moralo dokazovati svoj poklicni status, danes pa predvsem svojo poklicno identiteto. V ZDA je npr. veljalo, da je imelo socialno delo še na začetku sedemdesetih let status »pol-poklica«, zaradi omejenih diskrecijskih pravic (Toren, 1972) in umanjkanja etičnega kodeksa (Congress, 2010). V Sloveniji je o poklicni identiteti socialnega dela proti koncu osemdesetih let pisal Stritih. Kot pogoj za legitimacijo stroke in avtonomnost v odnosu do državnih in cerkvenih ustanov poudarja etični kodeks (Stritih, 1988). Socialno delo je umestil med izvajalca storitev, uporabnika storitev in »odbor, ki zastopa namembnost finančnih sredstev« (Stritih, 1988, str. 289). Ugotavlja tudi, da je za zdaj (tj. konec osemdesetih let 20. stoletja) socialno delo ne le strokovna dejavnost, ampak tudi »poklic – se pravi, da še ni prišlo do osamosvojitve znanosti in stroke« (*ibid.*). Omeni tudi, da socialno delo potrebuje najprej metode in tehnike za »spremljanje različnih procesov, ki potekajo med ljudmi«. To je po njegovem mnenju podlaga za snovanje oblik pomoči in »solidarnostne aktivnosti« (Stritih, 1988, str. 301). Čačinovič Vogrinčič, Mesec, Milošević, Stritih, Rapoša-Tajnshek in Vojnovič (1983, str. 13) so že nekaj let pred tem opozarjali, da je socialno delo po svoji

osnovni funkciji preventivno in razvojno in da ne bi smeli abstraktno ločevati kurativne preventivne in razvojne funkcije.

Predmet socialnega dela so tiste življenjske situacije, v katerih posamezniki ali skupine ne morejo mobilizirati svojih sposobnosti za uspešno življenje in delo ter za doseganje relativne osebne sreče. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da so predmet socialnega dela tiste situacije, v katerih je ogrožena reprodukcija posameznikovih življenjskih, delovnih in socialnih potencialov zaradi motenj v odnosih med posameznikom in njegovim družbenim okoljem. (*Ibid.*, str. 14)

Avtorji poudarjajo, da mora socialno delo temeljiti na znanstvenih spoznanjih različnih strok, in ga imenujejo znanstvena disciplina. V prispevku predstavijo zahtevo po »enotnem, kontinuiranem, samoupravnem in sistematično definiranim štiriletnem izobraževanju«³, ki je bila sprejeta na konferenci o reformi sistema izobraževanja socialnih delavcev leta 1981, na pobudo iz III. Kongresa socialnih delavcev Jugoslavije (na Bledu, 1980). Kot razlog navajajo vse kompleksnejše družbene probleme in odnose (*ibid.*, 16–17). Kot zapišejo, naj bi visokošolski študij prinesel znanje o metodah svetovalnega in terapevtskega dela, skupinskem delu, skupnostnem delu in specifičnih metodah raziskovanja za socialno delo (*ibid.*, str. 18). Poudarjajo še, da je socialno delo tudi poklic, za katerega je potrebna vzgoja, tj. socializacija za delo z ljudmi (*ibid.*, str. 24).

To je osvetil Flaker (1988, str. 190), ki je v svojem prispevku o izobraževanju poudaril, da študentke in študentje socialnega dela že ves študij delajo z ljudmi. Milošević (1990, str. 114) je nekaj let pozneje spet pisala o znanstveni zasnovanosti kot enem od pogojev za profesionalizacijo socialnega dela, katerega eno temeljnih načel je teoretska zasnovanost. Opozorila je tudi na pomanjkljivo identiteto socialnega dela, ki jo pripisuje vplivu različnih teorij in prehitri specializaciji za razna področja, ki je onemogočila možnost za »oblikovanje enotnejših, jasnejših in trdnejših temeljev, ki bi socialno delo povezovali v celoto« (*ibid.*). Socialno delo je definirala kot delovni proces in teorijo o tem procesu, ki povratno vpliva na teoretske sklepe in praktične odločitve (*ibid.*, str. 115). Etiko v socialnem delu je Milošević predstavila kot edini element, ki ga razume hkrati kot prvinu in pogoj profesionalizacije socialnega dela, z njo povezana načela socialnega dela pa opiše kot praktično aplikacijo etike, katerih upoštevanje pozitivno vpliva na družbeno uveljavitev poklica (*ibid.*, str. 117). Ta etika pa se mora šele oblikovati, razpravlja Dragoš (1989, str. 12–13) o tedanjem, jugoslovanskem etičnem kodeksu in poudari: »Kot ni učinkovitega strokovnega dela brez lastnega etičnega kodeksa, tako ni učinkovite strokovne etike brez avtonomne stroke.«

Etika in kodeks(i) etike za področje socialnega dela

V Sloveniji je največ pozornosti etiki kot samostojnemu, ločenemu vprašanju (tj. ne etiki kot implicitno vključeni v metode oz. strokovne pristope v socialnem delu) namenil Srečo Dragoš. Kakor Brinc tudi on piše o odgovornosti, vendar dve desetletji pozneje na teoretsko bolj utemeljen in sistematičen način. V svojem prispevku o socialni etiki (Dragoš, 1996) pojasnjuje razliko med etiko prepri-

³ Do takrat je bilo izobraževanje dvoletno.

čanja in etiko odgovornosti. Da je za socialno delo še posebej relevantna etika odgovornosti, ponazori tudi na primeru varovanja podatkov o uporabnikih. Z etiko odgovornosti pa je povezana tudi raba etičnega kodeksa, katerega pomen za poklic poudari in predvsem opozori na to, da ga ne smemo razumeti kot »normativo, ki jo je treba brezpogojno izvajati, *ne glede* na neželene posledice« (Dragoš, 1996, str. 223); kot primer navede vprašanje zaupnosti informacij in osebnih podatkov, ki je sicer eno od osrednjih načel etičnega kodeksa.

Temeljen je že njegov prispevek »Profesionalne etike pri delu z ljudmi« (1996a). V njem je predstavil ključna vprašanja (in odgovore nanje) s področja relevantnosti etike in njene kodifikacije za poklice⁴. V besedilu poudari pomen etičnih premislekov pri strokovnem delu in opozori na nekatere ključne vidike, ki zahtevajo vzpostavitev kodeksov etike, npr. da je delo lahko strokovno pravilno, ni pa ni nujno, da je tudi etično (*ibid.*, str. 50). V prispevku, ki je sicer poročilo s posveta o profesionalnih etikah, prikaže, da »bolj ko je neka dejavnost kompleksna, večje so potrebe profesionalcev po avtonomiji pred poslovnimi strukturami, ki usmerjajo to dejavnost (v institucijah)« (*ibid.*, str. 54). Kodeksi etike so zato nujni za vzpostavljanje lastne avtonomne podlage za usklajevanje strokovne dejavnosti in zahtev, odločitev ipd. organizacije, pa tudi za kodificiranje odnosa do prejemnikov oz. uporabnikov storitev (*ibid.*).

Dragoševa vloga pa je ključna tudi pri samem nastajanju kodeksov etike, ki sta relevantna za socialno delo v Sloveniji. Nastajanje kodeksa poklicne etike socialnih delavk in delavcev je predstavil in ovrednotil v prispevku »Predstavitve osnutka kodeksa poklicne etike socialnih delavk in delavcev Slovenije« (Dragoš, 1994). V njem je predlagal osnutek kodeksa poklicne etike, hkrati pa podal v zvezi z njegovo vsebino tudi daljši komentar, ki pojasnjuje, zakaj je prav takšen, kot je. V komentarju je predstavil več relevantnih pogojev oz. vodil za sestavo kodeksa. Predvsem je opozoril na nujnost uvedbe dvospolne dikcije.

To je pomembna novost in pridobitev, saj so bili kodeksi drugih poklicev do takrat zapisani le v obliki za moški spol. Razloge za dvospolno dikcijo Dragoš tudi smiselno teoretsko opredeli in podpre⁵. Opozori tudi, da se je treba pri sestavi kodeksa izogibati neznanim in redko uporabljenim izrazom pa tudi neustreznim – saj z jezikom konstruiramo tudi sporočilo – tako predlaga izraz »uporabnik«/»uporabnica«, ki je tudi danes v veljavi. Poleg tega svetuje, da kodeks ne sme biti niti prekratek niti predolg, da ne bi bil presplošen ali preveč preskriptiven. Opozarja tudi, da mora biti avtonomen v odnosu tako

⁴ Dragoš v svojih člankih, citiranih v tem prispevku, razlikuje med profesijo in poklicem, pri tem pa poklicno delo opiše kot predvsem izkustveno utemeljeno in s tem manj kompleksno (Dragoš, 1996a, str. 54). V tem prispevku ne razlikujem več med profesijo in poklicem in socialno delo imenujem preprosto poklic (in njegove vrednote in etiko kot poklicne) in pri tem predpostavljam, da mora vključevati prav enake lastnosti kot so tiste, ki naj bi veljale za profesijo (tj. da gre pri profesijah za poklice, ki so dosegli svoje mesto in status v družbeni delitvi dela; da njihove pripadnice obvladujejo zahtevna znanja in izkušnje, se redno in dolgo usposablja; je zanje značilno, da imajo poklicno organizacijo, ki nadzoruje vstop v poklic in izvaja profesionalni nadzor nad stroke, in da njihovo delovanje zaznamujejo profesionalna kultura, strokovni jezik in profesionalna etika).

⁵ Morda se zdi, da gre pri tej temi za lingvistično vprašanje, ne pa za vprašanje etičnih načel določenega poklica, vendar je prav takšna usmerjenost simptom načel socialnega dela v praksi!

do politične ideologije kot tudi do zakonodajne regulative; da izhaja iz lastnih načel in se hkrati ne izključuje z drugimi področji. Kot posebno občutljivo in pomembno področje omenja varovanje podatkov o uporabnicah in uporabnikih, v katerih primerih je te mogoče deliti in v zvezi s tem tudi pojasni svojo rešitev vprašanja, ki se izraža v 12. in 14. členu kodeksa. Tudi sicer meni, da je njegov predlog kodeksa osrediščen na »odnos do uporabnika/uporabnice«. Opozori še, da je vsebinski poudarek kodeksa socialnega dela lahko povezan le z osrednjim interesom socialne stroke, in to je »pomoč«. Pri tem opozarja, da seveda noben kodeks ne more zagotavljati »dobre (ustrezne, pravilne) strokovne prakse« (Dragoš, 1994, str. 440), saj je mogoče odločitve o pravilnem ravnanju sprejeti le na podlagi konkretnih in posamičnih primerov.

Hkrati je Dragoš leta 1994 objavil še en prispevek v zvezi z kodificiranjem ravnanja, in sicer v zvezi z nastajajočim kodeksom etike v socialnem varstvu (Dragoš, 1994a). Sprašuje se, ali je takšen kodeks zares potreben, kajti kaj naj bi bile tiste etične dileme, ki presegajo obstoječe kodekse poklicev znotraj socialnega varstva. Hkrati nastanek takega kodeksa sproža dilemo, ali naj le povzema etike relevantnih poklicev ali išče morebitne pomanjkljivosti etik in odgovori nanje. To pa zaostrí vprašanje: kako določati prioriteto med kodeksom posameznega poklica in kodeksom socialnega varstva (Dragoš, 1993a, str. 516)?

Skoraj dve desetletji pozneje, ko se pripravlja prenova *Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu*, je Dragoš (2013) znova sodeloval v razpravi o kodeksu s svojim prispevkom. V njem opozori na to, da so etični kodeksi nenadomestljivi predvsem na štirih področjih: pri prepoznavanju etičnih dilem, pri odločanju v etičnih izbirah, pri opozarjanju na neprimerne etične odločitve in njihovem sankcioniranju ter »pri širših intervencijah, pri katerih si prizadevamo za učinke na skupnostni in politični ravni« (Dragoš, 2013, str. 343). Posebej pri zadnjem ugotavlja velik manko in opozarja, da je doseg etičnih kodeksov tudi na področju sistemskih in drugih nesistemskih političnih problemov. Kot primer navede situacijo krčenja sredstev za določeno socialno področje: ali v socialnem delu to prepoznamo kot politični ali kot profesionalni problem, to ni enako in ni nepomembno (*ibid.*).

Podobno vprašanje glede razumevanja odgovornosti – prav za premajhna sredstva – je v svojem prispevku, kot sem že predstavila, navedel tudi Brinc (1974). Tudi Sobočan (2011) v svojem prispevku »Etika v socialnem delu« obravnava vprašanje problematike zmanjševanja sredstev za pomoč uporabnikom v socialnem delu, tudi kot vir etičnih dilem v socialnodelovni praksi. Trdi, da morajo socialne delavke pri svojem ravnanju odgovarjati tako na praktična kot na etična vprašanja v zvezi s strokovnimi odločitvami. Zato so ključni ne samo (vzpostavitev in) raba etičnih kodeksov, ampak tudi raziskovanje in razumevanje, kako in koliko v socialnem delu zaznavamo etične dileme ter kako se jih lotevamo oz. jih razrešujemo.

Na to, kako pomembna so ta vprašanja za učenje in poučevanje etike v socialnem delu, z analizo primerov odločanja odgovarja prispevek tuje avtorice v prevodu, Sarah Banks (2011), »Od strokovne etike do etike v strokovnem delu«. Še bolj plastično pa o njih spregovori v intervjuju, ki je bil objavljen v isti številki (Banks 2011a). Tudi Banks v tem intervjuju poudari pomen ra-

zumevanja položaja in identitete socialnih delavcev in delavk glede svojega poklica, načel in zunanjih sistemov, ki nanju vplivajo (*ibid.*).

Kako rušilen je lahko vpliv teh zunanjih sistemov in politik na socialno delo in predvsem na blaginjo njegovih uporabnikov in uporabnic, je predstavil Stark (2011). O vlogi zunanjih sistemov, in konkretnije o birokratizaciji, sta pisali tudi Urbanc in Kletecki (2003) in jih identificirali kot vir etičnih dilem in s tem povečanega profesionalnega stresa pri socialnih delavkah. Predstavili sta nekaj primerov hrvaške prakse in poudarili pomen povečanja profesionalne kompetentnosti socialnih delavcev in vlogo supervizije kot specifične oblike podpore in pomoči socialnim delavcem.

Identitete poklica in vprašanj v zvezi z njegovo razmejenostjo od drugih poklicev kot ključnih za uspešno delovanje regulacije poklica (s pomočjo častnega razsodišča) se je v eseju lotil Cafuta (2006). Njegov prispevek je pomemben tudi zato, ker dokumentira delo Častnega razsodišča (pri Socialni zbornici), opozarja na slabe prakse in pasti pri razsojanju etičnega oz. neetičnega ravnanja v socialnem varstvu (*ibid.*)⁶. Čeprav je njegov prispevek razpravljalni, ne pa znanstven, ni njegov pomen za premisleke na področju etičnega kodeksa, regulacije poklica in avtonomnosti na področju presojanja etične prakse v socialnem delu nič manjši, saj nas opozarja na to, kako pomembno je, da so sistemi regulacije, ki temeljijo na etičnem kodeksu, vzpostavljeni in delujejo na zakonite in etične načine, saj sicer ni mogoče pričakovati niti tega, da bo imel sam etični kodeks legitimnost in avtoriteto, relevantni za poklic, za katerega je bil ustvarjen.

Tematizacije etike v prispevkih za *Socialno delo*

Ali in kako uporabljamo etični kodeks ter etična načela v poklicu, postane seveda razvidno šele v socialnodelovni praksi: »Vsa načela in vse pisane in nezapisane pravne, moralne in druge norme se uresničujejo le v stiku z ljudmi in v vsakdanjem življenju« (Brinc, 1974, str. 24). Nekateri članki, ki so del moje preiskave objav v reviji *Socialno delo*, se ukvarjajo prav s tem, zakaj in kako so etična načela pomembna pri socialnodelovni praksi in razvoju metod v socialnem delu.

V prispevku z naslovom »Socialna izključenost Romov v Beli krajini« Urh (2006) ne omenja etike v socialnem delu, jo pa je – saj je besedo etika zapisala med ključne besede, očitno prepoznala za relevantno v zvezi z njeno temo, gotovo predvsem v zvezi s tem, da naj bi socialno delo »preseгло tradicionalno prakso«, »prevzelo aktivistično vlogo« in »delovalo na vseh področjih, kjer se kaže socialno izključenost Romov« (*ibid.*, 2006, str. 48).

Tudi prispevek Šugman Bohinc o delu z neprostopljivimi uporabniki v socialnem delu je avtorica prepoznala kot povezan z etiko: kot etično problematične

⁶ V zvezi s to temo velja omeniti še prispevek »Častno razsodišče društva socialnih delavcev« (Urek in Dragoš, 2002). Prispevek se sicer pri iskanju pojma »etika« ni pojavil med rezultati, zato ga v tem besedilu ne obravnavam, vendar je ključen za razumevanje delovanja Častnega razsodišča in s tega vidika zelo pomemben za etiko in poklicno identiteto v socialnem delu v Sloveniji.

prepoznava situacije, v katerih uporabniki zavrnejo sodelovanje, še preden se vzpostavi delovni odnos (Šugman Bohinc, 2006, str. 346). Njen prispevek povzema in predstavlja tudi etične smernice dela z neprostopoljnimi uporabniki, ki sta jih razvila Rooney in Bibus (2001), in modele etične dobronamernosti.

Čačinovič Vogrinčič (2010) v prispevku »Soustvarjanje pomoči v jeziku socialnega dela« ne piše neposredno o etiki, pa vendar predstavlja predlog paradigmatske spremembe samega poklica socialno delo – z uvedbo in uporabo jezika socialnega dela, ki ga gotovo razume kot projekt, ki ima pomen za prakso, načela in identiteto poklica socialno delo.

Tudi prevedeni članek avtorice Staub-Bernasconi (2011) opredeljuje, kaj pomeni poklic socialnega dela in kako pomembno je, da se utrdi poklicna identiteta socialnih delavk, in sicer na temelju znanosti in človekovih pravic, ki dvojni mandat socialnega dela razširjajo v trojnega. Na tej podlagi socialne delavke in delavci pridobijo tudi orodje za dejansko udejanjanje načel stroke, tudi in predvsem, kadar ta niso v skladu s trenutnimi političnimi in ekonomskimi cilji (*ibid.*). Tudi ta prispevek etike ne obravnava neposredno, pa vendar poudarja načelno usmeritev socialnega dela in tematizira, za kakšne prakse bi si socialno delo moralo prizadevati. Praksa socialnega dela je namreč prepletena z dilemami in prav ustrezna strokovna podlaga pripomore k bolj etičnemu razreševanju teh dilem.

O dilemah za prakso socialnega dela je pisala Zaviršek (2012a), in sicer v povezavi z reproduktivno medicino in vlogo socialnega dela na tem področju. Vsekakor gre pri temi tudi za številna etična vprašanja in Zaviršek opozarja, da je zelo pomembno, da je praksa socialnega dela navzoča in predvsem kompetentna tudi na področju reproduktivne medicine.

Še en prispevek v zvezi s prakso socialnega dela je objavila (v prevodu) Humphries (2005), ki je v prispevku s področja poklicne etike in migracij namenila pozornost temu, kaj se od socialnih delavk zahteva v zvezi z uresničevanjem migracijske politike v Združenem kraljestvu, in pri tem opozorila, da ta vloga nasprotuje strokovni etiki in bi se ji morali kolektivno upreti, na mednarodni ravni.

Našla sem še dva prispevka s področja izobraževanja. Ajduković, Urbanc in Branica (2008) poudarjajo razumevanje vrednot in etičnih načel socialnega dela kot tudi etično uporabo znanj in spretnosti o raziskovalnih metodah za doktorske študentke socialnega dela. Grebenc (2012) pa v svojem prispevku piše tudi o vlogi socialnega dela pri promociji zdravja (opozarja tudi na etične dileme pri promociji, ki so po navadi popolnoma neopažene v kontekstu javnega zdravstva in zdravstvenih delavk) kot skladnih z etičnimi smernicami poklica socialno delo.

Prispevek, ki sega na področje izobraževanja za socialno delo, raziskovanja, prakse in etičnih načel poklica, pa je objavila Zaviršek (2014b). Ker ne piše neposredno o etiki socialnega dela, ga uvrščam v to poglavje, vendar je pomembno poudariti, da celostno predstavlja področje specifične etike. Prispevek obravnava etiko hendikepa, v njem pa Zaviršek predstavi pregled teoretskih konceptov, kot so hendikep, drugačnost, utelešena razlika, etika hendikepa, in opiše ključne poudarke študija hendikepa in pokaže na pomen vključenosti ljudi z ovirami v oblikovanje znanja in prakse na področju hendikepa.

Sklep - več o identiteti, več o etiki

Pregled (ki pa je vsekakor lahko le pomanjkljiv) prispevkov, objavljenih v reviji *Socialno delo* s ključnimi besedami etika ali ustrezajočih temi etike in poklicne identitete v socialnem delu je delno predstavil razvoj misli in koncepta etike in socialnega dela. Pri tem je pomembno poudariti, da gre za nekakšen eksplorativen pregled in da prispevkov posebej ne vrednotim, saj se seveda razlikujejo tudi po znanstveni pomembnosti, žanru ipd. Pri tem je treba upoštevati, da je izbor, čeprav je zaradi ključnih besed »objektiven«, seveda tudi selektiven in da bi bila morda zanimivejša in bolj poglobljena analiza takšna, v kateri bi lahko s pomočjo sodobnih metod rudarjenja podatkov in analize besedil izluščili osrednje teme, ki so se seveda v letih spreminjale, izginjale in se pojavljale, in jih interpretirali v zvezi z ustrezajočimi socialno-političnimi konteksti in takratnimi teoretskimi spoznanji: le tako bi se pokazali tudi bogastvo, predvsem pa raznovrstnost, ponekod enovitost, ponekod pa tudi razpršenost in konflikt med (trenutnimi) spoznanji, teorijami in uvidi.

V analizi se je pokazalo, da so avtorji v zvezi s poklicem socialnega dela pisali predvsem v navezavi na temo profesionalizacije in izobraževanja, v zvezi z etiko pa v veliki meri v zvezi z (vzpostavljanjem) etičnega kodeksa oz. kodeksov. Tematiziranje etike in etičnih dilem je poleg tega opazno v nekaterih prispevkih, ki včasih pokažejo predvsem navzočnost etike pri metodah ali etična vprašanja in dileme, ki jih mora tudi socialno delo razreševati.

Očitno je, da imajo razprave na področju socialnega dela v Sloveniji dolgo in plodno zgodovino, gotovo pa bi bilo smiselno še več pozornosti in pisanja nameniti identiteti socialnega dela (in jo s tem pomagati krepiti), predvsem pa tudi etiki v socialnem delu kot temelju te identitete in pogoju za vsakršno strokovno delo. Naj sklenem z besedami, ki jih o sodobnosti zapiše Dragoš (2007, str. 137) v še zadnjem prispevku, ki je del moje analize:

Socialnost je osvobodjena etičnih premislekov, moralne norme niso več funkcionalne; kar družbo še drži skupaj, so le tehnikaliije oblasti in kapitala – neprikrite, saj je tudi ideologija odveč.

Vloga etike v socialnem delu je v takšnem svetu še večja.

Viri

- Ajduković, M., Urbanc, & K., Branica, V. (2008). Vloga doktorskega študija pri razvoju socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3–6), str. 259–269.
- Banks, S. (2011). Od strokovne etike do etike v strokovnem delu. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 178–195.
- Banks, S. (2011a). Etične dileme, ali koga zanima? *Socialno delo*, 50(3–4), str. 263–268.
- Brinc, F. (1974). Človek in njegova odgovornost. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 13(3–4), str. 18–25.
- Cafuta, J. (2006). Etika, častno razsodišče, socialno varstvo. *Socialno delo*, 45(1–2), str. 61–67.
- Clark, C. L. (2000). *Social work ethics, politics, principles and practice*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Congress, E. (2010). Codes of ethics. V M. Gray, & S. A. Webb (ur.), *Ethics and value perspectives in social work* (str. 19–30). Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

- Čačinovič-Vogrinič, G., Mesec, B., Milošević, V., Stritih, B., Rapoša-Tajnšek P., & Vojnovič M. (1983). Visokošolski program socialnega dela: resnična ali namišljena potreba? *Socialno delo*, 22(1), str. 3–19.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2010). Soustvarjanje pomoči v jeziku socialnega dela. *Socialno delo*, 49(4), str. 239–246.
- Dragoš, S. (1989). Socialno delo v razmerju do ideologije. *Socialno delo*, 28(1), str. 7–24.
- Dragoš, S. (1994). Predstavitev osnutka kodeksa poklicne etike socialnih delavk in delavcev Slovenije. *Socialno delo*, 33(5), str. 437–455.
- Dragoš, S. (1994a). Etika v socialnem varstvu ali socialnovarstvena etika? *Socialno delo*, 33(6), str. 514–517.
- Dragoš, S. (1996). Socialna etika med prepričanjem in odgovornostjo. *Socialno delo*, 35(3), str. 217–225.
- Dragoš, S. (1996a). Profesionalne etike pri delu z ljudmi. *Socialno delo*, 35(1), str. 49–55.
- Dragoš, S. (2007). Sovražni govor. *Socialno delo*, 46(3), str. 135–144.
- Dragoš, S. (2013). Prenova kodeksa etičnih načel v socialnem delu. *Socialno delo*, 52(5), str. 341–346.
- Ferjan, M. & Brumen, K. (2002). O etiki in morali slovenskih menedžerjev. *Socialno delo*, 4(3–4), str. 149–159.
- Flaker, V. (1988). Izobraževanje za poklicno vlogo socialnega delavca terja poseben „duh“ šole. *Socialno delo*, 27(3), str. 189–191.
- Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo* (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo, Fakulteta za socialno delo.
- Grebenc, V. (2012). Uporabnost evropskih smernic PROMISE za izobraževanje v socialnem delu. *Socialno delo*, 51(5), str. 301–315.
- Humphries, B. (2005). Kako podpreti prosilce in prosilke za azil? Praksa in etična vprašanja za strokovnjakinje v socialnem varstvu in zdravstvu v Evropi. *Socialno delo*, 44(4–5), str. 277–286.
- Jereb, E., & Ferjan, M. (2007). Socialni vidiki izobraževanja po internetu. *Socialno delo*, 46(4–5), str. 213–220.
- Maučec, B. (2007). Profesionalna etika socialnega dela v ZDA. *Socialno delo*, 46(6), str. 321–327.
- Mednarodna definicija socialnega dela* (2014). *Global definition of the social work profession*. International Federation of Social Workers. Pridobljeno 10. 9. 2019 s <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work>.
- Milosavljevič, M. (2003). Moč in odgovornost: množični mediji in novinarstvo med popolno svobodo in odgovorno svobodo. *Socialno delo*, 42(2), str. 79–85.
- Milošević, V. (1990). Znanstvena zasnovanost socialnega dela kot pogoj za njegovo profesionalizacijo. *Socialno delo*, 29(1–3), str. 113–117.
- Payne, M. (2006). *What is professional social work?* Bristol: The Policy Press.
- Rooney, R. H., & Bibus, A. A. (2001). Clinical practice with involuntary clients in community settings. V H. E. Briggs, & K. Corcoran (ur.), *Social work practice*. Chicago: Lyceum.
- Sobočan, A. M. (2011). Etika v socialnem delu: etična praksa in avtonomija socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 205–215.
- Sobočan, A. M. (2011a). Kim Strom-Gottfried (2007), Straight talk about professional ethics. *Socialno delo*, 51(6), str. 429–430.
- Sobočan, A. M. (2011b). Alexander Kjerulf (2009), Happy hour is 9 to 5. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 297–288.
- Staub-Bernasconi, S. (2011). Od poklicnega dvojnega do profesionalnega trojnega mandata: znanost in človekove pravice kot temelja strokovnega socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 275–276.

- Stark, C. (2011). Neoliberalizem – izzivi za prakso in etiko socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 197–204.
- Stritih, B. (1988). Problemi profesionalizacije socialnega dela. *Socialno delo*, 27(4), str. 287–301.
- Šugman, Bohinc L. (2006). Socialno delo z neprostovoljnimi uporabniki. *Socialno delo*, 45(6), str. 345–355.
- Toren, N. (1972). *Social work: the case of a semi-profession*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Urbanc, K., & Kletecki, M. (2003). Nekateri etični izzivi socialnega dela na Hrvaškem. *Socialno delo*, 42(3), str. 183–186.
- Urek, M., & Dragoš, S. (2002). Častno razsodišče društva socialnih delavk in delavcev. *Socialno delo*, 41(3–4), str. 233–240.
- Urh, Š. (2006). Socialna izključenost Romov v Beli krajini. *Socialno delo*, 45(1–2), str. 41–49.
- Zaviršek, D. (2000). Sozialarbeit in Slowenien – zwischen Globalisierung und Partikularismus. *Archiv für Wissenschaft und Praxis der sozialen Arbeit*, 31(3–4), str. 290–298.
- Zaviršek, D. (2001). Regional knowledge(s) of social work – from silenced stories to their re-collection. V S. Hessle, *International standard setting of higher social work education* (str. 45–58). Stockholm: Stockholm University, Dept. of Social Work.
- Zaviršek, D. (2005). „You will teach them some, socialism will do the rest!”: history of social work education in Slovenia during the period 1940–1960. V K. Schilde, & D. Schulte (ur.), *Need and care: glimpses into the beginnings of Eastern Europe's professional welfare* (str. 237–272). Opladen, Bloomfield Hills: Barbara Budrich Publishers.
- Zaviršek, D. (2005a). Između nelagode i entuzijazma: razvoj edukacije za socijalni rad u Jugoslaviji. V D. Branković, & A. Gavrilović (ur.), *Održivi razvoj i socijalni rad: studija slučaja regionalne mreže na Balkanu* (str. 33–42). Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Zaviršek, D. (2005b). Spominjanja najstarejših socialnih delavk in delavcev: k branju spominov. V D. Zaviršek (ur.), *„Z diplomo mi je bilo lažje delati!”: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji* (str. 195–233). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2006). Społ, socijalna skrb i obrazovanje za socijalni rad u početku socijalističke vlasti u Sloveniji. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 13(1), str. 63–73.
- Zaviršek, D. (2007). The political construction of social work history in socialism. V E. Kruse, & E. Tegeler (ur.), *Weibliche und männliche Entwürfe des Sozialen: Wohlfahrtsgeschichte im Spiegel der Genderforschung* (str. 195–204). Opladen & Farmington Hills: Verlag Barbara Budrich.
- Zaviršek, D. (2012). Women and social work in central and Eastern Europe. V J. Regulska, & B. G. Smith (ur.), *Women and gender in postwar Europe: from Cold War to European Union* (str. 52–70). London, New York: Routledge.
- Zaviršek, D. (2012a). Reproduktivna medicina in socialno delo: med moderno tehnologijo in etičnimi dilemami. *Socialno delo*, 51(1–3), str. 39–54.
- Zaviršek, D. (2014). Everyday welfare and ethnographic vignettes of social work across Central and Eastern European Countries: is there something like an Eastern European social work?. *ERIS web journal*, 5(1), str. 3–16.
- Zaviršek, D. (2014a). Social work education in Eastern Europe: can post-communism be followed by diversity?. V C. Noble, H. Strauss, & B. Littlechild (ur.), *Global social work: crossing borders, blurring boundaries* (str. 271–283). Sydney: Sydney University Press.
- Zaviršek, D. (2014b). Opredelitev hendikepa in razvoj študija hendikepa v socialnem delu: mednarodna perspektiva. *Socialno delo*, 53(3–5), str. 133–145.
- Zaviršek, D. (2015). Social work in Eastern Europe. V J. D. Wright, (ur.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (str. 795–800). Amsterdam: Elsevier.
- Zaviršek, D. & Leskošek, V. (ur.), (2006). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Liljana Rihter

Pregled dejavnosti raziskovanja v kontekstu izobraževanja za socialno delo v Sloveniji

Raziskovalna dejavnost v povezavi z izobraževanjem za socialno delo v Sloveniji ima petdesetletno tradicijo. V tem času je bilo izvedenih več kot 170 raziskovalnih in razvojnih projektov, ki so pomembno (so) vplivali na razvoj prakse in teorije socialnega dela in izobraževanja za socialno delo. Smernice in globalni standardi za izobraževanje za socialno delo dajejo raziskovanju velik pomen. Analiza opravljenega raziskovalnega in razvojnega dela (tem, namena, populacij, virov financiranja) od leta 1969 kaže, da upoštevamo te smernice. Z raziskovalno-razvojno dejavnostjo smo se raziskovalke in raziskovalci poleg temeljnega namena – razvijati prakso in teorijo socialnega dela – ukvarjali tudi s širšimi družbenimi in političnimi temami (socialno varstvo in socialna politika) in z družbenim položajem populacij, ki so uporabniki socialnovarstvenih storitev. Ugotovitve raziskav so omogočale razvijanje študijskih vsebin in prilagajanje študija socialnega dela aktualnim razmeram v družbi. V času prevladujočega neoliberalizma sta nujna znanstveno raziskovanje in refleksija o družbenem kontekstu, a sta velikokrat otežena že zaradi prevladujočega načina financiranja raziskovalne dejavnosti na podlagi razpisanih tem, ki jih določijo odločevalci, to pa ne sovпада nujno z zaznanimi potrebami ali interesom raziskovalk in raziskovalcev.

Gljučne besede: socialno varstvo, socialna politika, Fakulteta za socialno delo, raziskovalne teme, študijski program, financiranje.

Doc. dr. Liljana Rihter je zaposlena kot visokošolska učiteljica in raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

An overview of research activities in the context of social work education in Slovenia

Research in connection with social work education in Slovenia has been in existence for fifty years. During that period, over 170 research and development projects have been carried out that have significantly (co)influenced the development of social work practice and theory and social work education. The guidelines and global standards for social work education give great importance to research. An analysis of the research and development work (themes, purposes, populations, funding) performed since 1969 shows that we (social work educational institution) follow these guidelines. In addition to the basic purpose – to develop the practice and theory of social work – we have also been engaged in broader social and political topics (social protection and social policy) and the social status of populations who use social welfare services. The research findings enabled the development of study contents and the adaptation of social work studies to the current situation in society. In the prevailing period of neo-liberalism, scientific research and reflection on the social context are urgently needed, which is often hindered by the predominant way of financing research activity on the basis of the set topics decided by decision-makers, which does not necessarily coincide with the perceived needs or interests of researchers.

Key words: social protection, social policy, Faculty of Social Work, research topics, study programme, financing.

Liljana Rihter, PhD, is an Assistant Professor and researcher at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Letu 2019 na Fakulteti za socialno delo obeležujemo petdeset let od prvega formalnega raziskovalnega projekta. Posamezne raziskovalne aktivnosti so sicer potekale že od začetka izobraževanja za socialno delo v obliki zaključnih del študentk in študentov, kot razne analize, ki so jih socialne delavke in socialni

delavci opravljali v praksi, in kot raziskovanje, ki so ga opravljali učiteljice in učitelji za namene študijskega procesa in oblikovanja vsebin predmetov, ki so jih poučevali (Mesec in Rihter, 2011). Skoraj petnajst let po začetku izobraževanja za socialno delo, leta 1969, je bila izvedena prva raziskava: »Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo« (Kunič, 2011). Od tedaj je bilo izvedenih 172 raziskovalnih in razvojnih projektov, ki so pomembno (so)vplivali na razvoj prakse in teorije socialnega dela in na razvoj kurikula izobraževanja za socialno delo.

Dejavnost raziskovanja je ena od tradicionalnih zahtev, ko govorimo o vzpostavitvi in razvoju znanstvenih disciplin (Mesec, 1997; Alston in Bowles, 2003). Razvoj znanosti, ki so povezane s praktičnim delovanjem (kot je to značilno za socialno delo), naj bi vključeval ravnovesje med ustvarjanjem znanja (raziskovanje), prenosom znanja (izobraževanje) in uporabo znanja (praksa) (Lyons, 2000). Čeprav je ob začetkih razvoja znanost socialnega dela izhajala iz raziskovalnih tradicij drugih družboslovnih in humanističnih znanosti (predvsem sociologije, psihologije, antropologije), je postopno razvila prilagojene metode in strategije raziskovanja in s tem pripomogla k razvoju lastnih teorij in prakse (Mesec, 1997; Alston in Bowles, 2003).

Lorenz (2017) ugotavlja, da so dejavnosti izobraževanja na področju socialnega dela v svetu oz. metode praktičnega dela, ki jih poučujemo, znanstveno utemeljene na podlagi raziskav, ki temeljijo na različnih paradigmah (od pozitivističnih, konstruktivističnih, emancipacijskih ipd.). Ob tem pa navaja, da ugotovitve, ki jih ponuja znanost socialnega dela (teorije, koncepti, metode), niso vedno prenesene v prakso, sploh v tistih državah, kjer socialno politiko določa neoliberalna ideologija. V svetu zato ravnovesja med raziskovanjem, izobraževanjem in prenosom v prakso ne opazimo povsod (Ponnuswami in Harris, 2017).

Lyons (2000, str. 435) ta manko prenosa v prakso oz. manjši poudarek na pomenu raziskovalnih ugotovitev na področju socialnega dela pojasnjuje s Habermasovo ugotovitvijo, da se znanju, izpeljanem iz pozitivistične epistemologije, že dolgo pripisuje prednost v primerjavi z znanjem, ki izhaja iz emancipacijskih pristopov k raziskovanju in oblikovanju znanja. Alston in Bowles (2003) pa emancipacijske pristope opredeljujeta kot temeljne v socialnem delu, saj omogočajo, da raziskovalne probleme definiramo »od spodaj«, z vidika pogleda ljudi, ki so bili prej zgolj objekti raziskovanja, in jim tako zagotovimo glas in pripomoremo k povečanju njihove moči.

Lorenz (2017) navaja, da so že pionirji izobraževanja in raziskovanja v socialnem delu opozarjali na neenaka razmerja moči, namenjali pozornost potrebam ljudi, skupin in skupnosti ter se zavzemali za človekove pravice in socialno pravičnost, ki sta temeljni načeli socialnega dela (IASSW, b.d.b.). Omenjena načela socialnega dela in pristopi raziskovanja v socialnem delu omogočajo, da so raziskovalne ugotovitve lahko podlaga socialnim politikam, ki bi bile utemeljene na potrebah ljudi, in omogočajo predloge za razvoj takih ukrepov in metod, ki bi tem ljudem pomagali in jih podpirali.

Čeprav je v izobraževanju za socialno delo v različnih delih sveta opaziti različne oblike in različne poudarke, odvisne od družbenega konteksta in tradicije (Lyons, 2000; Blakemore in Howard, 2015; Gredig in Bartelsen-Raemy, 2018), pa večinoma, tako kot v Sloveniji, upoštevajo nekatere skupne smernice in globalne standarde za izobraževanje v socialnem delu (IASSW, b.d.a.). V njih ima raziskovanje pomembno mesto tako z vidika učiteljic in učiteljev (ki morajo skrbeti za delo v skladu z vrednotami socialnega dela in etičnimi načeli v okviru poučevanja, dela v praksi, supervizije, raziskovanja in objavljanja) kot z vidika študentk in študentov (ki jim je treba zagotoviti znanja in spretnosti raziskovanja v socialnem delu, tudi etično uporabo različnih paradig v raziskovanju in kritično uporabo raziskovalnih ugotovitev in drugih znanstvenih virov).

Na podlagi zgodovinskega pregleda izobraževanja za socialno delo v Sloveniji je opaziti, da se je znanost socialnega dela razvijala postopno in da so učitelji razvijali lastne predmete in znanja, ki so temeljila na raziskovalnem delu (Zaviršek, 2005; Leskošek in Zaviršek, 2005). Flaker (2005) pri tem kot ključna pristopa v raziskovanju, ki sta pripomogla k razvoju praktičnih metod, konceptov in znanstvenih spoznanj, poudarja predvsem akcijsko in kvalitativno raziskovanje. Učitelji so se vključevali v mednarodno sodelovanje že v šestdesetih letih 20. stoletja – to Flaker (2005) poimenuje pionirska faza v razvoju socialnega dela.

Na začetku sedemdesetih let 20. stoletja se je raziskovalna dejavnost začela krepiti in je tako pripomogla k razvoju novih metod socialnega dela. Raziskovalke in raziskovalci so spoznanja preizkušali v praksi in postopno razvijali znanstveno podlago socialnega dela. Po letu 1987 pa se je znanost socialnega dela z ustanovitvijo znanstvene in izobraževalne ustanove socialnega dela uveljavila tudi v akademski sferi. Predvsem bolonjska reforma v izobraževanju nas je učiteljice in učitelje na Fakulteti za socialno delo še dodatno spodbudila, da smo na podlagi raziskovalnih ugotovitev o potrebah določenih skupin in o potrebah iz prakse oblikovali prenovljene programe izobraževanja za socialno delo, ki zdaj v veliki meri temeljijo na lastni znanstveni in raziskovalni dejavnosti (Mesec, 2015).

Flaker (2005) v memoarski analizi poti in prehodov izobraževanja za socialno delo omenja pomen raziskovanja in opiše nekaj ključnih mejnikov in raziskav. V prvih raziskavah so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali s temami prostovoljnega dela v socialnem delu, s skupnostnim delom, delom z otroki in mladostniki, starejšimi, socialnim delom z družino.

V devetdesetih letih 20. stoletja so se tem temam pridružile še teme s področja duševnega zdravja, hendikepa, zasvojenosti, raziskave za potrebe razvoja sistema socialnega varstva in novih področij socialnega dela (kibernetika socialnega dela, študije spolov, etnična vprašanja, organizacija socialnega dela). Po letu 2000 Flaker (2005) omenja teme s področja namestitvenih struktur socialnega varstva, vzpostavljanja sistema evalviranja na področju socialnega varstva, socialni konstruktivizem, vlogo uporabnikov socialnega varstva,

demenço, begunce. V tem pregledu opozori še na to, da so v obdobju po letu 1990 in potem v novem tisočletju prevladovala tako temeljne kot aplikativne raziskave, ki so jih raziskovalci izvajali s podporo Ministrstva za znanost in pozneje v programski skupini. Precej raziskovalne dejavnosti je potekalo tudi po naročilu Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

Memoarska analiza raziskovalne dejavnosti (Flaker, 2005) omenja pomembne teme, mejnike, načine financiranja, vendar na manj sistematičen način, ki ne obsega vseh poudarkov raziskovanja. Podrobne analize raziskovalne dejavnosti na Fakulteti za socialno delo v tem pogledu do zdaj še nismo opravili. Pomemben prispevek k bolj sistematični in pregledni predstavitvi raziskovalnega dela je sicer zbornik *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010* (Kunič, 2011), v katerem so povzetki raziskovalno-razvojnih projektov s ključnimi informacijami o vsebini (tema raziskovanja), populacijah in financerjih posameznih projektov. Po letu 2008 smo osnovne informacije o raziskovalno-razvojnih projektih začeli objavljati na spletnih straneh fakultete (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019).

Ker ugotovitve iz tujine (Lyons, 2000; Lorenz, 2017; Heule, Knutagård in Kristiansen, 2017) nakazujejo, da so rezultati raziskav s področja socialnega dela (npr. razvoj novih metod in tehnik, prilagojenih potrebam ljudi; analize položaja določenih skupin oseb, ki živijo v ranljivih kontekstih; opozarjanje na diskriminacije, neenakosti, kršitve človekovih pravic) pogosto spregledani pri načrtovalcih in izvajalcih socialnih politik, saj ti izhajajo iz redukcionističnih pogledov na socialne izzive in v socialne politike vnašajo težnje po večji učinkovitosti in managerializmu, je namen članka pokazati, kako se to (če se sploh) vidi na (finančni) podpori raziskovanju v socialnem delu in katerim temam ter skupinam oseb so raziskovalke in raziskovalci v petdesetletnem obdobju v Sloveniji namenjali pozornost.

Pokazati želim, da smo dejavnost raziskovanja na Fakulteti za socialno delo v vseh obdobjih razvijali z občutljivostjo za različne skupine ljudi, ki bi jih zaradi njihovega obrobne položaja v družbi socialne politike lahko spregledale, oziroma da tudi ne glede na različne načine ali vire financiranja, zaradi katerih raziskovalke in raziskovalci niso vedno imeli neposrednega vpliva na določanje tem raziskovanja, raziskovalna dejavnost na fakulteti za socialno delo obravnava teme, ki so povezane z razvojem konceptov, metod in tehnik socialnega dela.

V nadaljevanju članka prikazujem pregled raziskovalne dejavnosti na Fakulteti za socialno delo (in njenih predhodnicah) glede na merila, ki izhajajo iz prej utemeljenega namena (teme, financerji, populacije). Najprej prikažem metodologijo, na kateri temelji analiza povzetkov raziskovalno-razvojnih projektov. Nato sledi pregled dejavnosti. V sklepu članka pa prikažem ključne poudarke, značilnosti in pomembne izzive v posameznih obdobjih, ki so aktualni tudi v današnjem času. Obdobja pregleda raziskovalno-razvojne dejavnosti se približno prekrivajo s pomembnimi mejniki sprememb v izobraževanju za socialno delo v Sloveniji. Tako je lahko pregled raziskovanja podlaga za nadaljnje analize primerjav raziskovalne in izobraževane dejavnosti ter prenosa znanja v prakso.

Pregled raziskovalnega in razvojnega dela

Metodologija

Pregled raziskovalnega in razvojnega dela na Fakulteti za socialno delo sem pripravila na podlagi kvalitativne analize povzetkov raziskovalno-razvojnih projektov. Enote analize so povzetki vsebine 172 raziskovalno-razvojnih projektov, ko so bili izvedeni na Fakulteti za socialno delo (in na njenih predhodnicah – Višji šoli za socialne delavce in Visoki šoli za socialno delo). Za obdobje 1969–2010 je raziskovalno delo pregledno urejeno v zborniku povzetkov *Pregled raziskovalnega dela 1996–2010* (Kunič, 2011), za pozneje opravljene raziskave (do leta 2015) je na voljo pregled v reviji *Socialno delo* (Petrovič Jesenovec in ten Veen, 2015); pregled raziskav za zadnja leta pa je objavljen tudi na spletnih straneh fakultete (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019). V vsem tem času so raziskovalke in raziskovalci, ki so bili zaposleni na Fakulteti za socialno delo (in njenih predhodnicah), sodelovali tudi v različnih raziskovalnih projektih v drugih organizacijah oz. raziskovalnih institucijah zunaj Fakultete za socialno delo. Ti v analizo niso vključeni.

V povzetkih raziskovalno-razvojnih projektov sem bila pozorna na teme (vsebine) raziskav, ki razkrivajo, kaj so v določenem obdobju raziskovalke in raziskovalci ali pa financerji zaznavali kot probleme ali potrebe. Pri analizi tem raziskovanja sem raziskave v naslednjem koraku razdelila na tiste, ki so ožje povezane s socialnim delom (razvoj metod, konceptov, teorij, raziskave prakse, aplikativne raziskave ...), in na tiste, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela v družbi, (družbeni vidiki, družbene razmere, socialna politika, socialno varstvo, uporabniška gibanja ...).

Velikokrat so se raziskovalke in raziskovalci v posamičnem raziskovalnem projektu ukvarjali tako ožje s socialnim delom kot s širšim kontekstom in zato dosledna delitev na ti skupini ni bila vedno možna. Naslednje merilo za analizo je bil način financiranja. Iz povzetkov raziskav sem izpisala vire financiranja in bila pozorna na to, kako so ti viri omogočali bolj odprto izbiro tem ali pa jih omejili na vnaprej razpisane teme. Če teme vnaprej določijo financerji, obstaja večja verjetnost, da bodo spregledane teme, ki jih kot pomembne zaznajo raziskovalke in raziskovalci.

Kot opozarjata Labonté-Roset (2005) in Lorenz (2017), se to lahko zgodi zaradi marginaliziranega položaja določenih skupin ali celo stroke same. Na področju socialnega dela (in podobno je z drugimi humanističnimi in družboslovnimi znanostmi) je to lahko izziv, saj raziskujemo skupine ljudi, ki so pogosto potisnjene na rob družbe, so manj številčne (in zato pogosto nezanimive za politiko, ki določa teme) in velikokrat potrebujejo posrednike, da se sliši njihov glas (Lorenz, 2017). Zato kot naslednji kriterij za analizo pregleda raziskav vključujem še, katere skupine so bile objekti (kot so poimenovane v kontekstu pozitivistične paradigme raziskovanja) oz. subjekti ali soustvarjalci raziskovanja (v primeru interpretativne ali konstruktivistične paradigme) (Lyons, 2000).

V prikazu rezultatov analize tem, populacij in financerjev ne uporabljam številčnega prikaza, ker je namen le vsebinski pregled. Zgolj preštevanje tem,

populacij in financerjev namreč ne bi prikazalo realne slike pogostosti in globine raziskovalne dejavnosti na teh področjih, saj so bili projekti zelo različni tudi glede na dolžino trajanja, višino finančnih sredstev in kompleksnost (v nekaterih projektih je bilo več tem, več populacij), o tem pa v povzetkih ni vedno na voljo vseh informacij. Zaradi teh dejstev večje število raziskav samo po sebi še ne pomeni, da so bile posamezne raziskovane teme tudi temeljiteje raziskane. Je pa iz analize v posameznih obdobjih kljub temu razvidno, kaj so bile prevladujoče oziroma pogostejše teme.

Pregled raziskovalno-razvojne dejavnosti v nadaljevanju prikazujem po obdobjih: prvo obdobje do leta 1989 vključuje 48 raziskav, obdobje 1990–1999 26 raziskav, sledi obdobje 2000–2010 (46 raziskav) in obdobje po letu 2011 (52 raziskav). Časovne ločnice se tako približno pokrivajo s pomembnimi mejniki sprememb v izobraževanju za socialno delo. Na začetku devetdesetih let 20. stoletja smo dobili Visoko šolo za socialno delo, v naslednji dekadri Fakulteto za socialno delo. Že pred letom 2010 pa smo začeli izvajati prenovljene programe izobraževanja za socialno delo po bolonjski reformi. Pregled raziskovalne dejavnosti po teh obdobjih omogoča morebitne nadaljnje primerjalne analize s študijskim programom ali pa prenosom dobljenih ugotovitev v prakso in zakonodajo na področjih, na katerih so bile izvedene raziskave.

Pregled raziskovalno-razvojne dejavnosti po obdobjih

V preglednici 1 prikazujem pregled ključnih tem, populacij in financerjev po posameznih obdobjih. V nadaljevanju temu dodajam podrobnejši opis, saj so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali še s posamičnimi, redkeje zastopanimi temami ali populacijami, ki zaradi redkosti niso nič manj pomembne. Prav nasprotno, nakazujejo, da so se raziskovalke in raziskovalci v določenih obdobjih začeli ukvarjati s temami ali populacijami, ki so takrat bile še marginalne in so jim šele s takšnim raziskovanjem dali glas (Zaviršek, 2005; Šugman Bohinc, 2016; Videmšek, 2017).

V prvem obdobju, do leta 1989, so v okviru raziskovanja tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, raziskovalke in raziskovalci največkrat raziskovali prostovoljno delo (pregled praks vključevanja prostovoljcev v socialno delo, preventivno delo), skupinsko dinamiko (ta po tem obdobju ni več posebna tema raziskovanja), skupnostno delo, delo z mladimi, svetovalno delo, delo z družino in na sploh pomoč med ljudmi (tudi samopomoč). V več raziskavah so se ukvarjali z izobraževanjem in poklicnim delovanjem socialnih delavk (izhodišča in utemeljitve za prehod na visokošolsko izobraževanje socialnih delavk, primerjava raznih izobraževalnih sistemov, ugotavljanje izobraževalnih potreb, raziskovanje delovnih področij socialnih delavk, poklicne vloge). Raziskovali so temelje socialnega dela oz. institucionalizacijo socialnega dela. Pojavile pa so se tudi prve raziskave na področju duševnega zdravja in rejništva.

Med raziskavami, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so prevladovala teme: odnos med socialno politiko in pravom, odnos med socialno politiko in gospodarstvom, samoupravljanje, združeno delo, socialno skrbstvo oz. socialno varstvo (tudi zgodovina socialnega varstva), socialni

Preglednica 1: Pregled ključnih tem, populacij, financirjev po posameznih obdobjih.

Obdobje	Prevladujoče teme	Populacije	Financerji
do 1989	metode, koncepti, teorije socialnega dela, definiranje specifičnosti izobraževanja, raziskovanja v socialnem delu, delovnih vlog socialnih delavk; odnos med socialno politiko in socialnim delom	otroci, mladi, stari ljudje, socialne delavke, družine	Raziskovalna skupnost Slovenije; manjši delež zunanjih naročnikov
1990–1999	metode socialnega dela, razvijanje strategij raziskovanja, skupnostno delo, svetovalno delo, rejništvo, posvojitve, nasilje nad ženskami, težave z duševnim zdravjem; sistem socialnega varstva, centri za socialno delo, neprofitne organizacije, begunstvo, migracije	družine, ženske, otroci in mladi, socialni delavci, podjetja in neprofitne organizacije; begunci, uporabniki drog, osebe s težavami z duševnim zdravjem	več zunanjih naročnikov (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Mestna občina Ljubljana); razpisi raziskovalnih projektov na Ministrstvu za znanost in tehnologijo; mednarodni razpisi
2000–2010	skupnostno delo, preventivno oz. prostovoljno delo, pomoč starim ljudem oz. dolgotrajna oskrba, uporaba drog, zmanjševanje škode, koncepti socialnega dela v šolstvu, socialno delo z družino, posvojitve, pomoč v izrednih razmerah, hendikep, duševno zdravje, samopomoč, izobraževanje za socialno delo; oblikovanje sistema evalviranja socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, individualizirano financiranje storitev, stanovanjske skupine, zaposleni revni, socialno starševstvo, begunstvo in migracije, socialno skrbstvo in socialno varstvo, socialna vključenost	družine, ženske, otroci in mladi, stari ljudje (osebe z demenco), osebe, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo, študenti, programi in uporabniki na področju socialnega varstva, udeleženi v naravnih nesrečah	prevladujoč delež zunanjih naročnikov (ministrstva; lokalne skupnosti); Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS); večja se delež mednarodnih razpisov (tudi razpisi skladov Evropske unije)
Po letu 2011	izobraževanje za socialno delo, teoretske podlage za socialno delo, duševno zdravje, socialno delo s starimi ljudmi, skupnostne oblike dela, socialno delo z družino, delo z otroki in mladimi, nasilje nad ženskami, hendikep, droge in zasvojenost, zagovornišтво; evalviranje socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, dolgotrajna oskrba, skrbstveno delo, oskrba v domovih za stare ljudi, usklajevanje delovnega in družinskega življenja, socialno podjetništvo, socialna kohezivnost, homofobija	stari ljudje (osebe z demenco), uporabniki socialnovarstvenih storitev, otroci in mladi, družine, strokovni delavci, podjetja oz. socialna podjetja, domovi za stare ljudi, lokalne skupnosti, zastopniki, ženske kot žrtve nasilja	večji delež zunanjih naročnikov (ministrstva, v kombinaciji s sredstvi Evropskega socialnega sklada, lokalne skupnosti, posamezne organizacije); ARRS; Javni sklad RS za razvoj kadrov in štipendij; več financ od mednarodnih organizacij

ukrepi oz. socialnovarstvene pomoči, centri za socialno delo, kakovost življenja in socialne razmere, socializacija, varstvo in vzgoja otrok, kadri. Začne se raziskovanje deinstitucionalizacije.

V velikem delu raziskovalnih projektov so raziskovalke in raziskovalci uporabljali sekundarne vire podatkov. Kot populacije prevladujejo upokoenci

oz. stari ljudje, otroci in mladi (predvsem ogrožene skupine), družine, socialne delavke in socialni delavci z različnih področij dela, redkeje še ženske, uporabniki socialnovarstvenih pomoči, centri za socialno delo, podjetja.

O obsegu financiranja raziskovalne dejavnosti je iz povzetkov raziskovalnih projektov težko sklepati (ker teh podatkov ni na voljo). Mesec in Rihter (2011) navajata, da je bilo financiranje v prvem obdobju precej skromno, saj so bila na voljo manjša sredstva. Ta so raziskovalkam in raziskovalcem omogočala vsaj delno fleksibilnost pri oblikovanju tem, sploh po letu 1985, ko je bila šola vpisana v register raziskovalnih organizacij in je pridobila raziskovalni program. Redkeje so v tem obdobju izvajali raziskave za zunanje naročnike (zunaj institucionalno določenih financerjev raziskovalnega dela, kot je bila Raziskovalna skupnost Slovenije), kot so bili: Komite za zdravstveno in socialno varstvo, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Skupnost socialnega skrbstva, Skupnost socialnega skrbstva Ljubljana, Mestna raziskovalna skupnost Ljubljana. V tem obdobju so izvedli tudi mednarodno raziskavo pod okriljem Mednarodnega združenja šol za socialno delo z naslovom »Professional Education and Training for Social Work in Slovenia« (Kunič, 2011, str. 14–15).

V drugem obdobju, med letoma 1990 in 1999, so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali s skupinami tem, ki so ozko povezane s socialnim delom: razvijanje teorij in metod socialnega dela (npr. analiza tveganja, sistemska teorija, kontekstualne metode, metodologija raziskovanja – akcijsko raziskovanje, evalvacijsko raziskovanje v socialnem delu), skupnostno delo, ulično delo, svetovalno delo, skupinska dinamika, psihodinamika v družini; praktični pristopi (rejništvo, posvojitve, pomoč na domu, samopomoč), nasilje nad ženskami, kadri, socialno delo v delovnih organizacijah in duševno zdravje. Le posamične pa so bile raziskave o prostovoljnem delu, izobraževanju za socialno delo, socialnem delu z družino, hendikepu, demenci, zgodovini socialnega dela, drogah.

Med raziskavami, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so prevladovalle teme, kot so: deinstitutionalizacija, stanovanjske skupine, individualno financiranje storitev, begunstvo in migracije, ranljive skupine, socialno varstvo (normativi in standardi na področju socialnega varstva, socialna pomoč, centri za socialno delo, nevladne oz. neprofitne organizacije), vzgoja in izobraževanje (odnos šola – učenci s težavami), redkeje pa socialna politika (v splošnem pomenu).

V tem obdobju so raziskovalke in raziskovalci le v manjšem številu raziskovalnih projektov uporabljali sekundarne vire podatkov. Kot populacije prevladujejo družine, ženske, otroci in mladi, socialni delavci, podjetja in neprofitne organizacije; kot nove populacije v raziskovanju se pojavijo begunci, uporabniki drog, osebe s težavami z duševnim zdravjem.

Analiza financiranja raziskovalne dejavnosti pokaže, da se je v tem obdobju povečalo število raziskav za zunanje naročnike (med njimi prevladuje takratno Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, tudi Mestna občina Ljubljana). V nasprotju s prej določenim skupnim programom raziskovanja (ki je v tem obdobju sicer nekaj časa še obstajal) opazimo pojav novih shem

financiranja (v obliki razpisov za raziskovalne projekte, na katere se je bilo treba prijaviti na Ministrstvu za znanost in tehnologijo) in mednarodne vire financiranja (npr. finance Mednarodnega komisariata za begunce, projekti PHARE).

V obdobju med letoma 2000 in 2010 so se raziskovalke in raziskovalci v okviru tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, ukvarjali s skupnostnim delom, preventivnim in prostovoljnim delom, pomočjo starim ljudem (socialno delo z osebami z demenco), dolgotrajno oskrbo, uporabo drog in odzivi, zmanjševanjem škode, analizo tveganja, koncepti socialnega dela v šolstvu, socialnim delom z družino, posvojitvami, pomočjo v izrednih razmerah, hendikepom, duševnim zdravjem, samopomočjo, psihosocialno pomočjo, izobraževanjem za socialno delo (zgodovinski pregled izobraževanja, razvojni projekti – tudi v mednarodnem kontekstu), evalvacijskim in akcijskim raziskovanjem.

Kot teme, v okviru katerih se raziskovalke in raziskovalci ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, se pojavljajo: oblikovanje sistema evalviranja socialnovarstvenih programov, deinstitucionalizacija, individualizirano financiranje storitev, stanovanjske skupine, uživalci drog (družbeni vidiki), družbeni modeli oviranosti, zaposleni revni, socialno starševstvo, begunstvo in migracije, socialno skrbstvo in socialno varstvo (potrebe po socialnih storitvah, socialnovarstveni programi, socialna pomoč, evalvacije na področju socialnega varstva, centri za socialno delo, nevladne organizacije), socialna vključenost, socialna pravičnost, kakovost življenja, socialna politika.

Število raziskav, v katerih so raziskovalke in raziskovalci uporabljali sekundarne vire podatkov, se je v obdobju od leta 2000 do leta 2010 še zmanjšalo. Kot populacije so prevladovalе družine (starši), ženske (žrtve nasilja), otroci in mladi, stari ljudje (osebe z demenco), osebe, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo, študenti, strokovnjaki oz. izvajalci programov na področju socialnega varstva, uporabniki v socialnovarstvenih programih, osebe s težavami z duševnim zdravjem, uporabniki drog in njihovi svojci, osebe s hendikepom, posvojitelji, udeleženi v naravnih nesrečah, vojaki pri izvajanju nalog v tujini, zaposleni revni, nevladne organizacije, socialnovarstveni programi.

Analiza financiranja raziskovalne dejavnosti v obdobju med letoma 2000 in 2010 pokaže prevladujoč delež raziskav za zunanje naročnike: različna ministrstva – Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za obrambo, Ministrstvo za zdravje in med njimi prevladujoče Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve; precejšen delež raziskav je bil opravljen v sodelovanju z Inštitutom Republike Slovenije za socialno varstvo, posamezne s Skupnostjo centrov za socialno delo; kot vedno pomembnejši naročnik se pojavljajo lokalna okolja – predvsem mestne občine, med njimi izrazito Mestna občina Ljubljana – in po letu 2006 še Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Fakulteta za socialno delo je leta 2004 namreč dobila programsko skupino (na javnem razpisu za določeno obdobje; po poteku tega obdobja agencija za raziskovanje, ki dodeljuje sredstva, preveri kakovost skupine in odobri sredstva za naslednje finančno obdobje) »Socialno delo kot nosilec procesov družbenega vključevanja in socialne pravičnosti – teoretske podlage, metodološke

in metodične usmeritve in zgodovinski razvoj«. Več je tudi financiranja prek mednarodnih razpisov (med njimi predvsem razpisi skladov Evropske unije).

Pri analizi raziskovalno-razvojne dejavnosti za obdobje po letu 2011 pa se je pojavila ovira, saj povzetki vseh raziskovalnih in razvojnih projektov niso dostopni v enotni obliki. Tako dostopa do vseh podatkov, ki so bili na voljo za predhodna obdobja, ni. Opisi nekaterih raziskovalno-razvojnih projektov (Arhiv projektov, 2019; Aktualni projekti, 2019) so natančnejši, za druge pa obstajajo samo podatki o naslovih in virih financiranja. Zato sem v celoti analizirala le teme in vire financiranja, populacije raziskovanja pa le delno.

Ugotavljam, da je po letu 2011 nekoliko manj raziskav, ki so ozko povezane s socialnim delom. So pa med temi temami: izobraževanje za socialno delo (nadaljujejo se projekti vzpostavljanja izobraževalnih programov za socialno delo v tujini, sodelovanje pri zagotavljanju kakovosti v izobraževanju), teoretske podlage za socialno delo, duševno zdravje, socialno delo s starimi ljudmi (z osebami z demenco, potrebe starih ljudi) in skupnostne oblike dela (v povezavi z dolgotrajno oskrbo), socialno delo z družino, delo z otroki in mladimi (v šolskem okolju), nasilje nad ženskami, hendikep, droge in zasvojenosti, zagovorništvo.

V okviru raziskav, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom socialnega dela, so se raziskovalke in raziskovalci ukvarjali z evalviranjem socialnovarstvenih programov, deinstitutionalizacijo, dolgotrajno oskrbo, skrbstvenim delom, oskrbo v domovih za stare ljudi, usklajevanjem delovnega in družinskega življenja, socialnim podjetništvom, socialno kohezivnostjo, homofobijo. So se pa raziskovalke in raziskovalci v zadnjem desetletju ukvarjali tudi s temami, ki se bolj posredno povezuje s socialnim delom ali poudarjajo interdisciplinarne vidike, to so zdravje, prehranska samozadostnost, psihologija in sociologija vsakdanjega življenja.

V obdobju po letu 2011 je bilo nekoliko več raziskav, ki so (delno) temeljile na sekundarnih virih podatkov. Sicer so kot populacije raziskovalke in raziskovalci največkrat opredeljevali stare ljudi (med njimi osebe z demenco), uporabnike socialnovarstvenih storitev, otroke in mladostnike, družine (starše), strokovne delavce, podjetja oz. socialna podjetja, domove za stare ljudi, lokalne skupnosti in njihove prebivalce, zastopnike, ženske kot žrtve nasilja.

Analiza financiranja kaže na nadaljevanje trenda financiranja raziskav večinoma prek zunanjih naročnikov, kot so ministrstva (predvsem Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, pogosto v kombinaciji s sredstvi Evropskega socialnega sklada, in precej manj Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti), Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, lokalne skupnosti (predvsem Mestna občina Ljubljana, Občina Straža). Se pa kot financerji v tem obdobju pojavijo še Javni sklad Republike Slovenije za razvoj kadrov in štipendij ter posamezne organizacije (domovi za stare ljudi, Skupnost socialnih zavodov Slovenije, Zveza društev slepih in slabovidnih oseb Slovenije). Vedno več financirajo tudi mednarodne organizacije: predvsem Evropska komisija in Evropski socialni sklad, posamično pa so raziskovalno-razvojne projekte financirale tudi druge mednarodne organizacije.

Sklep

V pregledu raziskovalne dejavnosti sem prikazala, kaj so bili ključni poudarki (teme) raziskovanja v petdesetletnem obdobju. Tak pregled razkriva, kaj so v določenem obdobju raziskovalci in raziskovalci ali financerji zaznavali kot probleme ali potrebe. Smernice in globalni standardi za izobraževanje za socialno delo (IASSW, b.d.a.) pripisujejo raziskovanju velik pomen.

Analiza opravljenega raziskovalnega dela (tem, namena, populacij, virov financiranja) od leta 1969 kaže, da v Sloveniji na področju izobraževanja za socialno delo upoštevamo te smernice. Z raziskovalno-razvojno dejavnostjo smo se raziskovalke in raziskovalci poleg temeljnega namena – razvijati prakso in teorijo socialnega dela (in znanja vnašati v izobraževalne programe in v prakso) – ukvarjali še s širšimi družbenimi in političnimi temami (socialno varstvo in socialna politika) in z družbenim položajem populacij, ki so uporabniki socialnovarstvenih storitev.

Prav tako so ugotovitve raziskav (o potrebah uporabnikov in strokovnjakov, razvijanje teorij in konceptov socialnega dela) omogočale razvijanje študijskih vsebin in prilagajanje študija socialnega dela aktualnim razmeram v družbi (Flaker, 2005; Mesec, 2015). Mesec in Rihter (2011) navajata, da je visokošolski program izobraževanja za socialno delo, ki so ga začeli izvajati v študijskem letu 1992/93, temeljil na ugotovitvah in rezultatih raziskovalne dejavnosti in omogočil, da socialno delo ni bilo več zgolj stroka, ampak je postalo znanost o procesih pomoči.

Z analizo raziskovalne dejavnosti sem pokazala, da so v prvem obdobju (do leta 1989) prevladovalе teme, ki so ozko povezane s socialnim delom (razvoj metod, konceptov, teorij, raziskave prakse, aplikativne raziskave, razvoj metod raziskovanja v socialnem delu). V zadnjem desetletju 20. stoletja (med letoma 1990 in 1999) so se raziskovalke in raziskovalci začeli ukvarjati še z raziskovanjem položaja uporabnikov različnih skupin tudi zaradi odziva na aktualne družbene razmere (npr. migracije, staranje prebivalstva, povečevanje težav z duševnim zdravjem). Še naprej so razvijali teorije in koncepte socialnega dela (duševno zdravje, hendikep, svetovalna služba, nasilje nad ženskami). To je (med drugim) omogočilo oblikovanje avtonomne vede o socialnem delu in poznejše preoblikovanje Visoke šole za socialno delo v Fakulteto za socialno delo (Flaker, 2005).

Z analizo sem ugotovila, da se je v tem obdobju povečalo število raziskav, ki so se ukvarjale s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela v družbi (družbeni vidiki, družbene razmere, socialna politika, socialno varstvo, uporabniška gibanja ...). S pomočjo raziskovanja na tem področju so raziskovalke in raziskovalci pripravili različne predloge za oblikovanje smernic za socialnovarstveno politiko (*Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005*, 2000) in spremembe pravilnikov in sploh zakonodaje na področju socialnega varstva pa tudi inovativnih programov na področju socialnega varstva (Flaker, 2005).

Od leta 2000 do leta 2010 in v obdobju po letu 2011 še bolj prevladuje raziskovanje tem, ki jih lahko umestimo v širši kontekst pojasnjevanja vloge

socialnega dela v družbi. Raziskovalke in raziskovalci se še vedno, a manj ukvarjamo z razvijanjem teorije in refleksijo o praksi socialnega dela.

Od začetkov (formalnega) raziskovanja do danes analiza razkriva trend pri financiranju, ki nakazuje, da vedno več raziskovalne dejavnosti opravimo za zunanje naročnike na podlagi razpisanih tem, vedno manj pa je financiranja, ki omogoča, da lahko raziskovalke in raziskovalci sami določijo teme (kot je bilo financiranje v okviru Raziskovalne skupnosti v prvem obdobju ali v okviru programske skupine po letu 2004 in nekaterih razpisov Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije).

Tega je bilo več do preloma tisočletja in v teh prvih tridesetih letih so raziskovalke in raziskovalci raziskovali več tem, ki so bile ozko povezane s socialnim delom. Pozneje se je s spremembami financiranja raziskovalne dejavnosti v pomenu, da pridobivamo raziskovalna sredstva predvsem z razpisov ali iz naročil (v obdobju med letoma 2000 in 2010 precej s področja socialnega varstva in v zadnjem desetletju tudi veliko mednarodnih razpisov), kjer so teme raziskovanja določene že vnaprej, spremenil tudi fokus raziskovanja, in sicer bolj na teme, ki se ukvarjajo s širšim kontekstom pojasnjevanja vloge socialnega dela, pa tudi na teme, ki so posredno povezane s socialnim delom ali poudarjajo interdisciplinarne vidike (to sem zaznala predvsem v zadnjem obdobju, po letu 2011).

Trend manjšanja števila raziskav, v katerih se raziskovalke in raziskovalci ukvarjajo s temami, ki so ozko povezane s socialnim delom (metode, koncepti, teorije), lahko povežemo tudi s tem, da se je v začetnih obdobjih veda socialnega dela šele oblikovala in da je bilo treba postaviti ustrezne temelje izobraževanja za socialno delo, razviti svoj fond znanja (teorije, koncepte) o procesih pomoči in podpore (Mesec in Rihter, 2011). Zato so takšne teme v začetnem obdobju še prevladoval. Po letu 2000 (oz. natančneje 2003, ko smo se preoblikovali v Fakulteto za socialno delo) tudi v raziskovalni dejavnosti nismo opustili teh tem, ki so ozko povezane s socialnim delom, a so začele prevladovati druge teme, ki pojasnjujejo širši družbeni in institucionalni kontekst, v katerem se izvaja socialno delo.

V času prevladujočega neoliberalizma sta nujna znanstveno raziskovanje in refleksija o družbenem kontekstu in razvijanju lastnih teorij in metod dela, da lahko upoštevamo temeljna načela socialnega dela (IASSW, b.d.b.). Analiza je pokazala, da je raziskovanje oteženo že zaradi obstoječega načina financiranja raziskovalne dejavnosti na podlagi razpisanih tem, ki jih določijo odločevalci oz. financerji. Neoliberalne socialne politike, ki poudarjajo pomen zmanjšanja vloge države v zagotavljanju socialne varnosti, zagovarjajo individualizem in odgovornost posameznika za lastno blaginjo (Taylor-Gooby, Leruth in Chung, 2017) in so v nasprotju s socialnodelovnimi načeli solidarnosti, socialne pravičnosti in enakopravnosti.

Avtorji (Hackett in Matthies, 2005; Ferguson, 2017) ob tem opozarjajo še na prevladujoče težnje socialnih politik po učinkovitosti in uspešnosti ter podjetniških vidikih. Očitno je, kar sicer ugotavljajo že drugi avtorji na področju socialnega dela (npr. Lorenz, 2017, Lyons 2000), da so vrednote in načela socialnega dela preveč v nasprotju z izhodišči neoliberalizma (ali

jih celo ogrožajo), da bi teme, ki so povezane s socialnim delom, odločevalci, ki pripravljajo raziskovalne programe (tudi na ravni EU), prepoznali kot pomembne in potrebne. Zato je v takih okoliščinah težje pričakovati, da bi financerji socialnodelovnim temam namenjali več pozornosti.

To pa pomeni izziv za raziskovanje (in izobraževanje) na področju socialnega dela, saj lahko pomembne teme, zaznane kot potrebe določenih skupin, ostanejo neraziskane in se nanje ne bomo mogli ustrezno odzvati. Precej raziskovalne dejavnosti v socialnem delu sicer poteka zunaj formalnih projektov v obliki raziskovalnih in zaključnih nalog študentk in študentov; manjših raziskav, ki jih socialne delavke in socialni delavci izvajajo za potrebe prakse. Med izobraževanjem si namreč prizadevamo za to, da socialne delavke in socialne delavce usposobimo, da postanejo kritični bralci raziskovalnih ugotovitev in da pridobijo kompetence za raziskovanje v praksi (Fish, 2015). Prepustiti raziskovalno dejavnost predvsem ali zgolj raziskovanju v okviru študijskega procesa ali prakse bi pomenilo, da se vračamo v obdobje pred več kot petdesetimi leti.

Zato je pomembno, da se v skladu z *Globalno izjavo o etičnih načelih v socialnem delu* (2019) zavzemamo za zagotovitev možnosti, da pri vseh dejavnostih (tudi pri raziskovanju) delujemo za socialno pravičnost, dostojanstvo človeka in neodtujljive pravice ljudi. Zato si je treba prizadevati, da tudi ob pomanjkanju virov financiranja ne bomo spregledali tem, ki so pomembne za osebe iz skupin, ki nimajo glasu. V zadnjih desetletjih nam predvsem več participacijskega raziskovanja in vključevanja uporabniškega raziskovanja (Videmšek, 2017; Heule, Knutagård in Kristiansen, 2017) omogoča, da lažje prepoznavamo teme, ki so pomembne z vidika ljudi, ki doživljajo različne stiske.

Viri

- Aktualni projekti (2019). Fakulteta za socialno delo. Raziskovalno in razvojno delo. Pridobljeno 10. 6. 2019, s https://www.fsd.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/projekti/aktualni_projekti/
- Alston, M., & Bowles, W. (2003). *Research for social workers: an introduction to methods*. Druga izdaja. London: Routledge.
- Arhiv projektov (2019). Fakulteta za socialno delo. Raziskovalno in razvojno delo. Pridobljeno 10. 6. 2019, s https://www.fsd.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/projekti/arhiv_projektov/
- Blakemore, T., & Howard, A. (2015). Engaging undergraduate social work students in research through experience-based learning. *Social Work Education*, 34(7), str. 861–880.
- Ferguson, I. (2017). Hope over fear: social work education towards 2025. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 322–332.
- Fish, J. (2015). Investigating approaches to the teaching of research in undergraduate social workprograms: a research note. *British Journal of Social Work*, 45, str. 1060–1067.
- Flaker, V. (2005). Od praktičnega poklica k dejavni znanosti. Memoarska analiza poti in prehodov izobraževanja za socialno delo (1975–2005). V D. Zaviršek (ur.), *„Z diplomo mi je bilo lažje delati!“: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji* (str. 65–135). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Globalna izjava o etičnih načelih v socialnem delu* (2019). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Gredig, D., & Bartelsen-Raemy, A. (2018). Exploring social work students' attitudes toward research courses: predictors of interest in research-related courses among first year students enrolled in a bachelor's programme in Switzerland. *Social Work Education*, 37(2), str. 190–208.

- Hackett, S. & Matthies, A. (2005). Towards research-oriented social work education in Europe. *European Journal of Social Work*, 8(3), str. 245–246.
- Heule, C., Knutagård, M., & Kristiansen, A. (2017). Mending the gaps in social work education and research: two examples from a Swedish context. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 396–408.
- IASSW (b.d.a.). *Global standards for social work education and training*. Pridobljeno 10. 6. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>.
- IASSW (b.d.b.). *Global definition of social work*. Pridobljeno 24. 10. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
- Kunič, L. (ur.) (2011). *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Labonté-Roset, C. (2005). The European higher education area and research-orientated social work education. *European Journal of Social Work*, 8(3), str. 285–296.
- Leskošek V., & Zaviršek D. (ur.) (2005). *Znanstveni posvet Zgodovina socialne politike, socialnega dela in izobraževanja za socialno delo v Sloveniji: zbornik povzetkov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Lorenz, W. (2017). Social work education in Europe: towards 2025. *European Journal of Social Work*, 20(3), str. 311–321.
- Lyons, K. (2000). The place of research in social work education. *The British Journal of Social Work*, 30(4), str. 433–447.
- Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu I*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B. (2015). Kakovost visokega šolstva in Fakulteta za socialno delo. *Socialno delo*, 54(3–4), str. 233–239.
- Mesec, B., & Rihter, L. (2011). Predgovor: raziskovalno delo FSD skozi čas. V L. Kunič (ur.), *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010* (str. 13–24). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005* (2000). *Ur. l. RS*, št. 31/2000.
- Petrovič Jesenovec, B., & ten Veen, M. (2015). Seznam raziskovalnih in razvojnih projektov/programov na Fakulteti za socialno delo v času 2010–2015. *Socialno delo*, 54(3–4), str. 253–258.
- Ponnuswami, I. & Harris, N. (2017). Teaching research methods to social work students in India and Australia: reflections and recommendations. *Social Work Education*, 36(6), str. 690–701.
- Šugman Bohinc, L. (2016). Socialno delo v uresničevanju idealov pravične družbe. *Socialno delo*, 55(5–6), str. 221–239.
- Taylor-Gooby, P., Leruth, B., & Chung, H. (2017). *After austerity*. Oxford: Oxford University Press.
- Videmšek, P. (2017). Expert by experience research as grounding for social work education. *Social Work Education*, 36(2), str. 172–187.
- Zaviršek, D. (ur.) (2005). *»Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Barbara Kresal

Ustanovitev Mednarodne organizacije dela leta 1919

Sto let organiziranega urejanja delavskih pravic na mednarodni ravni

»Svetovni mir je mogoče vzpostaviti le, če temelji na socialni pravičnosti.«

(iz Ustave Mednarodne organizacije dela)

Prispevek analizira ustanovitev Mednarodne organizacije dela leta 1919, po koncu prve svetovne vojne kot del Versajske mirovne pogodbe, in razvoj te mednarodne organizacije v sto letih njenega obstoja. Obravnava pomen delavskih pravic in njihovega urejanja na mednarodni ravni ter vlogo Mednarodne organizacije dela v tej zvezi. Kot primer je predstavljen razvoj urejanja delovnega časa v luči relevantnih konvencij MOD. Prispevek primerja položaj v svetu dela, kakršen je bil pred sto leti in kakršen je danes. Socialna pravičnost in dostojno delo še vedno ostajata deklarirana, a neizpolnjena cilja Mednarodne organizacije dela.

Ključne besede: delovno pravo, socialna pravičnost, dostojno delo, delovni čas.

Barbara Kresal je izredna profesorica za področje delovnega prava in prava socialne varnosti na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Inštitutu za delo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Je članica Evropskega odbora za socialne pravice pri Svetu Evrope. Kontakt: barbara.kresal@fsd.uni-lj.si.

The establishment of the International Labour Organisation in 1919 – Hundred years of the organised regulation of labour rights at the international level

The contribution analyses the establishment of the International Labour Organisation in 1919, after the end of the First World War, which formed part of the Versailles Peace Treaty, and the development of this international organisation during its 100 years of existence. The role of labour rights and its regulation at the international level as well as the role of the International Labour Organisation in this respect is discussed. The development of the regulation of working time in the light of the relevant ILO conventions is taken as an example. The contribution compares the situation in the world of work as it was 100 years ago and as it is today. Social justice and decent work are still the declared, but not achieved goals of the International Labour Organisation.

Key words: labour law, social justice, decent work, working time.

Barbara Kresal is Associate Professor of Labour Law and Social Security Law at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana, and researcher at the Institute for Labour Law at the Faculty of Law, University of Ljubljana. She is Member of the European Committee of Social Rights at the Council of Europe. Contact: barbara.kresal@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Pred natanko 100 leti je bila ustanovljena ljubljanska univerza. Leta 1919 je bila ustanovljena tudi Mednarodna organizacija dela (MOD). Istega leta so se zgodili še številni drugi pomembni dogodki. Ni namen tega prispevka opisovati razmere, v katerih je bila ustanovljena Mednarodna organizacija dela ali ljubljanska univerza. Pa vendar obeleževanje stoletnice sproža razne asociacije na leto 1919. Junija 1919 so države po koncu prve svetovne vojne podpisale Versajsko mirovno pogodbo (ki so ji sledile še druge mirovne pogodbe po prvi svetovni vojni). Januarja 1919 so v Nemčiji umorili Roso Luxemburg in Karla Liebknechta. Že dve leti je poteklo od revolucije v Rusiji, socialistična ureditev pa je – kljub sicer številnim težavam – v tej državi še vedno obstajala. Brez-

poselnost, socialne napetosti in delavske zahteve so se po prvi svetovni vojni v številnih državah le še krepile, razočaranje ljudi nad obstoječo ureditvijo in stanjem v družbi pa se je povečevalo. Opustošenje vojne in večmiljonkrat prestreljena človečnost, izčrpano ljudstvo, utrjeno imperialistično pehanje velesil in držav, ki se želijo prebiti proti vrhu, nenehno jalovo tekmovanje v prevladi, vse to in še kaj je spodbudilo željo, zahtevo (gotovo ne prvič in ne zadnjič v zgodovini) po drugačni, sodelujoči, bolj humani in socialno pravičnejši družbi. Da so mir, sožitje in razvoj mogoči le ob večji socialni pravičnosti in da si tega – vsaj deklarirano – želijo vsi, je dozorelo celo med takratnimi odločujočimi politiki in državami. Posebno, XIII. poglavje Versajske mirovne pogodbe so namenili ustanovitvi Mednarodne organizacije dela in minimalnim delovnim standardom, delavskim in socialnim pravicam. Leta 1919 je bila tako ustanovljena tudi Mednarodna organizacija dela, kar štejemo za začetek organiziranega, kontinuiranega urejanja delavskih pravic na mednarodni ravni.¹

Čeprav ustanovitev univerze v Ljubljani in ustanovitev MOD med seboj nista povezani in soodvisni, pa imata vendarle veliko skupnega. Obe posredno sledita prvi svetovni vojni oziroma koncu te vojne oziroma dogodkom in spremembam po njej. Seveda se zdi, da bi bila univerza ustanovljena tudi v Ljubljani in da bi se vzpostavil mehanizem urejanja delavskih pravic na mednarodni ravni, čeprav ne bi bilo prve svetovne vojne oziroma se ne bi razpletla tako, kot se je. Kdo ve? Gotovo pa sta letnica ustanovitve 1919 in dejstvo, da prav letos praznujemo stoletnico delovanja tako ljubljanske univerze kot Mednarodne organizacije dela, povezana s tem, prvo kot pomemben dogodek v lokalnem kontekstu, drugo kot pomemben dogodek na svetovni ravni.

S člankom želim prispevati k poznavanju in razumevanju ustanovitve Mednarodne organizacije dela in pokazati na nekatere vzporednice, podobnosti in primerjave z današnjim časom. V nadaljevanju najprej sledi kratek oris postopka ustanovitve Mednarodne organizacije dela in prve konference dela leta 1919 v Washingtonu, kjer so bile sprejete prve konvencije MOD. Tretje poglavje na primeru omejevanja delovnega časa prikaže stoletni razvoj znotraj te organizacije in opozori na relevantnost mednarodnega urejanja (in skrajševanja) delovnega časa v času ustanovitve MOD leta 1919 in danes, po sto letih razvoja. Tematika delovnega časa je izbrana le kot primer, saj je nemogoče v enem članku analizirati vse vsebinske vidike, ki jih pokriva normativna dejavnost MOD. Zanimiva pa je medsebojna povezanost in soodvisnost vsebinskih vprašanj, s katerimi se je ukvarjala MOD že ob ustanovitvi in so aktualne še danes (npr. skrajšanje delovnega časa kot dodatni ukrep zmanjševanja brezposelnosti, omogočanja lažjega usklajevanja delovnih in družinskih obveznosti, ipd.). V sklepnem delu skušam odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila funkcija Mednarodne organizacije dela in delovnega prava nekoč in kakšna naj bi bila danes.

¹ Znani so posamezni primeri mednarodnega urejanja delavskih pravic že pred ustanovitvijo MOD, vendar ni zadevalo velikega števila držav in ni bilo kontinuirano, npr. na bernski konferenci leta 1906 sprejeti konvenciji o prepovedi nočnega dela žensk in o prepovedi uporabe belega fosforja (Erjavec, 1926, str. 59; Novak, Končar in Bubnov Škoberne, 2006, str. 22).

Ustanovitev in prve konvencije MOD

Že na Pariški mirovni konferenci, ki se je začela januarja 1919, so ustanovili posebno Komisijo za mednarodno delovno zakonodajo, ki naj bi pripravila ustanovno listino stalne mednarodne organizacije za področje dela. Tekst, ki ga je pripravila komisija, so sprejeli 11. aprila 1919, kar štejemo za datum ustanovitve MOD, čeprav je bila Versajska mirovna pogodba kot celota sprejeta šele 28. junija 1919, vanjo pa je bil vključen tudi ta tekst kot XIII. poglavje z naslovom »Delo«. To je ustava MOD, ki je bila pozneje večkrat spremenjena in dopolnjena. Določbe o Mednarodni organizaciji dela so bile vključene tudi v vse druge mirovne pogodbe.²

Omenjene mirovne pogodbe so bile rezultat Pariške mirovne konference po prvi svetovni vojni, ki je bil dolg proces pogajanj, pritiskov, zahtev, kompromisov in ultimativ, v katerem so ZDA imele vplivno vlogo s predsednikom Wilsonom. Vendar pa nato ameriški kongres mirovnih pogodb ni ratificiral, tako da ZDA niso postale članica Društva narodov in zato tudi ne članica Mednarodne organizacije dela kot specializirane agencije Društva narodov. To postanejo ZDA šele leta 1934, istega leta tudi Sovjetska zveza. Med 42 ustanovnimi članicami MOD pa je bila Jugoslavija oziroma takrat imenovana Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.³

Trinajsto poglavje Versajske mirovne pogodbe z naslovom »Delo« (Traité de paix/Treaty of Peace, 1919, str. 193-205; International Labour Office, 1920), torej Ustava MOD, zelo natančno ureja ustroj in način dela MOD, sestavo organov, sprejemanje konvencij in priporočil in druga vprašanja. Izjemna posebnost te mednarodne organizacije je njena tripartitna sestava, saj je vsaka država zastopana tako s predstavniki vlade kot tudi s predstavniki socialnih partnerjev, to je predstavniki delodajalcev in predstavniki delavcev, po enakem tripartitnem načelu pa so sestavljeni tudi organi MOD (Novak, Končar in Bubnov Škoberne, 2006, str. 19–30; Končar, 1993; Novak, 2019, str. 138). To je še danes unikum v ureditvi mednarodnih organizacij.

Tekst ustave MOD se začne s preambulo, v katero so zapisali, da je »svetovni mir mogoče vzpostaviti le, če temelji na socialni pravičnosti,« da »so obstoječi pogoji dela tako nepravilni, težaški in povzročajo pomanjkanje pri številnih ljudeh, da vse to povzroča velik nemir, tako da sta mir in sožitje ogrožena,« zato je »izboljšanje pogojev dela nujno potrebno«. Morda preseneča, da je mirovna pogodba vsebovala tudi precej konkretne določbe glede pravic delavcev in med drugim naštevala, kaj je nujno treba urediti na mednarodni

² Versajska mirovna pogodba je bila sklenjena med zmagovalnimi državami Antante in njenimi zaveznicami na eni strani in Nemčijo na drugi (Versailles, junij 1919), Senžermenska z Avstrijo (Saint-Germain, september 1919), Neuljska z Bolgarijo (Neuilly-sur-Seine, november 1919), Trianonska z Madžarsko (palača Grand Trianon, Versailles, junij 1920) in Sevreška mirovna pogodba s Turčijo (Sèvres, avgust 1920).

³ Ustanovne članice MOD so bile avtomatično države pogodbenice Versajske mirovne pogodbe, torej države Antante in njene zaveznice, razen ZDA, ker pogodbe ni ratificirala (29 držav, med njimi tudi Kraljevina SHS) in nato še 13 drugih držav, ki so pristopile in bile priznane kot ustanovne članice MOD. Na prvi konferenci dela oktobra 1919 so kot polnopravni članici sprejeli tudi Nemčijo in Avstrijo. ZDA in Rusija (oziroma od 1922 Sovjetska zveza) pa do leta 1934 nista bili članici ne Društva narodov in ne MOD.

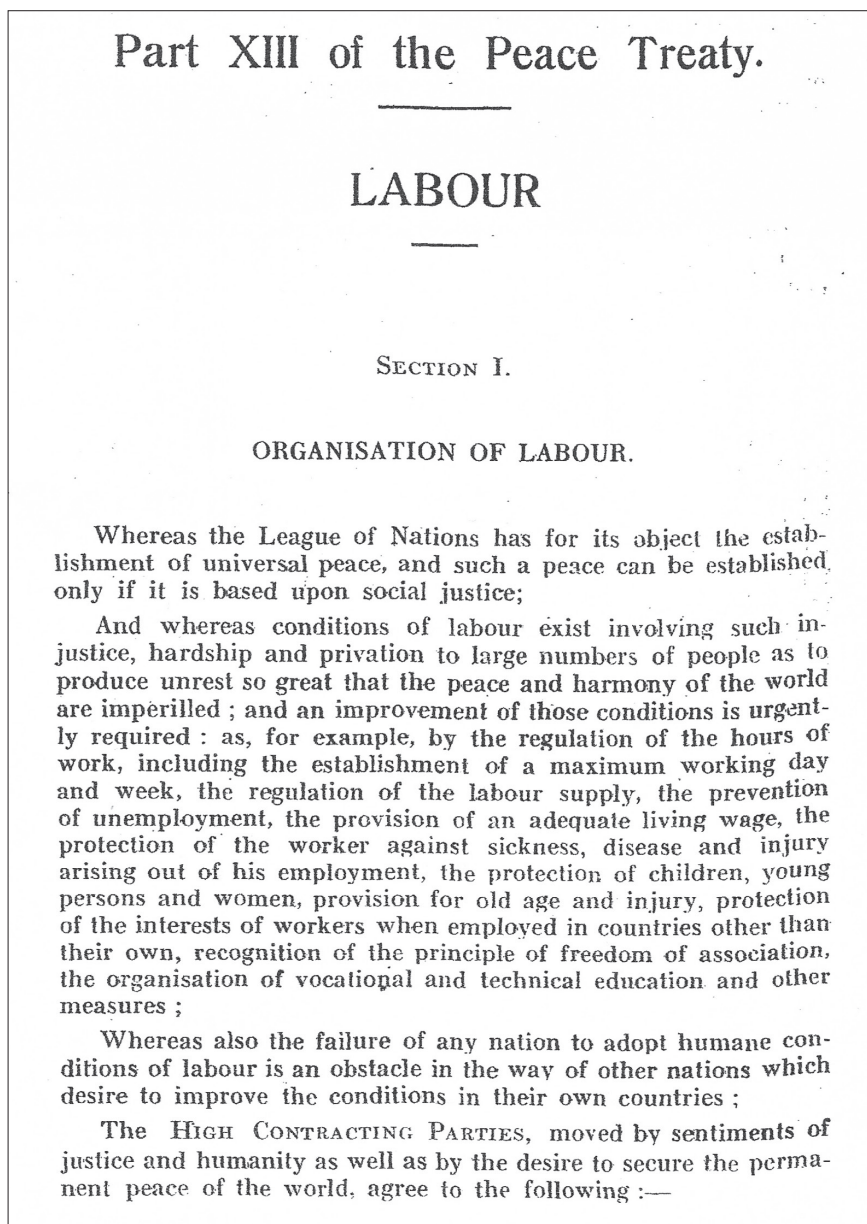
ravni, na primer delovni čas, z določitvijo najdaljšega delavnika in najdaljšega delovnega tedna, preprečevanje brezposelnosti, ureditev primerne plačila, ki zagotavlja preživetje, varstvo delavcev v primeru bolezni ali poškodbe in za starost, varstvo otrok, mladih in žensk, varstvo delavcev, ki delajo v drugi državi, izrecno je bila omenjena tudi pravica do svobode združevanja, sindikalna svoboda.

Sklepni, 427. člen XIII. poglavja je vseboval temeljna načela kot vodilo delovanja Društva narodov in Mednarodne organizacije dela kot njene specializirane agencije za področje dela. Za še posebej pomembna in urgentna načela so opredelili: delo se ne sme obravnavati kot blago, pravica do združevanja, primerno plačilo, ki zagotavlja razumen življenjski standard, uvedba osemurnega delavnika oziroma 48-urnega delovnega tedna, tedenski počitek, odprava otroškega dela in varstvo mladih delavcev, enako plačilo žensk in moških za delo enake vrednosti, enaka obravnava vseh, tudi tujih delavcev, ki zakonito prebivajo na ozemlju države, vzpostavitev sistema inšpekcije dela, da se zagotovi spoštovanje delavsko zaščitne zakonodaje. Še danes aktualna vprašanja.

Omemba socialne pravičnosti in poudarek, da se dela se sme obravnavati kot blaga, v ustavi MOD nakazujeta pristop k razumevanju delavskih pravic kot človekovih pravic. Zametke perspektive človekovih pravic že v začetni, ustanovitveni fazi MOD nato pomembno nadgradi še znamenita Filadelfijska deklaracija, dodana ustavi leta 1944, torej po drugi svetovni vojni (prim. Supiot, 2010; Kresal, 2013, str. 82–83). Vendar pa ni mogoče spregledati, da se ob ustanovitvi MOD leta 1919 na delavske pravice in nujnost njihovega urejanja na mednarodni ravni gleda tako z vidika uveljavljanja človekovih pravic in človekovega dostojanstva kot predvsem tudi z ekonomskega vidika. Seveda je bilo zaradi revolucionarnega vrenja, močnega in vedno bolj organiziranega sindikalnega gibanja ter pritiskov delavske strani treba vsaj do določene mere popustiti delavskim zahtevam. K ustanovitvi MOD pa sta pomembno pripomogla tudi interes ohraniti mednarodno konkurenco in strah posameznih držav pred tako imenovano nelojalno konkurenco zaradi socialnega dumpinga. Te razprave o socialnem dumpingu, socialni konkurenci, mednarodni dimenziji in pojavu law-shoppinga ter pomenu (mednarodnega) delovnega prava v tej zvezi so se v zadnjem času ponovno okrepile (prim. npr. Buelens in Rigaux, 2016; Rigaux, Buelens in Latinne, 2014; Davidov, 2016, str. 13–71; Novak, 2019, str. 144; Collins, Lester in Mantouvalou, 2018; Supiot, 2010). Države, ki so že zagotavljale določeno zaščito delavcev in imele vzpostavljene zametke socialne države, so potrebovale enake zaveze tudi od drugih držav. Preambula ustave MOD tako poudari, da »nespoštovanje humanih delovnih pogojev v katerikoli državi pomeni oviro tudi za druge narode, ki želijo izboljšati te pogoje v svoji državi« ter da »obstoj revščine v katerem koli delu sveta ogroža blaginjo po vsem svetu« (Kresal, 2013, str. 82). Zdi se, da se teh vidikov nujnosti mednarodnega urejanja delavskih pravic v današnjem času ne zavedamo tako kot ob ustanovitvi MOD leta 1919.

Že v prvem letu obstoja MOD, na prvi mednarodni konferenci dela oktobra–novembra 1919 v Washingtonu, so bile sprejete tudi prve konvencije MOD kot zavezujoči minimalni mednarodnopravni standardi na področju dela in delavskih pravic. Bajič (1936, str. 34) za obdobje med obema svetovnima

Slika 1: Iz Versajske mirovne pogodbe, 1919. Poglavje XIII. z naslovom »Delo« je obsegalo člene od 387 do 427, ki so urejali ustanovitev in delovanje Mednarodne organizacije dela. Člen 427 je vseboval temeljna načela.

vojnama ocenjuje, da so konvencije MOD »znatno vplivale na naše delovno pravo, posebno na zakon o zaščiti delavcev glede delovnega časa« in nekaterih drugih vprašanj. Ni nepomembno opozoriti, da so bile med prvimi konvencijami MOD leta 1919 sprejete:

- konvencija o omejevanju delovnega časa, ki je prinesla zavezujoč standard 8-urnega delavnika (konvencija MOD št. 1),
- konvencija o brezposelnosti (konvencija MOD št. 2),
- konvencija o varstvu materinstvu, ki je določila pravico do minimalnega materinskega dopusta zaposlenih žensk in nekatere druge pravice nosečih delavk (konvencija MOD št. 3).

Gre za tri pomembna tematska področja urejanja pravic delavcev, ki so aktualna še danes, in sicer: omejevanje delovnega časa, ki naj bi preprečilo pretirano izkoriščanje in izčrpavanje delavcev, problem brezposelnosti, ki se prvič zazna in opredeli kot druženi problem po prvi svetovni vojni, žgoč pa je še danes, in vprašanje usklajevanja delovnega in družinskega življenja, ki prav v zadnjem obdobju doživlja pravi preporod in, vsaj deklarativno, osrednjo pozornost tako v politično-normativni kot akademsko-raziskovalni sferi, seveda sedaj s poudarkom na spodbujanju uravnotežene porazdelitve starševskih obveznostih in zagotavljanju enakih možnosti in obravnavanja žensk in moških.

Naj kot zanimivost navedem nekaj citatov iz tistega časa Frana Erjavca, ki je bil prvi predstojnik Državne posredovalnice za delo s sedežem v Ljubljani, ustanovljene decembra 1918 (Kresal, 2006). Že leta 1919 poudarja, da »je promišljeno voden boj proti brezposelnosti ena glavnih nalog socialne politike« (Erjavec, 1919, str. 273) in da

če ima delavec posel in zaslužek, si že pomaga na ta ali oni način, medtem ko je vržen brezposeln z družino vred v največjo bedo in pomanjkanje« (Erjavec, 1921, str. 91).

Pred vojno še skoro nepoznana, se je pojavila po vojni, zlasti v nekaterih panogah, v prav resnem obsegu, toda vse kaže, da postane že v bližnji bodočnosti eden naših najakutnejših socialnih pojavov in problemov, ki bo neizprosno tirjal odpomoči. (Erjavec, 1924, str. 5).

Naj omenim še njegovo ostro kritiko obstoječe ureditve, ko le pet let po prevzemu vodenja Državne posredovalnice za delo ugotavlja, da mora država

v vedno intenzivnejši meri posegati v to gospodarsko in socialno življenje ... ter ščititi šibkejšo plast ljudstva pred neomejenim izkoriščanjem, ki leži v bistvu modernega kapitalističnega gospodarskega sistema. (Erjavec, 1924, str. 3).

Zanimivo je, da že kmalu opažajo tudi povezavo med omejevanjem delovnega časa in reševanjem problema brezposelnosti. Tako Stojan Bajič, profesor delovnega prava na ljubljanski univerzi med obema vojnoma, v enem od člankov ugotavlja, da je namen časovne zaščite (torej pravnega urejanja omejevanja delovnega časa, op. avt.) najprej, da »onemogoči izrabo službojemnikove delovne sile v teku poljubnega, po službodajalčevi koristi čim daljšega delovnika, ki v preveliki meri izčrpa službojemnika z znanimi kvarnimi posledicami zanj in za družbo«, k temu osnovnemu namenu pa »se je pridružil drug nič manj važen namen, zaščita nezaposlenega službojemalca, ki naj vsled omejitve delovnika dobi delo« (Bajič, 1934, str. 127).

Omejevanje delovnega časa in uvedba 8-urnega delavnika

Konvencija MOD št. 1 o delovnem času (NORMLEX, 1919) je prvi zavezujoč mednarodni instrument, ki na mednarodni ravni vzpostavlja zavezo držav, da kot najdaljši dopustni delovni čas določijo 8 ur na dan oziroma 48 ur na teden. Nanašala se je le na industrijske delavce in dopuščala nekaj izjem in prilagodljivosti. Vendar temeljni namen je bil jasen: dogovoriti se za omejitev

delovnega časa na mednarodni ravni, saj vsaka država zase, neodvisno od drugih, tega pod pritiskom mednarodne konkurence ne bi mogla storiti, in kot zgornjo omejitev delovnega časa industrijskih delavcev določiti največ 8 ur na dan. Po zadostnem številu ratifikacij je začela veljati 13. 6. 1921.

Na ozemlju današnje Slovenije, ki je bilo takrat del Kraljevine SHS, je bil osemurni delavnik uveden z Naredbo celotne Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918, ki je začela veljati 15. januarja 1919. Osemurni delavnik je bil torej uveden že pred prvo konvencijo MOD, ki je določila ta mednarodni standard. Septembra 1919 pa je nova uredba to omejitev uredila splošno in enotno za vso državo, sicer s kar nekaj izjemami (Bajič, 1934, str. 93; Kresal F., 1998, str. 285). Prvo omejitev delovnega časa na Slovenskem je prinesla že novela Obrtnega reda leta 1885 še v okviru Avstro-Ogrske, kar štejemo za začetek delovne zakonodaje na ozemlju današnje Slovenije: država je med drugim omejila delovni čas na največ 11 ur na dan, prepovedala delo ob nedeljah in praznikih, za mladoletnike in ženske pa tudi nočno delo (Kresal F., 1998, str. 19; Dobaja, 2009, str. 54).

Razvoj urejanja omejevanja trajanja delovnega časa na mednarodni ravni je bil živahen zlasti med obema svetovnima vojnima in v šestdesetih letih 20. stoletja, nato pa predvsem v drugi polovici 20. stoletja zamre. Leta 1930 je bila sprejeta konvencija MOD št. 30, ki je 8-urni delavnik in 48-delovni teden kot zavezujoči mednarodni standard določila še za trgovinsko osebje in uradniške delavce. Leta 1935 je bila sprejeta Konvencija MOD št. 47, ki je kot cilj določala 40-urni delovni teden. Leta 1962 je bilo v okviru MOD sprejeto še Priporočilo št. 116. V številnih državah namreč skrajševanje delovnega časa v pomenu prej sprejetih konvencij v praksi ni bilo zelo uspešno. Zato je novo priporočilo MOD usmerjalo države, kako naj bi vendarle postopno dosegle najprej 48-urni in sčasoma tudi 40-urni delovni teden (Kresal, 2008, str. 619–620). V okviru MOD so bile sprejete še nekatere druge konvencije in priporočila, ki (neposredno ali posredno) vplivajo na delovni čas, na primer tiste, ki urejajo to vprašanje za posamezne dejavnosti, in tiste, ki posredno skrajšujejo delovni čas, kot sta konvenciji o tedenskem počitku (št. 14 in 106) in konvencija o plačanem letnem dopustu (št. 132), ter druge (ILO, 2005, str. 2–6). A dejstvo je, da je še danes, po sto letih, še vedno kot izhodišče veljaven standard v povprečju osemurni delovnik. Zdi se precej nerazumno, da glede na tehnološki in siceršnji razvoj v zadnjih sto letih temu ni sledilo odgovarjajoče postopno sorazmerno skrajševanje polnega delovnega časa za vse delavce.

Omejevanje in skrajševanje polnega delovnega časa namreč uresničujeta zlasti tri pomembne cilje, funkcije. Najprej je tu varstveni vidik: zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu, saj predolgi delovniki pomenijo večje obremenitve, več poškodb in poklicnih bolezni, več izgorelosti ipd., to pa negativno vpliva na kakovost in produktivnost dela ter na kakovost življenja ljudi na sploh. Že pri uvajanju 8-urnega delavnika leta 1919 in tudi danes se ob tem dodatno omenja zaposlitveni vidik, saj skrajševanje polnega in dejanskega delovnega časa povečuje zaposlitvene možnosti in zmanjšuje brezposelnost. To je bilo v Sloveniji zlasti aktualno tudi med zadnjo krizo (namesto da manj ljudi dela pretirano dolge delovnike, naj več ljudi dela v povprečju manj

časa). S skrajševanjem polnega in dejanskega delovnega časa bi torej lahko spodbujali nove zaposlitve ali preprečevali odpuščanja delavcev (McCann, 2007, str. 19–20; Kresal, 2008). Tretji pa je protidiskriminacijski učinek, saj splošno skrajševanje delovnega časa olajšuje usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti in s tem pripomore k zagotavljanju bolj enakih možnosti in enakega obravnavanja delavk in delavcev z družinskimi obveznostmi, s tem pa tudi k večji enakosti med spoloma. Prav tako lahko ob ne predolgih in preizčrpujočih delavnikih starejši ljudje lažje ostajajo dlje v zaposlitvi in so bolj enakopravno vključeni v aktivno življenje.

Naj omenim, da se je delovni čas za posameznega delavca v razvoju sicer skrajševal, vendar pa se je z vidika posameznega gospodinjstva v povprečju delovni čas pravzaprav podaljšal: če skupaj seštejemo delovni čas obeh partnerjev, je praviloma v povprečju delovni čas obeh daljši kot prej, ko še ni bilo tako obsežnega zaposlovanja žensk, in je na voljo manj časa za družinske, zasebne obveznosti (ILO, 2005, Anxo, 2007; Kresal, 2008, str. 622–623). S tega vidika bi bilo zelo razumno pričakovati, da bi se z nadaljnjim skrajševanjem polnega in dejanskega delovnega časa za vse delavce torej omogočilo vsem staršem lažje vključevanje v zaposlitev ob hkratnem uveljavljanju družinskih interesov (prav tam). Pa vendar se to ne zgodi.

Zgolj skrajševanje polnega delovnega časa še ne pomeni nujno tudi skrajševanja dejanskega delovnega časa. V Sloveniji je npr. dejanski delovni čas opazno daljši od predpisanega polnega delovnega časa, seveda zlasti na račun obsežnega nadurnega dela. In še: ali skrajševanje delovnega časa res pomeni zmanjšanje delovnih obveznosti ali pa povzroči zgolj večjo intenzivnost dela? Bistvo polnega delovnega časa je, da delavec dela za »polno« plačo in poln obseg vseh drugih pravic. Tudi Priporočilo MOD št. 116 o skrajševanju delovnega časa poudarja to načelo: postopno skrajševanje polnega delovnega časa brez zniževanja plač (točka 4 in točka 5 priporočila).

Če strnemo razvoj urejanja delovnega časa na mednarodni in nacionalni ravni, ugotovimo, da se je zlasti od ustanovitve MOD leta 1919 pa do sedemdesetih let 20. stoletja delovni čas postopno skrajševal, sprva neposredno, nato zlasti posredno, s podaljševanjem letnega dopusta in drugih odsotnosti z dela. Temeljni dosežek in mednarodni standard, ki velja še danes (sicer z nekaterimi nadgradnjami), to je 8-urni delavnik, je bil dosežen že leta 1919. Od sedemdesetih in zlasti od osemdesetih let 20. stoletja pa se namesto nadaljnjega skrajševanja in omejevanja delovnega časa raje uvaja več prožnosti v urejanje delovnega časa (ILO, 2005, 8–12; Messenger, 2007, str. 1–3; McCann, 2007, str. 10–28, 10–14; Messenger, Vargas Llave, Gschwind, Boehmer, Vermeyen in Wilkens, 2017; Kresal, 2008; Senčur Peček, 2019). Ta preobrat/sprememba sovпада tudi s siceršnjim obratom v razvoju delovnega prava (Kresal, 2013, str. 88–99; Davidov, 2016; Rigaux, Buelens in Latinne, 2014; Bruun, Lörcher in Schömann, 2014; Collins, Lester in Mantounalou, 2018). Uvajajo različne možnosti neenakomerne razporeditve in prerazporejanja delovnega časa, upoštevanje povprečja in določanje referenčnih obdobj, povečanje dela s krajšim delovnim časom z omejenim obsegom pravic in številne druge fleksibilne oblike delovnega časa. Namesto prvotnega fiksne

delovnega časa, ki je ustrezal standardiziranemu industrijskemu načinu dela, je delovni čas vedno bolj prilagodljiv, spremenljiv, gibljiv. Vendar se zdi, da imajo prednost zlasti oblike, ki upoštevajo interese delodajalcev. Tehnološki razvoj, nove oblike dela, sodobna tehnologija, digitalizacija itd. pa bi prav tako lahko uporabili v korist in upoštevaje interese delavcev. Zdi se, da so interesi, želje in potrebe delavcev glede delovnega časa precej zapostavljeni. Čeprav številne raziskave kažejo, da je pomen delovnega časa za delavce izjemno velik. Tako na primer Senčur Peček (2019, str. 408) poudarja, da je delovni čas poleg plačila najpomembnejša dimenzija dela.

V zadnjem času se sicer spet pojavljajo predlogi po skrajševanju polnega delovnega časa, zlasti v povezavi z reševanjem brezposelnosti in z usklajevanjem delovnih in zasebnih/družinskih obveznosti. Vendar trendi v praksi kažejo večinoma v drugo smer, in sicer da je vse več delavcev z uporabo sodobnih tehnologij »kadarkoli in kjerkoli na razpolago delodajalcu« (Messenger, Vargas Llave, Gschwind, Boehmer, Vermeyen in Wilkens, 2017). S tem pa se z vedno večjo armado prekarnih delavcev približujemo prvotnemu neurejenemu in neomejevanemu delovnemu času z začetkov sodobnega kapitalizma.

Sklep

Kakšno funkcijo sta imela Mednarodna organizacija dela in delovno pravo leta 1919 in kakšno imata danes? Čeprav lahko funkcije delovnega prava, njegov namen in cilje obravnavamo z različnih vidikov, pa je vendar njegova temeljna funkcija v tem, da zagotavlja določen minimum pravic delavcev (Davidov, 2016; Davies, 2009; Bronstein, 2009; Supiot, 2010; Senčur Peček, 2012; Tičar, 2012; Kresal Šoltes, 2012). Seveda je vsakokratno pravopolitično vprašanje, kje je družbeno sprejemljivo ravnovesje nasprotujočih si interesov delavcev in delodajalcev: npr. ali je primeren polni delovni čas še vedno v povprečju 8 ur na dan ali pa sedanje razmere, ki se pomembno razlikujejo od tistih pred sto leti, zahtevajo uvedbo npr. 6-urnega delovnega dneva kot polnega delovnega časa s polnim obsegom plačila in vseh drugih pravic, ali pa je, nasprotno, potrebnih vse več nadur in naj delavci delajo v povprečju še več kot 8 ur na dan, da bodo delodajalci lahko konkurenčni in bodo delavci zaslužili dovolj za dostojno življenje?

Ustanovitev Mednarodne organizacije dela in pripravljenost držav, da tudi na mednarodni ravni začnejo sistematično urejati delavske pravice in zagotavljati sprejemljiv minimalni standard varstva delavcev lahko razumemo kot odgovor vlad na takratne razmere, na moč in organiziranost delavstva ter revolucionarno razpoloženje tistega časa, kot ceno in pogoj za nadaljnjo ohranitev obstoječe ureditve in vzpostavitev socialnega miru. Hkrati pa je ustanovitev Mednarodne organizacije dela, priznanje delavskih in socialnih pravic kot človekovih pravic ter vzpostavitev določenih zavezujočih minimalnih mednarodnih standardov na področju dela in socialne varnosti treba imeti za pomembno civilizacijsko pridobitev, za dosežek civilizacijskega razvoja, ki ga ne gre zavreči.

Delovno pravo se je na ozemlju današnje Slovenije začelo razvijati že pred ustanovitvijo MOD. Pojavilo se je kot odgovor na nevzdržno izkoriščanje delavcev v času začetnega kapitalizma, na Slovenskem od sredine 19. stoletja.

Anton Kralj (1903, str. 9) v komentarju obrtnega reda z začetka 20. stoletja takole opisuje takratno obdobje in potrebo po varstvu delavcev:

Toda ta svoboda ni pripeljala k zaželenemu cilju ... Zato je bilo treba obrtno svobodo omejiti, zmanjšati konkurenco ... vse to nameravajo poznejši obrtni zakoni iz l. 1883, 1885, 1895 in 1902, ki varujejo delavca pred brezmejnimi izkoriščanjem ...

Delovno pravo je bilo in je produkt kapitalističnih družbenih razmerij, jih po eni strani omogoča in vzdržuje, po drugi strani pa jih spreminja, nadgrajuje in blaži. Po eni strani je njegova funkcija družbeno konzervativna, ker ohranja obstoječa razmerja med delom in kapitalom, po drugi pa družbeno progresivna, angažirana in avantgardna, ker je izraz zahtev za drugačno, bolj socialno pravično družbeno ureditev, za socialni razvoj, ker je rezultat (sindikálnih in političnih) bojov mnogih za več delavskih pravic, bolj humane delovne pogoje, za več enakosti in več solidarnosti in ker z že doseženim odpira pogled naprej na polje možnega. (Kresal, 2013, str. 79)

Zdi se, da lahko najdemo številne vzporednice med današnjim časom in tistim izpred sto let, v času ustanovitve MOD, in da se razmerja na področju dela, problemi in pristopi k njihovem reševanju v zadnjih sto letih niso pomembneje spremenili. Delovni čas je predolg, brezposelnost je vztrajen in nerešljiv problem, ljudje nimajo časa za uspešno usklajevanje poklicnih in zasebnih/družinskih obveznosti, vse več ljudi si s svojim zaslužkom ne more zagotavljati dostojnega življenja, razlike se povečujejo, socialne napetosti in nestrpnosti vseh oblik se krepijo. Čeprav je MOD s svojim delovanjem gotovo odločilno prispevala k izboljševanju delovnih in življenjskih razmer delavcev po vsem svetu, a predvsem v razvitem industrializiranem delu sveta, pa ni mogoče spregledati dejstva, da je zlasti od osemdesetih let 20. stoletja normativna dejavnost MOD popustila, raven delovnopravnega varstva v številnih državah se je znižala in primeri skrajnega izkoriščanja delavcev se pojavljajo vse pogostejše in neredko ostajajo nerazrešeni. Socialna pravičnost in dostojno delo sta še vedno deklarirani, a neizpolnjeni cilj Mednarodne organizacije dela. Tudi (ne)dosegljivi, (ne)uresničljivi cilj?

Viri

- Anxo, D. (2007). Working time patterns among industrialized countries: a household perspective, V J. C., Messenger (ur.), *Working time and workers' preferences in industrialized countries - finding the balance* (str. 60–107). Geneva: ILO.
- Bajič, S. (1934). O prekočasnem delu. *Slovenski pravnik*, 48(5–6), str. 127–141.
- Bajič, S. (1936). *Delovno pravo – splošni del*. Ljubljana: Delniška tiskarna.
- Bronstein, A. (2009). *International and comparative labour law: current challenges*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Bruun, N., Lörcher, K., & Schömann, I. (ur.) (2014). *The economic and financial crisis and collective labour law in Europe*. Oxford, Portland: Hart Publishing.
- Buelens, J., & Rigaux, M. (ur.) (2016). *From social competition to social dumping*. Cambridge, Portland, Antwerp: Intersentia.
- Collins, H., Lester, & G., Mantouvalou, V. (ur.) (2018). *Philosophical foundations of labour law*. Oxford: Oxford University Press.

- Davies, A. C. L. (2009). *Perspectives on labour law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidov, G. (2016). *A purposive approach to labour law*. Oxford: Oxford University Press.
- Dobaja, D. (2009). Pregled razvoja socialne zakonodaje v Avstro-Ogrski monarhiji v letih 1867–1918. *Zgodovina za vse*, 16(2), str. 49–65.
- Erjavec, F. (1919). O posredovanju dela. *Radniška zaščita*, 1(11–12), str. 267–274.
- Erjavec, F. (1921). Naše »Berze rada«. *Radniška zaščita*, 3(5–6), str. 91–93.
- Erjavec, F. (1924). *Brezposelnost*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.
- Erjavec, F. (1926). Pregled zgodovine mednarodnega delovnega prava. *Socialna misel*, 5(3), str. 58–60.
- International Labour Office (1920). *The Labour Provisions of the Peace Treaties*. Geneva. Pridobljeno 20. 12. 2019 s https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1920/20B09_18_engl.pdf
- ILO (2005). *Hours of work – from fixed to flexible?, General Survey of the Reports concerning the Hours of Work (Industry) Convention, 1919 (No. 1), and the Hours of Work (Commerce and Offices) Convention, 1930 (No. 30), International Labour Conference, 93rd Session*. Geneva: ILO.
- Končar, P. (1993). *Mednarodno delovno pravo*. Ljubljana: ČZ Uradni list.
- Kralj, A. (1903). *Obrtni red – zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razsodb upravnega sodišča*. Ljubljana: Tisek Katoliške tiskarne.
- Kresal, B. (2006). Brezposelnost in zaposlovanje na Slovenskem do druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46(1), str. 195–218.
- Kresal, B. (2008). Skrajševanje delovnega časa, *Delavci in delodajalci*, 8(4), str. 617–634.
- Kresal, B. (2013). Ali delovno pravo zagotavlja dostojne pogoje zaposlitve in dela, vključno s pravico do dostojnega plačila. V R. Boškič, M. Breznik, B. Kresal, V. Leskošek, L. Rihter, & S. Smolej, *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Sophia.
- Kresal, F. (1998). *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kresal Šoltes, K. (2012). Spornost EPL in drugih indeksov fleksibilnosti zaposlovanja – prezrti delovnopравни vidiki. *Delavci in delodajalci*, 12(2–3), str. 183–206.
- McCann, D. (2007). Regulating working time needs and preferences. V J. C. Messenger (ur.), *Working time and workers' preferences in industrialized countries – finding the balance* (str. 10–28). Geneva: ILO.
- Messenger, J. C. (ur.) (2007). *Working time and workers' preferences in industrialized countries – finding the balance*. Geneva: ILO.
- Messenger, J., Vargas Llave, O., Gschwind, L., Boehmer, S., Vermeylen, G., & Wilkens, M. (2017). *Working anytime, anywhere: the effects on the world of work*. Dublin: Eurofound, Geneva: ILO.
- NORMLEX (1919). *Hours of Work (Industry) Convention, 1919 (No. 1)*. Pridobljeno 19. 12. 2019 s https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C001
- Novak, M. (2019). Normativna dejavnosti Mednarodne organizacije dela v obdobju globalizacije. *Delavci in delodajalci*, 19(2–3), str. 137–150.
- Novak, M., Končar, P., & Bubnov Škoberne, A. (2006). *Konvencije Mednarodne organizacije dela s komentarjem*. Ljubljana: GV Založba.
- Rigaux, M., Buelens, J., & Latinne, A. (ur.) (2014). *From labour law to social competition?*. Cambridge, Portland, Antwerp: Intersentia.
- Senčur Peček, D. (2012). Delavci – zunanji izvajalci?, *Delavci in delodajalci*, 12(2–3), str. 223–244.
- Senčur Peček, D. (2019). Delovni čas in letni dopust z vidika standardov MOD, MESL in novejše sodne prakse Sodišča EU, *Delavci in delodajalci*, 19(2–3), str. 407–440.
- Supiot, A. (2010). *L'esprit de Philadelphie: la justice sociale face au marché total*. Paris: Editions du Seuil.
- Tičar, L. (2012). *Nove oblike dela*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Traité de paix/Treaty of Peace (1919). Versailles. Pridobljeno 16. 9. 2019 s <https://www.ilo.org/public/libdoc/historical/1901-2000/53372.pdf>

Jana Mali

Socialno delo v interdisciplinarnih raziskavah

Primer raziskovanja socialnih razsežnosti demence

Raziskovanje socialnih razsežnosti demence ima v mednarodnem kontekstu več kot tridesetletno tradicijo, v Sloveniji pa se s tem ne ukvarjamo še niti dve desetletji. Kljub temu že od začetka sledimo raziskovalnim trendom, saj v raziskovanje vnašamo uporabniško perspektivo, ki je osrednje konceptualno vodilo socialnega dela. V zadnjih štirih letih smo raziskovanje demence usmerili v interdisciplinarno raziskovanje. V članku so prikazani namen in cilji treh interdisciplinarnih raziskav in njihovi rezultati. V raziskavah smo znanje socialnega dela dopolnjevali z različnimi vedami iz tehnike, humanistike in družboslovja. Po eni strani smo znanje in koncepte socialnega dela z ljudmi z demenco v teh raziskavah preverjali in dopolnjevali, po drugi strani pa smo z zagovorniškimi odnosom do ljudi z demenco v njih vzdrževali uporabniško perspektivo in njeno uporabo preizkušali v sodelujočih znanostih. Pokazalo se je, da je interdisciplinarno raziskovanje demence področje novega znanja za ravnanje z ljudmi z demenco in zanje.

Ključne besede: destigmatizacija, uporabniška perspektiva, oskrba, oskrbovalci, bivalno okolje, gerontologija.

Jana Mali je doktorica znanosti socialnega dela, zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani kot izredna profesorica za področje socialnega dela. Kontakt: jana.mali@fsd.uni-lj.si.

Social work in interdisciplinary research – The case of researching social dimensions of dementia

Researching the social dimensions of dementia has had an international tradition of over thirty years, but has been present in Slovenia only in recent two decades. Nevertheless, we have been following research trends from the very beginning, since we are introducing a user perspective into research, which is the central conceptual guide of social work. For the past four years, we have focused our research on dementia in interdisciplinary projects. The purpose and objectives of the three interdisciplinary research studies and their results are outlined in the paper. We supplemented social work knowledge with various sciences, i.e. the technical sciences, humanities and social sciences. On the one hand, the knowledge and concepts of social work with people with dementia in these studies were tested and supplemented, but on the other hand, we maintained a users' perspective with the advocacy attitude towards people with dementia and tested its use in the participating sciences. Interdisciplinary research into dementia has proven to be an area of new knowledge for dealing with, and for, people with dementia.

Key words: destigmatisation, user's perspective, care, carers, living environment, gerontology.

Jana Mali, PhD, is an Associate Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: jana.mali@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Demenca je pojav sodobne starajoče se družbe, ki postaja vse bolj razširjen in neizogiben. Je bolezen, ki prizadene človeka in vse njegove bližnje. Posledice demence zelo vplivajo na vsakdanje življenje ljudi in njihove medsebojne odnose. Zaradi potrebe po pomoči drugih in predvsem nepoznavanja bolezni so ljudje z demenco v Sloveniji zelo stigmatizirani. Stigmo občutijo tudi njihovi sorodniki, ki prav tako ne dobijo dovolj podpore in pomoči, da bi lahko skrbeli za sorodnike v domačem okolju, zato ljudje z demenco pogosto živijo

v domovih za stare ljudi. V Sloveniji je najpogostejša oblika oskrbe za ljudi v napredujoči fazi bolezni institucionalna oskrba (Mali in Kejžar, 2017).

V Sloveniji nimamo registra ljudi z demenco. Prevalenca demence (izračunana ocena na podlagi epidemioloških podatkov sosednjih držav) za leto 2010 je bila ocenjena na 30.000 ljudi z demenco (Ministrstvo za zdravje, 2016). Danes naj bi v Sloveniji živelo 40.000 ljudi z demenco, od tega 5 % v domovih starejših občanov, preostali pa v domačem okolju. Ker se bolezen pojavlja večinoma pri starejših od 65 let, bo se trend povečevanja te bolezni skladal s povečevanjem deleža starejših. Ta danes že dosega 20 % celotne populacije v Slovenij, do 2030 pa bo takšnih ljudi že 30 %.

Pojav demence je v zadnjem desetletju predmet številnih razprav, raziskovanja, razvijanja novih pristopov in načinov dela z ljudmi z demenco v različnih znanostih in strokah (Whitehouse in George, 2008). Vsaka od znanosti razvija svoj pogled na demenco. Med teoretskimi modeli razumevanja demence so najbolj prepoznani: biomedicinski, psihološki in sociološki. Cantley (2001) dodaja še filozofsko-duhovno perspektivo, Mali, Mešl in Rihter (2011) pa socialnodelovni model razumevanja demence.

Za spremembe na področju razumevanja demence in ravnanj z ljudmi z demenco niso dovolj le parcialna znanja in izkušnje znanosti in strok. Navedeni modeli vsebujejo izjemno natančno in strnjeno znanje posamezne vede o tem, kaj je demenca. Pri utemeljevanju svojega znanja se po navadi kritično ozirajo na ugotovitve predhodnih odkritij drugih modelov in razumevanja demence. Tako je biomedicinski model, ki ga lahko označimo za najstarejšega na seznamu predstavljenih modelov, najpogostejša tarča kritik in ostrega nasprotovanja psihološkega in sociološkega modela¹.

Kritike modelov, diferenciacija znanja o demenci, razhajanja in medsebojna izključevanja znanja v različnih vedah so lahko nenamerne posledice interdisciplinarnosti, ki pa ljudem z demenco ne koristijo. Za spremembe na področju razumevanja demence in ravnanj z ljudmi z demenco niso dovolj le parcialna znanja in izkušnje znanosti in strok (Mali, Mešl in Rihter, 2011, str. 37). Moja teza je, da za učinkovitejše in ustreznejše ravnanje z ljudmi z demenco potrebujemo spoznanja vseh navedenih modelov, torej uravnotežen odnos in predvsem prepoznavanje enakovrednosti znanja različnih znanosti. Ne nazadnje lahko prav z interdisciplinarnim pristopom in znanjem učinkovito zadovoljimo različne potrebe ljudi z demenco (Mali, 2018).

V prispevku predstavim izkušnje, ki smo jih na Fakulteti za socialno delo na področju demence pridobivali v interdisciplinarnih projektih v obdobju zadnjih štirih let. Pri tem so nas vodile usmeritve socialnega dela, ki temeljijo na odkrivanju potreb ljudi z demenco, da bi oblike pomoči za ljudi z demenco in življenje sorodnikov z njimi prilagodili njihovim potrebam, željam in ciljem (Moore in Jones 2012).

Za zagotavljanje kakovostnega življenja ljudi z demenco poznamo sodobne pristope oskrbe, ki poudarjajo, da je ljudem z demenco treba omogočiti čim daljše in kakovostnejše življenje v domačem okolju (Alzheimer Europe,

¹ V modelih, ki so jih razvile druge, predvsem družboslovne znanosti, zasledimo pogoste kritike biomedicinskega modela (gl. Mali, Mešl in Rihter, 2011; Lynch, 2014)

2015). K temu lahko pripomore tudi sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija, še posebej z nadomeščanjem oslabljenih kognitivnih funkcij (Telban in Milavec Kapun, 2013). Ljudje z demenco pogosto težko živijo v domačem okolju in so prisiljeni poiskati oskrbo v instituciji, vendar pa lahko prav tehnološka podpora in druge senzorske rešitve lajšajo oskrbo, jo dopolnjujejo, človeku z demenco pomagajo ohranjati neodvisnost in samostojnost ter blažijo demenci pridružene težave.

Za tiste ljudi z demenco, ki živijo v domovih za stare ljudi, je prav tako treba zagotavljati takšno oskrbo, ki omogoča veliko kakovost življenja. Sodobne smernice oskrbe v institucijah predlagajo celostno oskrbo (Mali in Kejžar, 2017) in uvajanje inovativnih oblik oskrbe (Mali, Flaker, Urek in Rafaelič, 2018). Inovativne oblike oskrbe lahko zagotavljamo tudi s sinhrono uporabo konceptov socialnega dela in umetniške dejavnosti, s katerimi tudi v institucionalnem okolju lahko razvijamo različne načine za medsebojno sožitje stanovalcev z demenco in brez nje, njihovih sorodnikov in zaposlenih.

Številne definicije demenco prikazujejo kot izgubljanje, upadanje, slabšanje, propadanje (Mali in Milošević Arnold, 2007), zato so ravnanja predstavnikov socialnega omrežja ljudi z demenco usmerjena v zavarovanje pred različnimi tveganji ali celo preprečevanje tveganj. Prav to pa ljudem jemlje svobodo, avtonomno odločanje o svojem življenju in dostojanstvo. Da bi ljudem z demenco omogočili kakovostno življenje, jim lahko zagotovimo okolje, v katerem se bodo varno in svobodno gibal, doživljali različne čutne zaznave, s katerimi bodo ohranjali obstoječe zmožnosti in sposobnosti za samostojno življenje.

V svetu obstaja tradicija raziskovanja socialnih razsežnosti demence, v Sloveniji pa je to področje raziskovanja še na začetku. V prispevku prikažem, kako smo določene faze raziskovanja socialnih dimenzij demence obšli in stopili na pot interdisciplinarnega raziskovanja, v katerem ima socialno delo posebno mesto.

V prispevku želim prikazati, kako je teoretske koncepte socialnega dela z ljudmi z demenco možno povezati z znanjem tehnoloških, humanističnih in družboslovnih ved, in sicer z usmeritvami na treh področjih: (1) z vnosom informacijsko-komunikacijske tehnologije v življenje ljudi z demenco, (2) z ustvarjanjem inovativnih rešitev za sožitje stanovalcev v domovih in (3) z ustvarjanjem razmer za svobodno gibanje ljudi z demenco. Poleg znanstvenega povezovanja smo v predstavljenih projektih skrbeli za prenos znanja v prakso in tako prikazali poti za implementacijo teoretskega znanja v praktično delovanje strokovnjakov. Moja teza je, da je interdisciplinarno povezovanje znanja priložnost za razvoj učinkovitih odzivov na potrebe ljudi z demenco.

Raziskovanje socialnih razsežnosti demence: mednarodni in zgodovinski kontekst

Preučevanje socialnih vidikov demence v mednarodni literaturi preučujejo od osemdesetih let 20. stoletja. Zasledimo vsebinsko in metodološko različne raziskave, v katerih so se raziskovalci odzivali na pozive aktualne socialne

politike, kakor tudi ekonomska in socialna vprašanja, ki so jih v zvezi z demenco spodbujale obstoječe vladajoče strukture. V ospredju niso bila vprašanja socialnih znanosti in strok, temveč vladajočih politik. To je v primerjavi z današnjimi razmerami zanimivo izhodišče, saj demenca že dolgo ne zbuja več pozornosti vladajočih političnih struktur. Umik politike je omogočil vstop strokovnih tem v raziskovanje, ki se dandanes ukvarjajo z najmanj dvema področjima, in sicer: (1) z uporabniško perspektivo in (2) raziskovanjem prezrtih tem, predvsem pojavom demence v družbeno marginaliziranih skupinah. V nadaljevanju predstavljam kronološki pregled raziskovanja, s poudarkom na vsebinskih in tematskih sklopih raziskovanja.

V osemdesetih letih 20. stoletja so prve raziskave odkrивale značilnosti neformalne oskrbe, zlasti posledice stresa in izgorelosti, različnih obremenitev zaradi oskrbe med spoloma, dostopa do informacij in obsoječe pomoči (Innes, 2009, str. 104). V središču raziskovanja so bili družinski oskrbovalci, sprva negativni in v devetdesetih letih tudi pozitivni vidiki oskrbe, ki jo zagotavljajo za ljudi z demenco, zelo malo pa so se raziskovalci usmerjali na ugotavljanje njihovih konkretnih izkušenj z ljudmi z demenco. Ljudje z demenco sploh niso bili predmet preučevanja, zato v začetnih raziskavah ne izvemo veliko o kakovosti neformalne oskrbe.

Drugi val raziskovanja prav tako ne vključuje ljudi z demenco, temveč se usmeri v izkušnje formalnih oskrbovalcev. Prve raziskave (Cantley, 2001; Innes, 2009; Lynch, 2014) so odkrile, da opravljajo oskrbo ljudi z demenco za to področje slabo usposobljeni zaposleni, ki prejemajo za delo slabe plače in so tudi sicer družbeno zapostavljeni zaradi spola in etnične pripadnosti. Formalno oskrbo opravljajo zaposleni, ki so predstavniki družbeno marginaliziranih skupin, skrbijo pa za stigmatizirane ljudi z demenco v institucijah za stare ljudi (Innes, 2019, str. 106–107).

Pozneje so se raziskovalci usmerili tudi v raziskovanje formalne oskrbe v skupnosti. Nakazali so pomen razvoja oskrbe, ki presega zgolj skrb za osebno higieno in prehrano, saj postaja čedalje pomembneje razvijati dobre odnose z ljudmi z demenco. Pri tem imata pomembno vlogo dva avtorja: Kitwood in Feil. Kitwood (2005) opozarja, da imajo medčloveški odnosi osrednjo vlogo pri načrtovanju skrbi za ljudi z demenco, da vsak človek z demenco doživlja bolezen in njene posledice na enkraten in svojevrsten način, zato naj bi tudi pomoč ljudem z demenco temeljila na teh dejavnikih. Načine za vzpostavljanje in vzdrževanje odnosov z ljudmi z demenco pa je razvila Feil (2008), ki v tehniki validacije, temelječi na spoštovanju, razumevanju in sprejemanju oseb z demenco takšnih, kot so, opozori na pomen prepletanja besedne in nebesedne komunikacije.

Šele tretji val raziskav je pripomogel k temeljitemu preobratu v raziskovanju, saj so se konec devetdestih let pojavile prve raziskave, v katerih se seznanimo s konkretnimi izkušnjami ljudi z demenco (Innes, 2009). Razlog za tako pozno pojavljanje ljudi z demenco v raziskavah je v tem, da je v strokovni javnosti dolgo prevladovalo prepričanje, da ljudje z demenco niso sposobni komunicirati (Cantley, 2001). Vključevanje ljudi z demenco je omogočilo kritičen pogled na izvajanje formalne oskrbe, strokovnega dela in razvoj kakovostnejše, ljudem z demenco prilagojene oskrbe. Raziskovalci

so odkrili do tedaj prezrte in manj znane teme, denimo pojavnost demence pri ljudeh, mlajših od 60 let, predstavnikih etničnih manjšin, ljudeh, ki živijo v oddaljenih ruralnih območjih, ljudeh s kompleksnimi zdravstvenimi težavami ipd.

Najnovejše raziskovanje demence z vidika uporabnikov se usmerja v raziskovanje subjektivnega doživljanja življenja z demenco, da bi tako družinski članom kot formalnim oskrbovalcem prikazali pomen izkušenj ljudi z demenco v procesu pomoči. (Innes, 2009, str. 109)

Vključevanje ljudi z demenco v raziskovanje je sprožilo dvome o vlogi raziskovalcev v takšnih raziskavah in o primernih metodah za takšno raziskovanje. Najpogosteje raziskovalci uporabljajo intervjuje, v raziskavah včasih kot edino metodo ali pa individualne in skupinske intervjuje kombinirajo z opazovanjem interakcij. Vprašanje je tudi, katere ljudi z demenco vključiti v raziskavo, saj demenca vpliva na zmanjšanje komunikacijskih spretnosti. So torej najprimernejši za vključevanje v raziskavo le ljudje v začetni fazi demence? Dilema je pri tem res velika, saj utegnejo biti potemtakem raziskave pristranske, izključujoče za vse tiste ljudi z demenco, ki ne zmorejo več komunicirati na način, ki bi bil primeren za izvedbo takšnih raziskav. Splošna usmeritev je, da je bolje ljudi z demenco vključevati kot izključevati iz raziskav, naloga raziskovalcev pa je, da uporabijo takšne raziskovalne pristope, ki ljudi z demenco iz raziskave ne izključujejo.

Ljudje z demenco danes niso več zgolj pasivni prejemniki pomoči, temveč se aktivno vključujejo v oblikovanje politik pomoči in izvajanje oskrbe v različnih organizacijah. Zato postajajo vedno opaznejše zahteve, da morajo vplivati tudi na raziskovalne usmeritve na področju socialnih vidikov demence. Za raziskovalce je to nov izziv tako na metodološkem kot na vsebinskem področju raziskovanja.

Primer raziskovanja socialnih razsežnosti demence v Sloveniji

V primerjavi s predstavljenim mednarodnim kontekstom raziskovanja socialnih razsežnosti demence smo se v Sloveniji lotili raziskav v zadnjem, tretjem valu, ko se je v tujini pojavil uporabniški vidik raziskovanja demence. Leta 2003, ko smo začeli izvajati prve raziskave, smo se zavedali praznine, ki je prežemala to raziskovalno področje, zato smo zastavili raziskovanje sodobno in vključili lastno prakso uporabniškega in akcijskega raziskovanja.

Z raziskavo »Delo z dementnimi osebami – priprava modela obravnave oseb z demenco« (Flaker, Kresal, Mali, Milošević-Arnold, Rihter in Velikonja, 2004), ki smo jo v letih 2003 in 2004 izvajali na Fakulteti za socialno delo, smo želeli pregledati in strniti izkušnje pri delu z ljudmi z demenco v domovih za stare ljudi. Fenomen demence smo raziskovali s povsem vsakdanjega vidika, z vidika življenja stanovalcev domov, njihovih interakcij z osebjem in sorodniki. Želeli smo dobiti čim natančnejše podatke o tem, kaj se dogaja s stanovalci z demenco v slovenskih domovih. Raziskava je bila zelo kompleksna, saj smo vanjo vključili vse tiste delavce, ki bolj ali manj neposredno delajo s stanovalci z demenco. Spraševali smo jih o številnih podrobnostih, ki so se nam zdele

pomembne za to, da bi dobili podobo o tem, kaj se v domovih na tem področju dogaja, kje vidijo delavci težave in kako si zamišljajo njihove rešitve.

Osredotočili smo se na odnose, ki jih drugi stanovalci v domu vzpostavljajo z osebami z demenco. Do teh podatkov smo delno prišli s spraševanjem, še boljši vtis o tem pa smo dobili s pomočjo sistematičnega opazovanja z udeležbo (Mesec, 1997). Tako so študentje, ki so zbirali podatke, opazovali stanovalce z demenco v domu, njihovo življenje in vse dogodke, na podlagi teh pa so lahko ocenili, kako živijo stanovalci v domu in koliko je življenje v domu primerljivo z življenjem v domačem okolju². Zanimalo nas je tudi, koliko so sorodniki vključeni v skrb za stanovalce z demenco, ali so doživljali ob odhodu sorodnika v dom stiske in kakšne so možnosti za vključevanje sorodnikov v načrtovanje oskrbe ljudi z demenco v domu in za njihovo sodelovanje pri oskrbi.

Lahko povzamem, da smo v raziskavo vključili komponente vseh treh faz raziskovanja socialnih dimenzij demence, ki so se v svetu porajale od samega začetka: perspektivo formalnih in neformalnih oskrbovalcev in ljudi z demenco. Uporabili smo kombinacijo intervjujev (s sorodniki in zaposlenimi), skupinskega intervjuja s strokovnimi delavci in opazovanja stanovalcev z demenco. To je bila tudi prva in zadnja raziskava do leta 2015, za katero smo prejeli finančna sredstva. Financiranje se je spet pojavilo z interdisciplinarnimi raziskavami, ki jih predstavljam v naslednjem poglavju članka.

Poudariti je treba, da smo se v raziskavi omejili le na življenje ljudi z demenco v domovih za stare ljudi. To se je v določenih segmentih pokazalo kot slabost, saj je življenje stanovalcev z demenco povezano tudi z življenjem v skupnosti in obstoječimi oblikami pomoči, ki so tem ljudem na voljo. Hkrati velja poudariti, da večina ljudi z demenco živi v domačem okolju in se spopriema z različnimi težavami, tega pa v omenjeni raziskavi nismo dovolj natančno in poglobljeno ugotavljali in raziskovali. Zato smo leta 2005 začeli raziskovati oblike skrbi za ljudi z demenco v skupnosti in smo jih raziskovali do leta 2009. Zanimal nas je podroben opis življenjske situacije ljudi z demenco, ki živijo v skupnosti, njihovih sorodnikov in njihovih potreb, zato smo z njimi opravili poglobljene intervjuje (Mali, 2009). Pripravili smo tudi smernice za intervju s strokovnimi delavci tistih organizacij, ki že pomagajo ljudem z demenco in njihovim sorodnikom ali pa bi morda v prihodnje takšne oblike dela lahko razvile. Tako smo ugotavljali, koliko obstoječe službe s svojimi programi že pripomorejo k izboljšanju življenja ljudi z demenco v skupnosti in kaj bi bilo po njihovem mnenju še treba storiti.

V raziskavo smo vključili ljudi z demenco v začetni fazi demence, saj ti najpogosteje živijo v domačem okolju. Vključili smo takšne, ki imajo različno podporo v lastni socialni mreži, bodisi zanje skrbi zakonec sam ali ob podpori odraslih otrok bodisi zanje skrbijo otroci, zakonci otrok, vnuki. Želeli smo pridobiti družine, ki skrbijo za sorodnika z demenco ob podpori formalne pomoči, oskrbovalcev. Zanimalo nas je, kakšne službe se v posameznih okoljih ukvarjajo z ljudmi z demenco. To smo v nekaterih primerih odkrivali na podlagi lastnih

² Ugotavljali so upoštevanje načel normalizacije, ki jih opisujejo Wolfensberger (1972), Brandon in Brandon (1992), v Sloveniji tudi Flaker (1998); na področju domov pa Mali (2008).

pričakovanj o tem, kdo bi bil primeren za takšno delo, v drugih s pomočjo ljudi z demenco in njihovih sorodnikov. Uporabili smo kombinacijo individualnih intervjujev in ob koncu raziskave v posameznih lokalnih okoljih organizirali skupinske intervjuje, na katerih smo predstavili preliminarne rezultate raziskave.

Leta 2014 smo se samoiniciativno lotili raziskovanja demence z zbiranjem zgodb sorodnikov ljudi z demenco o življenju družinskih članov z demenco. Z zgodbami sorodnikov smo prikazali, kako je mogoče in možno spoznavati življenjski svet ljudi z demenco, da bi v procesu pomoči izhajali iz resnične življenjske situacije človeka z demenco. Pristop, ki smo ga prevzeli, temelji na opredelitvi narativnega pristopa v socialnem delu (Urek 2005, 2006; Baldwin 2013), uporabi koncepta krepitve moči v socialnem delu (Thompson in Thompson, 2001) in specifikah socialnega dela z ljudmi z demenco (Ray, Bernard in Phillips, 2009; Mali, Mešl in Rihter, 2011; Moore in Jones, 2012).

V študijskih letih 2014/15 in 2015/16 so študentke Fakultete za socialno delo v okviru študija socialnega dela z ljudmi z demenco zbirale zgodbe sorodnikov, ki skrbijo za družinske člane z demenco. Zbrale so petindvajset zgodb³, v katerih so bili v šestih primerih pripovedovalci moški, v devetnajstih pa ženske. Njihove vloge v razmerju do človeka z demenco so bile različne. V pogovor smo vključili družinske člane in znance. V sedmih primerih je bila pripovedovalka žena človeka z demenco, v štirinajstih otroci (v štirih primerih sinovi in v desetih hčere), v treh vnuki (v enem primeru vnuk in v dveh vnukinja) in v enem primeru prijateljica gospe z demenco. Zgodbe se razlikujejo tudi glede na to, ali je v času pripovedovanja živel človek z demenco v domačem okolju ali v instituciji. V enajstih primerih so živeli ljudje z demenco v skupnosti, v domačem okolju in so pripovedovalci zgodb tudi njihovi oskrbovalci, v štirinajstih primerih pa so živeli ljudje z demenco v domovih za stare ljudi. Zgodbe so bile po obsegu različno dolge, od dveh strani (5000 znakov) do osem strani (17.000 znakov).

Vsebina zgodb je razdeljena na štiri tematske sklope, znotraj katerih smo oblikovali štiri kategorije podatkov:

1. Prepoznavanje bolezni pri sorodniku: začetek bolezni; določitev diagnoze; začetne spremembe v življenju človeka z demenco.
2. Znanje o demenci: splošne informacije in znanje o demenci.
3. Spremembe v družini: spremembe medsebojnih odnosov; spremembe vsakodnevnih rutin; organizacija formalne pomoči.
4. Oskrba v instituciji: razlogi za odhod v institucijo; prednosti in slabosti takšne oskrbe.

Po opravljenih pogovorih in zapisanih zgodbah smo izvedli skupinsko predstavitev zgodb, na katero smo povabili tudi sorodnike ljudi z demenco.

V zadnjih letih pa smo naše raziskovalne izkušnje usmerili v interdisciplinarne raziskave. To je delno posledica razpisov Javnega štipendijskega, razvojnega, invalidskega in preživninskega sklada Republike Slovenije, na katere se Fakulteta za socialno delo prijavlja pod okriljem Univerze v Ljubljani. Nacionalnih razpisov za raziskovanje socialnih razsežnosti demence ni, si pa z

³ Vsaka študentka je zbrala eno zgodbo sorodnika z demenco.

uspešnim pridobivanjem manjših interdisciplinarnih projektov pridobivamo reference, s katerimi bomo v prihodnje ciljno prijavljali nacionalne temeljne raziskovalne projekte.

Predstavitev projektov »Po kreativni poti do (praktičnega) znanja« v obdobju 2015–2019

Znanje o demenci smo v zadnjih štirih letih na Fakulteti za socialno delo razvijali v okviru razpisov Javnega štipendijskega, razvojnega, invalidskega in preživninskega sklada Republike Slovenije, tako imenovanih projektov »Po kreativni poti do (praktičnega) znanja«. Namen projektov je

spodbujanje krepitve sodelovanja in povezovanja visokošolskega sistema z okoljem (gospodarstvo, negospodarstvo), izvajanje modelov odprtega in prožnega prehajanja med izobraževanjem in gospodarstvom ter družbenim okoljem. (Po kreativni poti do znanja, b. d.)

Kronološko soslednje projektov je takšno. V študijskem letu 2015/16 smo izvajali projekt »Tehnološka podpora pri oskrbi ljudi z demenco v skupnosti«, v študijskem letu 2016/17 projekt »Odstiranja demence z uporabo umetniških izraznih sredstev« in v študijskem letu 2018/19 projekt »Svoboda gibanja v življenju ljudi z demenco«. Vsebinsko projektov predstavljam v nadaljevanju.

» Tehnološka podpora pri oskrbi ljudi z demenco v skupnosti«

Ker na Fakulteti za socialno delo že več kot desetletje raziskovalno spoznavamo socialne razsežnosti demence (Flaker, Kresal, Mali, Milošević-Arnold, Rihter in Velikonja, 2004; Mali in Milošević-Arnold, 2007; Mali, Mešl in Rihter, 2011; Mali, 2013), smo se odločili razširiti svoje izkušnje s spoznavanjem sodobnih tehnoloških rešitev. V sodelovanju s Fakulteto za elektrotehniko Univerze v Ljubljani, Zavodom za oskrbo na domu Ljubljana in podjetjem Comsensus, komunikacija in senzorika d.o.o. smo leta 2015 izvedli projekt "Tehnološka podpora pri oskrbi ljudi z demenco v skupnosti", v sklopu katerega smo opravili študijo, s katero smo ugotavljali potrebe starih ljudi z demenco za namen razvijanja nove tehnologije, ki bi ljudem z demenco omogočala višjo stopnjo neodvisnega življenja. Zanimalo nas je, kakšne in katere so potrebe starih ljudi z demenco, posredno pa tudi potrebe sorodnikov in oskrbovalk, ki imajo v oskrbi človeka z demenco posebno mesto (Mali idr., 2016).

Sodelovanje in medsebojno dopolnjevanje strok je za študente Fakultete za socialno delo pomenilo seznanitev z obstoječimi tehnologijami, razvijanja nove in prilagajanja obstoječe tehnologije ter seznanjanje s kompleksnostjo ustvarjanja tehnologije. Študentje Fakultete za elektrotehniko pa so spoznali omejenost uporabe tehnologije v življenjskem svetu človeka z demenco, etične dileme uporabe tehnologije pri ljudeh z demenco in se seznanili s potrebami ljudi z demenco. Način spoznavanja prakse je temeljil na interdisciplinarnosti, ki je tudi osrednji koncept pri iskanju konkretnih rešitev za samostojno življenje ljudi z demenco v njihovem vsakdanjem življenju (Mali, 2013; McDonald, 2010). Zavod za oskrbo na domu Ljubljana je omogočil dostop do

ljudi z demenco, podjetje ComSensus pa je ponudilo preverjanje že znanih tehnoloških rešitev, ki do tedaj še niso bile prilagojene ljudem z demenco in njihovim individualnim potrebam, ter omogočilo razvoj novih.

Pri tem smo v projektu izhajali iz predpostavke, da naj iskanje sodobnih tehnoloških rešitev temelji na individualnih potrebah vsakega posameznika z demenco, zato je treba razvijati takšne tehnološke rešitve, ki so prilagojene življenjskim razmeram posameznika, njegovi stopnji demence in odpravljajo konkretne ovire in tveganja v vsakdanjem življenju. Novejša strokovna spoznanja opozarjajo, da pomeni demenca tudi možnosti in priložnosti za nove življenjske izide (Kitwood, 2005; Innes, 2009; Alzheimer Europe, 2015). V središču pozornosti ni demenca, temveč človek, ki ima demenco in potrebuje takšno pomoč, ki mu bo povečala moč.

Raziskovanje potreb ljudi z demenco je imelo dvojen namen. Po eni stran smo odkrivali tiste potrebe, ki jih njihovi oskrbovalci lahko prezrejo, po drugi strani pa smo usmerjali pozornost na zmožnosti in sposobnosti ljudi z demenco za samostojno življenje (Mali idr., 2016). Da bi študenti socialnega dela ugotovili, katere potrebe ljudi z demenco so ključne za dopolnitev oskrbe s sodobno tehnologijo, so opravili intervjuje z ljudmi z demenco, saj v raziskovanju v socialnem delu, če je le mogoče, pridobivamo podatke od neposrednih virov informacij. Opravili pa so intervjuje tudi z njihovimi neformalnimi oskrbovalci (sorodniki) in formalnimi oskrbovalci (socialnimi oskrbovalkami).

Nekateri ljudje z demenco, pri katerih je bolezen že napredovala, besednega sporazumevanja ne zmorejo več. Primernejša metoda, čeprav je v fazi načrtovanja in izvedbe precej zahtevnejša, je opazovanje, tukaj razumljeno v ožjem pomenu besede kot posebna metoda zbiranja izkustvenega gradiva z neposrednim čutnim zaznavanjem⁴. Da bi se v projektu izognili navedenim pomanjkljivostim raziskovanja, smo v raziskavo s pomočjo Zavoda za oskrbo na domu Ljubljana vključili ljudi z demenco v začetni fazi demence (po Kogoj, 2007), ki so še sposobni besedne komunikacije.

V projektu smo opravili pregled in klasifikacijo senzorskih merilnih naprav, ki bi ljudem z demenco olajšale življenje doma, in jih klasificirali v tri skupine, tj. nosljive naprave, statične naprave za postavitve v domu in druge naprave. Glede na časovne in finančne zmožnosti so študentje na podlagi obstoječih tehnoloških gradnikov izvedli implementacijo prototipa nosljive naprave, ki je merila gibanje prek merjenja pospeška in kakovost zraka prek merjenja temperature, vlage zračnega tlaka in koncentracije plinov. Meritev gibanja se neposredno povezuje z rezultati raziskovanja na terenu, saj socialna oskrbovalka pogosto obišče človeka z demenco takrat, ko ga ni doma. Socialna oskrbovalka sicer ima ključ od vrat stanovanja, vendar ne sme vstopiti v stanovanje brez navzočnosti človeka z demenco. S senzorji gibanja bi lahko razvili sistem, ki bi odpravil to težavo. Meritev kakovosti zraka pa je pove-

⁴ V jeziku metodologije raziskovanja bi to obliko opazovanja lahko utemeljili kot prikrito opazovanje brez udeležbe, po katerem po Mescu (1997) raziskovalec opazovanje skuša izvesti nemoteče. Študentje so opazovanje izvedli tako, da človek z demenco ni zaslutil, da so ga opazovali.

zana z rezultati raziskovanja na terenu v povezavi s skrbjo za gospodinjstvo (zračenje prostorov, aktivna skrb za gospodinjstvo, skrb zase, za gibanje, zdrav način življenja) in lahko poda tudi podatke o orientiranosti človeka z demenco v prostoru.

»Odstiranja demence z uporabo umetniških izraznih sredstev«

V tem projektu so študentje Fakultete za socialno delo in Akademije za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani raziskovali življenjski svet stanovalcev Centra starejših Trnovo in se s pomočjo zbiranja življenjskih zgodb stanovalcev z demenco bolje seznanjali z različnimi razsežnostmi demence. Spoznavali so stiske, ki jih demenca vnaša v življenje, in raziskovali, kako lahko s pomočjo različnih umetniških izraznih sredstev prikažemo demenco kot del vsakdanjega življenja. Rezultat projekta sta bila uprizoritveni dogodek in dokumentarni film, s katerima smo odstirali pojavne oblike demence, si prizadevali za destigmatizacijo ljudi z demenco in omogočili sožitje in sodelovanje med ljudmi z demenco in brez nje.

Razsežnosti demence so številne, obravnava pa je predvsem socialna: človeku je treba zagotoviti dostojno življenje, ustvariti prijetno, potrpežljivo socialno okolje (Challis, Sutcliffe, Hughes, von Abendorff, Brown in Chesterman, 2009; Moore in Jones, 2012; Mali, 2018). Vloga socialne delavke v domu za stare je pri tem nepogrešljiva, saj spremlja stanovalce z demenco od priprave na prihod v dom do sprejema v dom in pozneje, ko živijo v domu (Mali, 2008). V ospredju oskrbe je zagotavljanje takšnih življenjskih razmer, ki ljudem z demenco omogočajo ohranjanje človekovega dostojanstva, osebne identitete in spoštovanja, ne glede na posledice, ki jih demenca pušča v njihovem življenju.

S projektom smo okrepili vlogo socialne delavke v domu pri izvajanju antidiskriminacijske prakse pri delu s stanovalci z demenco. Oblikovali smo nove pristope za delo s stanovalci z demenco, stanovalci brez demence, njihovimi sorodniki in zaposlenimi, ki preprečujejo in hkrati rešujejo konfliktna situacije. S sinhrono uporabo konceptov socialnega dela in umetniške dejavnosti smo v projektu prikazali, kako je mogoče v institucionalnem okolju ljudi informirati o demenci in jim pokazati različne načine za medsebojno sožitje, brez predsodkov in napačnih predstav. Rezultat projekta je bil tudi prikaz dejavnosti, s katero lahko promoviramo drugačen pogled na demenco, takšnega, ki presega negativno označevanje ljudi z demenco in prikazuje, da so ljudje z demenco pomembni člani naše družbe.

S projektom smo prikazali demenco ne le kot družbeni fenomen, temveč kot možnost in priložnost za novo kakovost življenja. To vodilo spreminja dosedanje znanje o demenci in lahko vpliva na spremembo do zdaj precej zapostavljenega položaja ljudi z demenco v družbi.

Aktivnost v projektu smo izvajali v več fazah. V prvi fazi so študentje spoznavali izkušnje pri delu s ljudmi z demenco v obeh organizacijah in značilnosti institucionalne oskrbe ljudi z demenco. Pomembna je bila vloga socialne delavke, predvsem njena praksa zagotavljanja antidiskriminacijske prakse s

stanovalci z demenco. Hkrati so spoznavali dejavnosti Gerontološkega društva Slovenije pri delu z ljudmi z demenco in pri promociji dejavnosti na področju demence.

V drugi fazi smo s primerjavo praks obeh organizacij pridobili znanje za snovanje osrednje dejavnosti projekta, to je razvijanje novih načinov informiranja, seznanjanja, ozaveščanja o demenci, in za uporabo umetniških izraznih sredstev, s katerimi zagotavljamo dostojno življenje ljudi z demenco v institucionalnem okolju. Študentje so v neposrednem odnosu s stanovalci z demenco, njihovimi sorodniki in zaposlenimi na varovanem oddelku in zunaj njega spoznavali značilnosti življenja z demenco. Z zbiranjem življenjskih zgodb omenjene ciljne populacije, njihovo analizo in interpretacijo so oblikovali scenarij za film in uprizoritveni dogodek (Mali idr., 2017). Pri tem so iskali načine za aktivno sodelovanje ljudi z demenco in njihovih sorodnikov v obeh umetniških uprizoritvah ter s tem zavračati zmote o življenju z demenco.

V tretji fazi so študentje organizirali prireditve v domu. Na njej so izvedli recital slovenskih pesmi, skupaj s stanovalci doma. Na prireditvi so prikazali tudi film o življenju z demenco, ki so ga posneli v domu. Promocija prireditve je potekala v sodelovanju z Gerontološkim društvom Slovenije in je bila izjemno uspešna, saj se je prireditve udeležilo več kot 80 ljudi, tako stanovalci doma kot širša javnost.

Projekt je pokazal načine za iskanje kakovostnega in složnega sožitja z ljudmi z demenco. S produkti, izdelanimi v projektu, lahko promoviramo drugačen pogled na demenco, ki presega negativno označevanje ljudi z demenco in prikazuje, da so ljudje z demenco pomembni člani naše družbe. Pristop z umetnostjo osmišlja človekovo eksistenco do konca življenja, ne glede na stanje telesa in duha, ker je v človeku vedno želja po sprejemanju umetnosti in bogatitvi lastnega zavedanja sveta s pomočjo umetnosti. Študenti so razvijali in raziskovali različne možnosti pristopa h komunikaciji s starimi ljudmi z umetnostjo. Pomembno je, da družba spozna tudi socialne razsežnosti demence, ne le medicinskih, saj sodobne raziskave kažejo, da je bilo v zadnjih letih največ storjenega pri promociji medicinskih značilnosti demence (Alzheimer's Association, 2019). Demenca pa vpliva predvsem na socialno funkcioniranje posameznika, odnose, ki jih gradi z ljudmi iz socialne mreže, in način, kako živi z njimi.

»Svoboda gibanja v življenju ljudi z demenco«

Odzivi oskrbovalcev (tako formalnih kot neformalnih) na ravnanja ljudi z demenco so pogosto tako zaščitniški, da ljudem z demenco onemogočajo samostojno gibanje v notranjih in zunanjih življenjskih prostorih. Pomembno je, da ti ljudje živijo v varnem okolju, v katerem preprečimo morebitne poškodbe ali nesreče in hkrati življenje človeka z demenco ne omejimo le na en prostor, saj s tem zmanjšujemo njegovo svobodo in človeško dostojanstvo (Brannelly, 2006). V skladu s temi usmeritvami je pomembno, da uredimo notranje bivalno okolje, torej v njegovi spalnici, kopalnici, kuhinji, dnevni sobi, tam, kjer se največ zadržuje, in zunanje bivalno okolje (okolica hiše, bloka idr.).

Pri iskanju ustreznih rešitev za prilagoditev bivalnega okolja človeku z demenco je imelo v projektu ključno vlogo podjetje Akademija Cvetja - Floweracademy.si Sabina Šegula s.p. S svojim znanjem in izkušnjami pri gojitvi in negi rastlin, primerno zasaditvijo in ureditvijo tako zunanjega kot notranjega bivalnega okolja je pripomoglo k novim spoznanjem o urejanju bivalnega okolja za ljudi z demenco. Bivalno okolje smo z znanjem podjetja lahko prilagodili zmožnostim in sposobnostim ljudi z demenco, stimulirali njihova še delujoča zaznavna čutila, ki so pomembna za stimulacijo prijetnega in hkrati spodbudnega življenjskega okolja (Mali idr., 2019). Pri tem smo teoretska znanja študentk Fakultete za socialno delo, ki so bila usmerjena v razumevanje potreb ljudi z demenco in krepitev njihove moči, povezali z znanjem študentov Fakultete za arhitekturo o dejavnikih za doseganje kakovostnega bivalnega in zunanjega okolja.

V projektu smo s pomočjo Gerontološkega društva Slovenije navezali stik z ljudmi v domačem in instituconalnem okolju. Na podlagi raziskovanja življenjskega sveta ljudi z demenco in značilnosti njihovega bivalnega okolja (tako domačega kot institucionalnega) smo izdelali načrte prilagoditve bivalnih prostorov in ureditve zunanjih površin. Na podlagi izdelanih načrtov smo oblikovali priporočila za ureditev bivalnih življenjskih prostorov. V priporočilih smo opisali, kako lahko ustvarimo prostore za varno gibanje, npr. z izbiro ustrezne pohodne površine, površine za oprijem, s krožnimi potmi, visokimi gredami, ki omogočajo stik z zemljo in vrtnarjenje, prilagojeno sposobnostim posameznika. V notranjem bivalnem okolju pa lahko tudi s postavitvijo opreme, cvetja, primerno izbiro barv, primerno osvetlitvijo, označbami prostorov in prilagoditvijo tal pomagamo posamezniku z demenco pri lažji orientaciji. Opisali smo, kako je smiselno urediti bivalne prostore: vhod, predprostor, hodnik, dnevni prostor, kopalnico, spalnico, kuhinjo in jedilnico, pa tudi zunanje prostore, denimo balkon in vrt. Pri vsakem navedenem notranjem in zunanjem prostoru smo navedli: (1) specifične prostora za samostojno življenje ljudi z demenco, (2) naša opažanja glede prilagojenosti prostora za ljudi z demenco v praksi in (3) priporočila za ureditev prostora.

Prvi problem, ki smo ga razreševali, je varno sprehajanje v zunanjem, naravnem okolju, saj ostajajo ljudje z demenco zaradi negotovosti pri zagotavljanju varnosti zunaj bivalnega prostora pogosto zaprti v stanovanju, hiši ali celo domovih za stare. Družinski člani, ki skrbijo za ljudi z demenco, in strokovnjaki v instituciji nimajo priporočil za varno gibanje ljudi z demenco v zunanjem okolju, zato smo v projektu prikazali, kako lahko ustvarimo prostore za varno gibanje. Po drugi strani pa moramo biti previdni tudi pri izbiri ustreznih rastlin, saj so lepe rastline lahko tudi strupene, zato smo v projektu ozaveščali ljudi o varnem bivanju, sprehajanju in aktivnostih v zunanjem okolju.

Odnos do ljudi z demenco v naši družbi je še vedno zelo negativen, saj so pogosto označeni kot manjvredni (Page, Keady in Clarke, 2007; Mali, 2009; Milne, 2010) in se nam zdi, da je najbolje, da so zaprti doma ali v instituciji. S takšnim odnosom ustvarjamo razmere za zelo slabo kakovost življenja teh ljudi. V domačem okolju sorodniki pogosto ljudi z demenco omejujejo na življenje v enem ali dveh prostorih, da bi jih obvarovali pred različnimi

tveganji, zlasti pa pred izgubljanjem v neposredni okolici domačega doma (Mali, Mešl in Rihter, 2011). Podobno je v domovih starejših občanov. Strah pred padcem ali kakšno drugo nesrečo povzroča, da ljudem omejimo možnost svobodnejšega gibanja. Večja ozaveščenost o ustreznih prilagoditvah, ki omogočajo svobodno gibanje tudi ljudem z demenco, je pri tem ključna. Izdelana priporočila smo razširili tako v domove za stare in prek Gerontološkega društva Slovenije v domača okolja, kjer za ljudi z demenco skrbijo družinski člani ali strokovnjaki. Demenca je bolezen, ki se izrazito povečuje, zato je ključno, da že danes ljudem z demenco omogočimo čim ustrežnejša bivališča, v katerih bodo lahko kakovostno preživeli to življenjsko obdobje. Tako smo prikazali, da je tudi z demenco možno kakovostno živeti in spreminjati odnos do ljudi z demenco, saj je ta danes negativen.

Sklepi

Raziskovanje socialnih rasežnosti demence v Sloveniji nima dolge tradicije, a kljub temu upošteva sodobne trende. Vključevanje ljudi z demenco in njihove perspektive življenja je bilo vodilo Fakultete za socialno delo od prvih raziskav. To gre pripisati uporabniški perspektivi kot prevladujočemu konceptualnemu temelju socialnega dela.

V interdisciplinarnih raziskavah, ki jih izvajamo zadnja leta, skrbimo, da je uporabniška perspektiva v ospredju. Raziskave zastavimo tako, da so ljudje z demenco v središču raziskovalnega problema, ne pa strokovnjaki ali končni izdelki kot rezultati projekta. Tako smo v projektu »Tehnološka podpora pri oskrbi ljudi z demenco v skupnosti« vztrajali pri iskanju takšnih tehnoloških rešitev, ki odpravljajo težave ljudi z demenco pri vsakdanjem življenju v skupnosti. Med projektom smo se seznanili s številnimi tehnološkimi rešitvami, ki bi jih lahko neposredno uporabili kot rezultate projekta. Vendar s tem ne bi dosegli enake kakovosti rezultatov. V projektu »Odstiranje demence z uporabo umetniških izraznih sredstev« smo uporabo umetniškega izražanja prilagajali zmoglostim in sposobnostim stanovalcev z demenco. S študenti bi lahko zgolj uprizorili kulturno-umetniški dogodek, ki bi bil še eden v nizu drugih, a s tem ne bi zagotovili aktivne vloge stanovalcev z demenco. V projektu »Svoboda gibanja v življenju ljudi z demenco« bi lahko na podlagi znanja in izkušenj strokovjakov in sorodnikov oblikovali priporočila za samostojno gibanje ljudi z demenco, a s tem ne bi pridobili filigrantskega vpogleda v bivalni svet skozi oči ljudi z izkušnjo demence, ki je drugačen od nam znanega.

Interdisciplinarnost, ki sem jo predstavila kot pozitivno izkušnjo, sproža veliko vprašanj, dilem, nejasnosti o tem, kako povezovati znanje disciplin v novo komplementarno celoto, ki bo podala uporabno vrednost novega znanja. Tudi nam so se pred izvajanjem projektov in med njim porajale takšne dileme. Pomembno je bilo, da smo jih reševali sproti, v medsebojnem odnosu med mentorji in študenti, v vseh fazah raziskave, od načrtovanja do izvedbe in evalvacije. Študente smo na neposreden stik z ljudmi z demenco pripravili s študijem literature, pripravi v obliki delavnic, na katerih so tudi izdelali smernice za zbiranje empiričnega gradiva. Večina študentov o demenci ni veliko vedela

in ni imela izkušenj z ljudmi z demenco. Na teren so odhajali v parih, ki so bili sestavljeni interdisciplinarno. To jih je okrepilo za samostojno delo v praksi in nam omogočilo, da smo napovedane aktivnosti v projektu uspešno opravili.

V sodelovanju s tehničnimi, humanističnimi in družboslovnimi vedami v socialnem delu pridobivamo nove izkušnje na področju pomoči ljudem z demenco in hkrati preverjamo že oblikovane in razvite koncepte pomoči zanje. Po navadi smo zagovorniki ljudi z demenco, saj je strokovno znanje sodelujočih ved tako veliko, da samo po sebi zahteva rešitve za ljudi z demenco. Z vztrajanjem pri uporabniškem raziskovanju, s katerim prek raziskovanja življenjskega sveta ljudi z demenco usmerjamo potek raziskave, vnašamo v projekte izkušnje in znanje ljudi z demenco. S takšnim odnosom spreminjamo tudi prevladujoč stigmatizirajoč odnos do ljudi z demenco in si prizadevamo s konkretnimi produkti projektov prikazati, da so ljudje z demenco vredni človekovega spoštovanja in dostojanstva.

Viri

- Alzheimer's Association (2019). *Alzheimer's disease facts and figures*. Pridobljeno 30. 7. 2019 s <https://www.alz.org/media/Documents/alzheimers-facts-and-figures-2019-r.pdf>.
- Alzheimer Europe (2015). *Dementia in Europe Yearbook 2015. Is Europe becoming more dementia friendly?* Pridobljeno 30. 7. 2019 s <https://www.alzheimer-europe.org>.
- Baldwin, C. (2013). *Narrative social work: theory and application*. Bristol: Policy Press.
- Brandon, D., & Brandon, A. (1992). *Praktični priročnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo in Pedagoška fakulteta.
- Brannelly, T. (2006). Negotiating ethics in dementia care: an analysis of an ethic of care in practice. *Dementia*, 5(2), str. 197–212.
- Cantley, C. (2001). *A handbook on dementia care*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Challis, D., Sutcliffe, C., Hughes, J., von Abendorff, R., Brown, P., & Chesterman, J. (2009). *Supporting people with dementia at home: challenges and opportunities for the 21st century*. Farnham, Burlington: Ashgate.
- Feil, N. (2008). Validation therapy with late-onset dementia populations. V G. H. Jones, & B. M. Miesen (ur.), *Care-giving in dementia* (str. 199–218). London: Routledge.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Flaker, V., Kresal, B., Mali, J., Milošević-Arnold, V., Rihter, L., & Velikonja, I. (2004). *Delo z dementnimi osebami – priprava modela obravnave oseb z demenco: projekt: sklepno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Innes, A. (2009). *Dementia studies*. Los Angeles: Sage.
- Kitwood, T. (2005). *Dementia reconsidered: the person comes first*. Buckingham, New York: Open University Press.
- Kogoj, A. (2007). Značilnosti in razumevanje demence. V J. Mali, & V. Milošević-Arnold (ur.), *Demenca – izziv za socialno delo* (str. 15–22). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Lynch, R. (2014). *Social work practice with older people: a positive person-centred approach*. London: Sage.
- Mali, J. (2008). *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J. (2009). Social work with people with dementia: the case of Slovenia. V V. Leskošek (ur.), *Theories and methods of social work: exploring different perspectives* (str. 151–159). Ljubljana: Faculty of Social Work.

- Mali, J. (2013). *Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J. (2018). A case for a narrative approach to research into social work perspectives on dementia. *Socialno delo*, 57(3), str. 209–224.
- Mali, J., & Milošević-Arnold, V. (ur.) (2007). *Demenca – izziv za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., & Kejžar, A. (2017). Celostna oskrba stanovalcev z demenco: primer uvajanja inovativne oskrbe v Domu Petra Uzarja Tržič. *Socialno delo*, 56(3), str. 179–195.
- Mali, J., Mešl, N., & Rihter, L. (2011). *Socialno delo z osebami z demenco: raziskovanje potreb oseb z demenco in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., Flaker, V., Urek, M., & Rafaelič, A. (2018). *Inovacije v dolgotrajni oskrbi: primer domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., Penič, B., Verbovšek, K., Kukolj, M., Smergut, S., Novljan, M., & Žitek, N. (2016). Možnosti in priložnosti tehnološke podpore pri oskrbi ljudi z demenco v skupnosti. *Kakovostna starost: časopis za socialno gerontologijo in gerontagiko*, 19(2), str. 17–30.
- Mali, J., Zakonjšek, J., Gubenšek, T., Stibilj, G., Tajnšek, A., Plečko, T., Ličen, K., Akif, L., Valič, M., Berger, N., Ivanov, S., Švigelj, V. (2017). *Odstiranja demence z uporabo umetniških izraznih sredstev – ArtDem: končno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., Kejžar, A., Zupančič, D., Fajković, L., Frece, P., Furlan, N., Hirsch, R., Govedič, Z., Mičić, A. M., Miklavčič, E., Vrenko, D. (2019). *Svoboda gibanja v življenju ljudi z demenco. Končno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu I*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Milne, A. (2010). The 'D' word: reflections on the relationship between stigma, discrimination and dementia, *Journal of Mental Health*, 19(3), str. 227–233.
- McDonald, A. (2010). *Social work with older people*. Cambridge: Polity Press.
- Ministrstvo za zdravje (2016). *Strategija obvladovanja demence v Sloveniji do leta 2020*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Moore, D., & Jones, K. (2012). *Social work and dementia*. Los Angeles: Sage.
- Page, S., Keady, J., & Clarke, C. L. (2007). Models of community support for people with dementia. V J. Keady, C. L. Clarke, & S. Page (ur.), *Partnerships in community mental health nursing and dementia care* (str. 7–24). New York: Open University Press.
- Po kreativni poti do znanja (b. d.). Pridobljeno 18. 11. 2019 s <http://www.sklad-kadri.si/si/razvoj-kadrov/po-kreativni-poti-do-znanja-pkp/>
- Ray, M., Bernard, M., & Phillips, J. (2009). *Critical issues in social work with older people*. New York: Palgrave Macmillan.
- Telban, U., & Milavec Kapun, M. (2013). Možnosti obravnave oseb z demenco. *Obzornik zdravstvene nege*, 47(3), str. 260–267.
- Thompson, N., & Thompson, S. (2001). Empowering older people: beyond the care model. *Journal of Social Work*, 1(1), str. 61–76.
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Urek, M. (2006). Narrative methods in social work research. V V. Flaker, & T. Schmid (ur.), *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit und Sozialwissenschaft* (str. 413–434). Wien: Böhlau Verlag, Herbst.
- Whitehouse, P. J., & George, D. R. (2008). *The myth of Alzheimer's : what you aren't being told about today's most dreaded diagnosis*. New York: St. Martin's Griffin.
- Wolfensberger, W. (1972). *The principle of normalization in human services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.

Milko Poštrak

Socialno delo z ranljivimi mladostniki v njihovem prostem času v Sloveniji v obdobju 1975–1990

V prispevku so predstavljeni koncepti, teorije in opredelitve analitskega pojma prosti čas. Prosti čas avtor poveže s koncepti in spoznanji s področja preučevanj mladinskih kultur ali subkultur. To so namreč poskusi razrešitve kolektivno zaznanih protislovij vsakdanjega življenja mladostnikov. Ti poskusi razrešitev, odzivov na stiske in težave v življenjskem svetu ranljivih mladostnikov so hkrati tudi znamenje, sporočilo, da se nekaj dogaja v njihovem življenjskem svetu. Spoznanja in ugotovitve s področja preučevanj prostega časa in mladinskih subkultur ustvarjajo kontekst socialnega dela z ranljivimi mladostniki. Prosti čas in strategije življenja, ki jih razvijajo ranljivi mladostniki v njem, so namreč prostor in priložnost za navezovanje stikov in vzpostavitev socialnodelnega odnosa z ranljivimi mladostniki. V drugem delu prispevka je predstavljen določen segment dejavnosti strokovnjakov od sedemdesetih do devetdesetih let 20. stoletja s takrat Višje šole za socialne delavce na področju prostočasnih dejavnosti mladih. Te dejavnosti so se opirale na izkušnje teoretskih in konceptualnih premikov in novih premislekov v družbenih vedah, tudi kot posledica družbenih gibanj in na sploh družbenih sprememb v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja.

Ključne besede: mladina, subkulture, socialno delo, življenjski slogi, preventiva.

Doc. dr. Milko Poštrak je profesor na Fakulteti za socialno delo. Kontakt: miloslav.postrak@fsd.uni-lj.si

Social work with vulnerable youngsters in their leisure time in Slovenia in 1975–1990

Concepts, theories and definitions of the analytical concept of leisure are reviewed. The author connects free time with concepts and theories developed in the field of youth culture or subculture studies. These are attempts to resolve the collectively perceived contradictions of the daily lives of youngsters. These attempts at resolving, responding to the hardships and problems in the life world of vulnerable youngsters are also a signal and sign that something is happening in their life world. Knowledge and findings from the field of leisure and youth subcultures are then used as a starting point in the context of social work with vulnerable youngsters. The leisure time and life strategies developed by vulnerable youngsters within it are a place and an opportunity where we can make contact and establish a social work working relationship with vulnerable youngsters. In the second part of the paper, a specific segment of the activities of professionals from the 1970s to the 1990s from High School of Social Workers in Ljubljana in the field of youth leisure activities, is summarised. These approaches were based on the experience of theoretical and conceptual shifts and new considerations in social sciences, also as a result of social movements and social change in general in the second half of the 1960s.

Key words: youth, subcultures, social work, life style, prevention.

Milko Poštrak is an Assistant Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: miloslav.postrak@fsd.uni-lj.si

Uvod

Ob stoletnici Univerze v Ljubljani obhajamo tudi petinšestdesetletnico ustanovitve Šole za socialne delavce. Ob tem mineva šestdeset let od izida prve knjige s področja socialnega dela v Sloveniji. To je knjiga Katje Vodopivec, *Priročnik iz metodike socialnega dela* (Vodopivec, 1959). Pisala je tudi o življenjskih razmerah »delinkventne mladine« (prim. Skaberne, 1960; Poštrak, 1987), torej ranljivih mladostnikov, mladostnikov s številnimi izzivi ali mladostnikov s tveganimi ravnanji. Leta 1960 je bila šola za socialne delavce uvrščena v sistem visokošolskega izobraževanja in preimenovana v Višjo šolo za socialne delavce.

Leta 1976 je postala članica Univerze v Ljubljani. Leta 1992 je sledil prehod na štiriletni program in preimenovanje v Visoko šolo za socialno delo, leta 2003 pa preobrazba v Fakulteto za socialno delo. V tistem času se je vzpostavil tudi modul Socialno delo z mladimi.

Zgodovina izobraževanja za socialno delo je povezana z razvijanjem teorij, konceptov, metod, tehnik in praktičnih pristopov pri socialnem delu z mladimi. Hkrati je tudi moja osebna zgodovina štiridesetletne povezanosti z Višjo šolo za socialne delavce, zdaj Fakulteto za socialno delo, in strokovne dejavnosti socialnega delavca – torej ukvarjanje s študijami subkultur in preučevanjem življenjskih slogov mladih – tesno povezana s temi vprašanji. Zato menim, da je ustrezno, da ob omenjenih obletnicah izkoristim priložnost in pregledam del dosedanjega dogajanja na tem področju, ki se navezuje na omenjene vidike. Zato se bom osredotočil na obdobje od sredine sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja. Sredi sedemdesetih let so se namreč v Sloveniji – »na robu družbene pozornosti...« (Mesec, 1990, str. 5) – zgodili pomembni prelomi tudi na »področju dela z mladino« (prim. Mesec, 1990, str. 5; Stritih, 1992, str. 167). Tisto dogajanje je tesno povezano s takratno Višjo šolo za socialne delavce, poznejšo Fakulteto za socialno delo.

Pozornost bom namenil analitskim pojmom, kot so prostočasne dejavnosti mladih, življenjski slogi mladih in ranljivi mladostniki.

Z vidika socialnega dela me v okviru prostega časa zanimajo predvsem štiri vprašanja:

1. Kako lahko pojmujeemo prosti čas mladih in njihovo mesto v njem?
2. Kakšne načine življenja ali pre/živetja razvijajo in kako se ti načini kažejo in udejanjajo v kontekstu prostega časa?
3. Kakšen je družbeni položaj določenih posameznikov, družbenih skupin in skupnosti? V našem primeru imamo v mislih t. i. ranljive mladostnike, mlade s številnimi izzivi ali mladostnike s tveganimi ravnanji.
4. Kakšne pristope uporabljamo socialni delavci pri delu z uporabniki v kontekstu prostega časa?

Prosti čas mladih

Različne vede preučujejo različne vidike »nove realnosti«, kot je prosti čas poimenoval francoski sociolog Dumazedier (prim. Lešnik, 1982, str. 45). Čer-nigoj-Sadar (1991, str. 14) navaja opredelitev Dumazediera:

Prosti čas se sestoji iz številnih aktivnosti, prek katerih posameznik lahko izrazi svojo lastno svobodno voljo – po počitku, zabavi, izpolnjevanju svojega znanja, izboljšanju svojih sposobnosti ali po povečanju svojega prostovoljnega sodelovanja v družbenem življenju – potem, ko je opravil svoje poklicne, družinske in socialne obveznosti.

Ta preprosta opredelitev je jasno razločila »prosti čas« od najrazličnejših »obveznosti« in determinirala številna razmišljanja, ki so izšla iz te distinkcije. Tudi naslov knjige Azre Kristančič (2007) je pomenljiv: *Svoboda izbire – moj prosti čas*. Tako pojmovan analitski pojem »prosti čas« izraža družboslovno strukturiranje časa v industrijskih družbah. Lešnik (1982, str. 16), recimo, meni:

Posebne problema prostega časa ni bilo, dokler je bil človek pristno povezan z naravo in je živel zlito z naravnimi procesi, kakor so pač potekali. Iz take ukleščenosti pa se je odtrgal, ko je s svojo ustvarjalnostjo spreminjal načine proizvodnje, razvijal orodje in tehnično obvladoval tudi čas, ga ujel z merilnimi napravami in začel usmerjati in določati kot merilo storilnosti.

Nevenka Černigoj-Sadar (1991, str. 13) povzema v podobni smeri:

Vsako obdobje družbenega in tehnološkega razvoja ima svoje značilnosti v pojmovanju časa, ki naj bi bil namenjen tistim aktivnostim, ki niso neposredno povezane s preživetjem. Dokler je človek živel v sožitju z naravo, ji je bil podrejen in je svoje ravnanje usklajeval z njenim ritmom, posebnega problema prostega časa ni bilo.

Mirjana Ule (Ule, Renner, Mencin Čepelak in Tivadar, 2000, str. 62) nadaljuje:

Prosti čas je v sodobnih družbah vse bolj čas, ki ga človek uporablja za svojo regeneracijo, za nadomeščanje identitetnih izgub, ki nastajajo na drugih področjih življenja. To je čas za razreševanje konfliktov v socialni sferi, za druženje in vzdrževanje socialnih mrež, ki so posamezniku nujna opora.

Prosti čas je tudi pomembno prispeval k osnovanju mladosti kot samostojnega življenjskega obdobja in k sociokulturnemu osamosvajanju mladih.

Lešnik (1982, str. 54) je prosti čas opredelil kot »pomemben dejavnik vzgoje«.

Pedagogika prostega časa ni nekakšna druga pedagogika, temveč je sestavina pedagogike v najširšem pomenu besede, ki ni namenjena le vzgoji otrok, temveč odseva v celoten razvoj človeka. (Lešnik, 1982, str. 57)

O prostem času kot »dejavniku vzgoje za življenje« piše tudi Azra Kristančič (Kristančič 2007, str. 42–43). Lešnik (1982, str. 18) navaja, da je prosti čas »del naše vsakdanjosti ter odsev okoliščin in osebnosti«. Tudi Chris Rojek (1995, str. 1) meni, da prostega časa ne moremo ločiti od preostalega življenja in trditi, da ima svoje »zakone«, »nagnjenja« in »vzorke«. Družbene okoliščine, ki jih omenja Lešnik, lahko analiziramo tudi s pomočjo koncepta kapitalov, ki ga je razvijal Bourdieu (1984, str. 114; Dragoš in Leskošek, 2003, str. 43–46): socialni, kulturni in ekonomski kapital. Kulturni kapital kot objektiviran kulturni kapital, torej materialni in virtualni izdelki, definirani kot umetniški; kot institucionaliziran kulturni kapital, recimo število kulturnih ustanov; in kot personificiran kulturni kapital, torej s socializacijo in inkulturacijo pridobljene in ponotranjene kulturne dobrine. Te vidike lahko povežemo s kulturološkimi študijami mladinskih subkultur, v katerih so se avtorji osredotočali na vprašanja ustvarjalnosti in – vsaj poskusov – oblikovanja lastnih izvirnih življenjskih slogov mladih (prim. Brake, 1984). Nekateri so se še posebej ukvarjali z odklonskimi (prim. Tomc 1994) in prestopniškimi oblikami vedenja mladih (prim. Šelih, 2000). Ekonomski kapital so pri Bourdieuju dohodki in premoženje, to pa tudi zaznamuje način preživljanja prostega časa. Materialni vidiki, revščina in z njo povezana socialna izključenost so prav tako eni od bolj razširjenih in obravnavanih vidikov življenjskih svetov ranljivih mladostnikov (prim. Ule, Renner, Mencin Čepelak in Tivadar, 2000). In pa socialni kapital, ki označuje interakcijske lastnosti mrež, ki posameznikom olajšujejo ali pa otežujejo dosegljivost

in rabo različnih kapitalskih virov. Socialni kapital v našem primeru pomeni, s kom oseba preživlja prosti čas.

Metka Kuhar (2007, str. 466) s tem v zvezi – posebej v zvezi z ekonomskim in tudi s socialnim kapitalom – navaja eno od »pasti« pri preživljanju prostega časa mladih:

Komercializacija prostočasnih aktivnosti ustvarja dodatne socialne neenakosti in izključenosti. Številne industrije nenehno proizvajajo izdelke, storitve, dejavnosti, s katerimi želijo napolniti prosti čas mladih. [...] Tisti [mladi], ki pa si zaradi slabega materialnega stanja različnih prostočasnih izdelkov in aktivnosti ne morejo privoščiti [...], se pogosto počutijo prikrajšani. Mladi iz družin višjega sloja imajo več možnosti, da izkoristijo poučne izkušnje, ki jih nudijo številne prostočasne dejavnosti [...].

Chris Rojek (1995, str. 1) se je deklarirano poskušal odmakniti od opredeljevanja prostega časa, ki »sledi praksi zdravega razuma in povezuje prosti čas s pojmi, kot so ‚svoboda‘, ‚izbira‘ in ‚zadovoljstvo z življenjem‘«, in kar je pripisoval funkcionalističnim piscem, kot so – kot pravi (Rojek, 1995, str. 193) – Dumazedier in Parker. Zanimivo, da je bil tudi Rudi Lešnik, sicer v drugem teoretskem kontekstu – očitno je izhajal iz marksistične ideologije in je preučeval »prosti čas v socialistični samoupravni družbi« (Lešnik, 1982, str. 40) – na začetku sedemdesetih let 20. stoletja proti

nesprejemljivim [in] nevzdržnim pragmatističnim tezam, [...] zlasti značilnih za nekatere ameriške raziskovalce [...] ki so proučevali prosti čas nekako ločeno od ideoloških in družbenih sprememb in se ozirali predvsem na demografske in urbanistične dejavnike ali razglašali skrajni individualizem, da je prosti čas vprašanje posameznika, kakorkoli ga že uporabi. (Lešnik, 1982, str. 46)

Tisto, kar Lešnik imenuje »nevzdržne pragmatične teze«, je Rojek poimenoval »zdravi razum« (Rojek, 1995, str. 1) in »funkcionalizem« (ibid, str. 193). Rojek se je želel odmakniti od pogledov, ki so v »središče« prostega časa umeščali »pobeg od realnosti«, »izbiro«, »svobodo« in podobno, zato je svoje podjetje poimenoval »razsrediščenje« (ang. *decentring*) (Rojek, 1995, str. 1). Izraz je vzel iz različice fenomenološke filozofije, ki jo ponazarjata de Man in Derrida (Rojek, 1995, str. 131). Ta pojem je uporabljal v dveh različnih pomenih.

Prvič: da bi pokazal, da, če želimo ustrezno razumeti prosti čas/brezdelje, ne bomo začeli s samim pojmom – ki bi ga kot takega pojmovali kot stvar-po-sebi – temveč moramo začeti s kontekstom, v katerem ta stvar-po-sebi postane ‚objekt‘, ‚tema‘, ‚problem‘ ali kakorkoli jo že poimenujemo. Koncept prostega časa moramo raziskovati in razumeti v kontekstu posameznih kultur. (Rojek, 1995, str. 2)

In kot drugo (ibid.):

Rad bi opozoril na dejstvo, da so posamezne kulture prostemu času pripisale specifične pomeni. V kontekstu kapitalizma in moderne je močna težnja, da se prosti čas/brezdelje poveže z »resnično izkušnjo«, samoudejanjanjem, pobegom od realnosti in svobodo. [...] V času postmoderne pa je veliko večje zanimanje za ločevanje teh povezav in pomenov od pojma prosti čas.

Rojek se sicer zaveda protislovnega položaja, v katerem je, da namreč poskuša tudi sam iz konteksta lastne kulture in konceptov povedati nekaj o prostem času, a se mu kljub temu zdi smiselno predstaviti nekaj ključnih zamisli, ki jih pojmuje kot najpomembnejše za razumevanje pojma prosti čas. V nadaljevanju pretrese različne družboslovne koncepte od moderne do postmoderne. V kontekstu moderne primerja Marxove in Webrove razlage kapitalizma oziroma konteksta industrijske družbe, ob tem pa omenja tudi za nas pomenljiv nastavek, ko se naveže na stališče Karla Marxa (1852), da je »delo ustvarilo človeka«: »Skozi naše dejavnosti ustvarjamo sami sebe in našo zgodovino«. A Marx (1852, str. 1) izrecno zapiše:

Ljudje ustvarjajo svojo lastno zgodovino, vendar tega ne počnejo, kakor se jim zljubi; tega ne počnejo v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v obstoječih okoliščinah, danih in prenesenih iz preteklosti.

Rojek opozarja: ko Marx govori o tem, da je »delo ustvarilo človeka«, kajpak ni mislil na »odtujeno mezdno delo« v kapitalizmu ali v industrijskih družbah, temveč na naše ustvarjalne dejavnosti:

V marksistični sociologiji je želja po delu povezana s samoodkrivanjem in oblikovanjem človeka. Z našimi dejavnostmi se ustvarjamo in delamo našo lastno zgodovino. Takšna razlaga pojma delo je povezala akt dela z ustvarjalnostjo in z uresničitvijo želje. Mezdno delo v kapitalizmu pa – za Marxa – blokira ustvarjalnost in odtuji željo. (Rojek, 1995, str. 14–16)

Marx je s tem ponudil podlago za to interpretacijo: človek je odtujen svojemu delu. Njegov prosti čas pa ni nasprotje odtujenemu delu, temveč v prostem času prav tako odseva (izhodiščna) odtujenost. Človek je torej odtujen tudi svojemu prostemu času. Tega si je prisvojila industrija zabave. Iz tega zornega kota je človek zgolj pasiven uporabnik ponudbe industrije zabave. Takšno stališče poznamo predvsem iz frankfurtske kritične teorije družbe. Kot se izrazi Rojek (1995, str. 17): »Avtorji frankfurtske šole niso množicam ponujali nobene možnosti pobega.« Ne preseneča, da je Rudi Lešnik (1982, str. 18) poudarjal: »Prosti čas ni namenjen begu od resničnosti ...« Zanj je bil prosti čas namenjen izpolnitvi

marksistične vizije, da se prosti čas uporabi kot možnost človekovega oblikovanja, duševnega razvoja, izpolnjevanja socialnih funkcij, navezovanja družabnih stikov, proste igre fizičnih in duševnih človekovih sil, hkrati pa kot disponiran čas, ki naj ga posameznik in družba koristno izrabita. (Lešnik, 1982, str. 53)

Rojek nadaljuje, da so nekateri vidiki moderne očitni tudi v postmoderni. Dodaja, da je še vedno stvar razprave, ali živimo v času postmoderne ali v času prehoda. Vsekakor je čas, ki ga mnogi opisujejo kot postmoderna, poln tako različnih, tudi izključujočih se konceptualnih ali kar paradigmatskih pogledov, da nikakor ne moremo govoriti o homogenem obdobju, čeprav bi ga nekateri želeli homogenizirati. Rojek piše o fenomenologiji prostega časa/brezdelja, o vsakdanjem življenju, o izhodišču naivnega ali izkustvenega subjekta (Rojek, 1995, str. 104) in o tem, da lahko v kontekstu postmoderne obravnavamo prosti čas kot izraz jezika (*ibid.*: 131). Ob tem se sprašuje, kdo lahko ugotovi,

kaj so »resnične potrebe« ljudi v prostem času in kako organizirati takšne prostočasne dejavnosti, ki bodo zadovoljevale te potrebe (*ibid.*: 132). Kako torej ugotoviti, kako se razlage družbene realnosti, ki jih izdelajo posamezniki, skladajo z »resničnostjo«.

Ob tem navaja Goffmana (*ibid.*: 105), ki pravi:

Izhajam iz dejstva, da je lahko nekaj, kar je iz zornega kota posameznika videti kot resnično dogajanje, v resnici šala, sanje, nezgoda, pomota, nesporazum, prevara, gledališka predstava ipd.

V zvezi s tem Brian Belton (2010, str. 17), ki deklarirano izhaja iz okvira radikalnega mladinskega dela, omenja znane zagate narativnih pristopov in razlag:

Dejstvo, da sem v zaporu, naj ne bi bil resničen problem, temveč bi naj moje težave izvirale iz načina, kako mislim o sebi v zaporu oziroma kako ga zaznavam. [...] V praksi to pomeni, da bi naj verjel, da bom s »preokvirjenjem« svojega položaja tega tudi zares spremenil. [...] Lahko se pretvarjam, da ne stradam, vendar to ne pomeni, da ne bom umrl zaradi lakote.

Nekaj malega sem o tem v kontekstu socialnega dela pisal na drugem mestu (prim. Poštrak, 2018, str. 135–136).

V nadaljevanju Belton (2010, str. XIII) razpravlja o vprašanjih:

Kdo odloča, da ljudje potrebujejo »obogatitev« svojih življenj? Kdo torej odloča, kaj je »kakovostno« in »aktivno« in kaj »potrošniško« in »pasivno« preživljanje prostega časa? Kaj je »pozitivna intervencija«? Zakaj in kdo sklepa, da ljudje potrebujejo motiviranje, organiziranje in navduševanje?

In nadaljuje v znanem kontekstu: »intervencija« in »povabilo« nista eno in isto:

Menim, da mora biti mladinsko delo bolj dialektično kot dialoško, v pomeni, da v praksi težimo k razvijanju lastnih zamisli in zamisli tistih, s katerimi delamo, da bi ustvarili nekaj, kar je (za nas in zanje) nov pogled, razumevanje in delovanje v svetu. (Bolton, 2010, str. XIV)

Poleg tega poudarja razliko med željami in potrebami ljudi:

Večkrat nimamo jasne zamisli o tem, kaj hočemo. Včasih, ko dobimo tisto, kar smo mislili, da hočemo, ugotovimo, da pravzaprav tega sploh nismo hoteli. (Bolton, 2010, str. 4)

Kako torej ugotavljati, kaj zares potrebujemo? Ob tem ugotavlja, da smo kolonizirali večino naših institucij (izobraževalne, zdravstvene in podobno; ne omenja sicer eksplicitno socialnih institucij, a jih lahko mirno dodamo – opomba avtorja) in da ljudem ponujamo storitve in dejavnosti teh institucij (*ibid.*, str. 5), ne da bi raziskali njihov življenjski svet in skupaj z njimi soustvarjali želene izhode ... »Strokovno znanje je ozko znanje,« uporabniki pa so v takem kontekstu potisnjeni v »položaj odvisnosti, pasivnosti, apatičnosti, tako v političnem kot v socialnem pogledu« (*ibid.*, str. 7).

V zvezi z nadzorstveno vlogo socialnih delavcev in drugih skrbstvenih poklicev omenimo, da Rojek (1995, str. 13) piše, da je Henry Ford

zaposlil množico socialnih delavcev, da so na domovih delavcev preverjali, ali je njihov način preživljanja prostega časa v moralnem sozvočju z racionalnimi pričakovanji korporacij.

Navedeno je zgolj nadaljevanje že dolgo navzočih programov socialne kontrole, trdi Rojek. Po njegovem v ta okvir sodijo tudi razne mladinske organizacije in združenja, kot so športni in kulturni programi za mlade, tudi skavtske in taborniške organizacije (Rojek, 1995, str. 14). Dve najbolj znani organizaciji z začetka 20. stoletja sta bili angleški skavti in nemški wander-vogel (Gillis, 1999, str. 143; Tomc, 1989, str. 33–34).

Belton (2010) opozarja, da je ambicija poklicnih mladinskih delavcev, da bi »spreminjali« uporabnike in njihov življenjski svet, še en vidik kolonizatorske dejavnosti strokovnjakov, ki se imajo za »eksperte«, uporabniki pa tako postanejo predmet »kulturnega napada«. In nadaljuje:

Kaj lahko torej storimo? Za začetek moramo preoblikovati našo vlogo kot vlogo strokovnjakov, ki delamo v skupnosti. V nasprotju s tem, kar nekateri mladinski delavci mislijo, nismo v položaju, da bi spreminjali svet; težko celo spremenimo opis lastnega delovnega mesta! Vendar lahko sprožimo ponovni razmislek o našem osebnem/poklicnem položaju. (Belton, 2010, str. 9).

Da se na primer iz preganjalcev (prim. Mrgole, 1999) prelevimo v spoštljive in odgovorne zaveznike in podpornike (Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl in Možina, 2005, str. 8; Postrak, 2015, str. 270). Belton (2011, str. 32) pravi: »Vedno sem pojmoval svojo poklicno vlogo kot nekoga, ki resnično ‚pomaga‘ ali ‚podpira‘.« Videti nekoga kot »ranljivega« je lahko »pokroviteljsko« (ibid, str. 40). »Videti jih moramo kot ljudi, polne potencialov, ki nas lahko poučijo o sebi, kot lahko mi poučimo njih o nas« (ibid, str. 91). Podobno trdi tudi Azra Kristančič (1995, str. 11):

Spoštovanje omogoča ustvarjalnejše in bolj zadovoljive vzajemne odnose. S tem ko spoštujemo klientovo osebnost, mu pomagamo, da sprejme samega sebe kot človeka, ki raste in se razvija ter pridobiva nove zmožnosti ter sposobnosti znati se v realnosti vsakdanjega življenja. Spoštovanje osebnosti v svetovalnem odnosu kaže svetovalec tako, da ne ogroža sodelavca, ga ne kritizira in ne presoja pravilnosti ali nepravilnosti njegovega vrednotenja in norm.

Naši poklicni nameni v zvezi s spremembami bi naj bili usmerjeni v to, da »v procesu našega dela z uporabniki omogočimo možnost spremembe« (Belton, 2010, str. 23). Belton sklene: »Prispevajmo k razvojnim procesom dane kulture – da smo del njene spremembe, ne pa, da jo želimo spremeniti« (ibid, str. 28).

Metka Kuhar (2007, str. 456) je zapisala:

Prosti čas velja tudi za čas, ko mladi lahko odkrivajo in razvijajo individualna zanimanja, osebno identiteto ter se z eksperimentiranjem preizkušajo v različnih socialnih vlogah.

Pri tem navaja razne raziskovalce položaja mladine v Evropi in ZDA, ki so pokazali, da prostočasne možnosti mladim omogočajo razvoj različnih življenjskih stilov in potrošniških vzorcev, med katerimi so tudi taki, ki se upirajo prevladujočim kulturnim vzorcem. Nastran-Ule (1996: 79) meni, da je udejstvovanje mladih v prostem času v preteklosti neredko vodilo v nastanek različnih mladinskih skupin in mladinskih subkultur. Zato lahko oba analitska pojma, prosti čas mladih in mladinske subkulture, povežemo in obravnavamo njuna medsebojna razmerja.

Življenjski slogi mladih

Leta 1892 so na Čikaški univerzi ustanovili Oddelek za sociologijo in antropologijo, ki je bil prvi sociološki oddelek kakšne univerze na svetu. Ta oddelek je zastavil tudi celovit program preučevanja mladinskih kultur, njegovo dejavnost pa so kmalu neformalno poimenovali čikaška šola (Gelder in Thornton, 1997, str. 11–80; Brake, 1984, str. 30–57). Albert Cohen (1997, str. 44) je za izhodišče preučevanja subkultur uporabil predpostavko, da so vse človeške dejavnosti niz poskusov reševanja problemov. V ta kontekst je umestil tudi t. i. delinkventno ali prestopniško vedenje. Raziskovalci Oddelka za sociologijo Čikaške univerze so se posebej zanimali za najbolj manifestne oblike vedenja mladih, za mladostniške bande. Prve sodobne študije subkultur so se tudi zato ukvarjale s prestopništvom (Frith, 1986, str. 181–199; Brake, 1984, str. 17–25).

Brake (1984, str. 39) navaja sociologa Reuterja, ki je leta 1936 pisal, da mladostniki živijo v drugačnem svetu kakor odrasli in da ustvarjajo lasten družbeni red, ločen od sveta odraslih. Ameriški funkcionalistični sociolog Talcott Parsons je menil, da mladinska kultura razvije vrednote, nasprotne vrednotam sveta odraslih, ki so produktivno delo, prilagajanje rutini, odgovornosti. Mladi razvijejo lastne alternativne vrednote: zapravljanje, hedonistične prostočasne dejavnosti, neodgovornost. Parsons je sprva mladinsko kulturo razumel kot obrede prehoda meščanske mladine med njeno mladostno odvisnostjo in odraslo samostojnostjo. Pozneje je začel pisati o mladih kot o vrstniški skupini (Brake, 1984, str. 40). Številni so Parsonsa kritizirali in opozarjali, da s tem, ko je mladino pojmoval kot nekakšno amorfno vrstniško skupino, ni upošteval razrednega vidika. Hollingshead je recimo ugotavljal, da je vedenje mladih iz različnih razredov zelo raznovrstno in odvisno od subkulturnih obrazcev družine in soseske, še zlasti pa družbe, v kateri se je gibal mladostnik (Brake, 1984, str. 41).

Albert Cohen (1997, str. 48–49) je menil, da je odločilni pogoj za pojav nove kulturne oblike obstoj skupine med seboj učinkovito povezanih akterjev, ki se spoprijemajo s podobnimi problemi. En ali več akterjev te skupine lahko razvije nove oblike še ne preverjenih poskusov razreševanja problemov. Če se ti načini razreševanja za skupino pokažejo kot učinkovitejši od dotedanjih, jih bo skupina sprejela. To še ne pomeni, da se bodo problemi tudi zares rešili, dodaja Cohen, odločilno je subjektivno mnenje udeležencev. Res so učinki omenjenih primerov skupinskega reševanja problemov kratkotrajni, vendar je ločnica med njimi in drugimi, deklarirano obstojnejšimi oblikami reševanja problemov zelo tanka, meni Cohen.

Center za sodobne kulturne študije (*The Centre for Contemporary Cultural Studies*) na Univerzi v Birminghamu, ki je bil ustanovljen leta 1964, je v naslednjih desetletjih odločilno oblikoval metode analiz subkultur. V nasprotju s čikaško šolo, ki se je zanašala na empirično sociološko analizo, so si v birminghamskem centru privoščili ohlapnejši razlagalni pristop, oprt na izročilo literarne kritike. Tako so se osredotočali predvsem na razlage simbolnih pomenov preučevanih subkulturnih vzorcev vedenja in na njihove pojavne oblike. Mladina s svojim vedenjem nekaj sporoča. Po Rolandu Barthesu (2015) lahko mladinske subkulture beremo kot tekst ali znak. Njegove nastavke je konec sedemdesetih celovito razvil Dick Hebdige (1980).

Brake (1984) je razlikoval prestopniške subkulture, kulturniško uporništvo, reformistična gibanja in politično militantnost. Prestopniške subkulture so bile zlasti razvite med mladino delavskega razreda kot odzivi na kolektivno doživljane probleme. Kulturniško uporništvo se, trdi Brake, nanaša na kulturniški odpor proti prevladujoči razlagi stvarnosti. Reformistična gibanja so skupine pritiska, k politični militantnosti pa Brake uvršča politično militantne skupine, ki predlagajo radikalno rešitev (Brake, 1984, str. 20). Reformistična gibanja in politično militantne skupine sodijo v okvir civilnodružbenih akcij, njihove dejavnosti pa se organizirajo predvsem v okrilju nevladnih organizacij. Brake omenja tudi kategorijo spodobne mladine, torej mlade ljudi, ki jim uspe preživeti čas odraščanja brez vpletenosti v kakšno najstniško kulturo ali vsaj ne v tiste njene vidike, ki so videti deviantni ali celo delinkventni. Ti mladi ljudje, meni Brake, se lahko ukvarjajo z modnimi, ne pa nujno življenjskimi slogi. Deviantne subkulture pojmujejo to skupino kot negativni zgled, kot konformiste ali konvencionalno mladino (Brake, 1984, str. 34).

Mirjana Ule v zvezi s tem piše o treh značilnih načinih odgovorov mladih na različne življenjske situacije v sodobni družbi (Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 60): odgovori mladinskih subkultur; »tiha« in čim bolj brezkonfliktna integracija v družbo; in brezpogojno prilagajanje ali celo okrepitev vnaprej danih družbenih standardov, predsodkov in mentalitet. Če bi poskušal povezati to konceptualizacijo z analitskimi pojmi filister, boem in ustvarjalna oseba (Makarovič, 1986, str. 21; prim. Poštrak, 1994, str. 339), bi prvi odgovor opredelil kot odgovor ustvarjalne osebe, drugega kot boema in tretjega kot filistra. Vendar Mirjana Ule v nadaljevanju trdi, da so navedene tri skupine mladih tri precej različna mladostniška sredstva za predelovanje resničnosti: ironiziranje stvarnosti in njeno simbolno predelavo v nasprotje, konformno prilagajanje stvarnosti ob zavesti o izgubi globalne družbene perspektive in začasen izstop iz vsakdana v iluzorno skupnost, ker pomaga prebiti preostali čas (Makarovič, 1986, str. 61). Iz tega zornega kota bi prvi primer »predelovanja realnosti« lahko povezali s »kulturnim uporništvom«, drugega s »spodobno mladino« (Brake 1984: 20), tretjega pa z »begom pred resničnostjo« (prim. Rojek, 1995), vendar tudi z opredelitvijo, da so

subkultura ravnanja pravzaprav poskusi razrešitve kolektivno izkušenih problemov, ki se porajajo iz protislovij družbene strukture, (in da) subkulture porajajo oblike kolektivne identitete, iz katere je mogoče doseči individualno identiteto, ki ni določena z razredom, izobrazbo in s poklicem. Ta rešitev je začasna, ni stvarna, je zgolj razrešitev na kulturni, simbolni ravni. (Brake, 1984, str. 15)

Raziskovalci birminghamskega centra subkulturi večinoma niso pripisovali sposobnosti za politično rešitev. Njenim simbolnim dejanjem niso pripisovali realne politične moči. Njen »odpor« se udejanja v sicer manj omejenem, a hkrati drugače omejujočem polju brezdolja, ne pa na področju dela.

Phil Cohen (1997, str. 94) je na začetku sedemdesetih preučeval pojav in razvoj ene bolj obstojnih, dolgotrajnih subkultur, skinheade. Menil je, da je razpad tradicionalne skupnosti in s tem konteksta socializacije pripomogel k pojavu novih oblik mladostniškega vedenja. Skinheadi bi naj povzemali nekatere

obrazce ali stereotype delavstva in jih vnesli v nov kontekst. Opozoril je tudi na nova razmerja, nove odnose med starši in otroki in predlagal eno ključnih tez, ki so ostale vsaj celotno desetletje v središču zanimanja birminghamskega centra:

Latentna funkcija subkulture je, da izrazi in razreši, pa čeprav »magično«, protislovja, ki ostajajo skrita ali nerešena v kulturi staršev. (Cohen P., 1997, str. 94)

Cohen je menil, da so razne pojavne oblike mladih vsaka na svoj način poskus nadomestiti nekaj združevalnih sestavin, ki so se v kulturi njihovih staršev že razkrojile. Te novo ustvarjene združevalne sestavine so povezali s sestavinami, izbranimi iz drugih delov delavskega razreda, s tem pa so simbolizirali eno ali drugo možnost nasprotovanja svojemu položaju. Pojem subkulture, pravzaprav danega življenjskega sloga, sestavljenega iz več simbolnih podsistemov, je umeštil v širši kontekst življenja ali življenjskega sloga. Modi in skinheadi so bili dva različna odziva na delavsko življenje. Eden je poskus ločitve posameznika od njemu predpisanega mesta v razredu s prefinjenim distanciranjem. Gre za ironiziranje stvarnosti in njeno simbolno predelavo v nasprotje ali začasen izstop iz vsakdana v iluzorno skupnost, nekaj, kar pomaga prebiti preostali čas (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 61). Drugi je slavljenje mačizma in konzervativnih vrednot delavskega razreda. Torej brezpogojno prilagajanje ali celo okrepitev vnaprej določenih družbenih standardov, predsodkov in mentalitet (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 60).

Phil Cohen (1997, str. 95) razlikuje tri ravni analize subkultur. Prva je zgodovinska, ki poudarja posebno problematiko posameznega razreda. Druga je strukturna ali semiotična analiza subsistemov, njihovih izraznih načinov in dejanskih procesov njihovega spreminjanja. Tretja je fenomenološka analiza načina dejanskega življenja protagonistov subkulture. Na tej ravni nas zanima, kako zares živijo člani, pripadniki, privrženci subkulture. Kako akterji konkretno udeležujejo simbolne subsisteme. Ta raven analize je še posebej zanimiva za socialne delavce.

Več avtorjev iz birminghamskega centra je prav zato, ker so se osredotočali na analize subkultur v kontekstu razredne pripadnosti, povezovalo marksizem z Gramscijevimi tezami o hegemoniji (Hočevar in Lukšič, 2018). Ob tem so opozarjali na vlogo subkulture v zvezi z družbeno spremembo. Pripadniki določene subkulture se lahko vedejo drugače od svojih staršev in od nekaterih svojih vrstnikov, vendar pripadajo istim družinam, hodijo v iste šole, imajo enako delo, živijo na isti ulici s svojimi starši in vrstniki. V ključnih pogledih so v enakem položaju kot njihovi starši in vrstniki, ki niso pripadniki subkulture. Z življenjskim slogom lahko ponazarjajo drugačen kulturni odziv ali »rešitev« problemov, vendar jih pripadnost subkulturi ne more zavarovati pred determinirajočo matrico izkušenj in pogojev, ki oblikujejo življenje njihovega delavskega razreda v celoti.

Avtorji iz birminghamskega centra menijo, da subkulture niso samo »ideološke« konstrukcije. Med drugim subkulture osvojijo prostor vsaj relativne avtonomije, prostor kulture v soseski in družbenih ustanovah, resnični čas za oddih in rekreacijo, dejansko mesto na ulici ali uličnem vogalu (Clarke,

Hall, Jefferson in Roberts, 1997, str. 103). Skratka, vzpostavljajo nekakšen vzporedni ali, bolje rečeno, drugačen svet, drugačne strategije oblikovanja dane realnosti. Vedno je nekaj maneverskega prostora, znotraj katerega se lahko akterji gibljejo razmeroma avtonomno. Vendar subkulture ne morejo pomeniti razrešitve temeljnih družbenih napetosti in protislovij (*ibid.*, str. 104; prim. Rojek, 1995, str. 20–25).

Tudi Gillis (1999) opozarja na protislovje, ki je vsebovano v mladinskih subkulturah, namreč vprašanje kontinuitete in sprememb. Poudarja, da se moramo ob razmišljanju o zgodovini mladine osredotočiti na stičišče, kjer se pričakovanja mladih in starih dinamično prepletajo. Demografske in ekonomske razmere navaja kot primarne dejavnike pri oblikovanju zgodovinskih obdobj, skozi katera so mladinske tradicije prehajale že od 18. stoletja (*ibid.*, str. 8). Gillis navaja, da mladost kot samostojno pojmovano življenjsko obdobje, s tem pa mladostniki kot samostojna družbena skupina, v sodobnem pomenu vznikne šele v industrijski družbi. Med poglavitnimi dejavniki je bilo obvezno šolanje, ker je zamaknilo vstop na trg dela (*ibid.*, str. 17). S šolanjem so posredno ali neposredno povezane prve dokumentirane sodobne oblike združevanja mladih, ki bi jih že lahko označili kot svojevrstne subkulture ali vsaj njihove zametke. To so bile razne bratovščine, od tistih, organiziranih na šolah, med študenti, do tistih med obrtniškimi vajenci (*ibid.*, str. 34–47).

Raziskovalci iz birminghamskega centra bi se naj po mnenju Stanleyja Cohena (1997) preveč osredotočali na razlage, povezane s pojmom odpora in upora. Šele feministična kritika, recimo Angele McRobbie (1990; McRobbie in Garber, 1997), je opozorila tudi na druge vidike in jih problematizirala. Ne nazadnje je subkultura, kot vsaka oblika kulture, ne samo v antropološkem pomenu, nekakšen poskus spoprijemanja s svetom, razlaganja sveta, konstruiranja sveta, ustvarjanje strategij preživetja ipd. Mimogrede, Angela McRobbie se je, ob – v študijah subkultur – dovolj obravnavanih vidikih življenjskega sveta mladih (družina, šola, vrstniki, vrednote, mediji) osredotočila na analizo vidikov, povezanih z vprašanjem položaja fantov in deklet v določenem sub/kulturnem kontekstu, torej z vprašanjem spola.

Frith (1986) poudarja, da ima življenjski slog, povezan s subkulturo, pri posameznih mladostnikih različne pomene. Nekateri tako rekoč od jutra do večera, nenehno, doma in v šoli ali službi, namenjajo pozornost negovanju vidikov subkulturnega sloga življenja. Drugim je to način zabave za konec tedna, tretjim le občasen izlet, dogodivščina. Del vsebine njihovega prostega časa.

Ranljivi mladostniki

Prosti čas mladih je del njihovega življenjskega sveta. Je simbolni in konkretni prostor, v katerem lahko socialni delavci pridemo v stik in vzpostavimo socialnodelovni odnos z ranljivimi mladostniki v drugačnem kontekstu, kot ga vzpostavljamo v institucionalnih okvirjih družbenih institucij, od centrov za socialno delo do socialnih in vzgojno izobraževalnih zavodov.

Življenjski svet mladostnika je kompleksen simbolni svet, v katerem se mladostnik poskuša čim bolje znajti. Za ta namen razvije različne oblike

ravnanja, strategije življenja ali preživetja. Z izrazom strategija preživetja pojmem vse tiste oblike, načine ali vzorce ravnanja, vedenja, delovanja, komuniciranja itd., ki jih je določena oseba razvila v dosedanjem življenju (prim. Poštrak, 2001, str. 214–215). Strategije ravnanja ali preživetja razvije oseba na podlagi svojih predstav o resničnosti in razlag o pomenih dogajanja. Svoje predstave si ustvari ali konstruira z razlagami simboliziranih vsebin, ki jih ji posredujejo drugi in jih je ponotranjila (prim. Mead, 1934; Poštrak, 1994).

Življenjski svet mladostnika lahko vsebuje vidike, ki ga ogrožajo in povzročajo njegovo izpostavljenost tveganjem, ranljivost. Izraz »socialna ranljivost« so skovali belgijski raziskovalci Van Kerckvoorde, Vetterburg in Walgrave in z njim »označili posameznike, ki so, kadar so v stiku z družbenimi institucijami, bolj izpostavljeni njihovem nadzoru in sankcijam, kot pa imajo od institucionalnega poseganja koristi« (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 44). Kot ranljive mladostnike pojmemo tiste, ki so izpostavljeni negativnim delovanjem dejavnikov iz njihovega življenjskega sveta. Pojem povezujemo s konceptom socialne izključenosti. Tanja Renner (2000, str. 116) sicer navaja, da je pojem

v evropsko socialno politično govorico vpeljala Evropska komisija leta 1989 naslanjajoč se na francoski pojem iz leta 1974 ter z njim najprej označevala »skupine ljudi, ki jih ne pokriva socialno zavarovanje«.

In opozarja (*ibid.*), da se je v devetdesetih letih 20. stoletja

pojem in njegova uporaba kot požar razširila v politično korektno govorico evropskih institucij in v strokovne, predvsem sociološke in socialno politične diskurze, ne da bi bil koncept sam kdaj zares predmet natančne analize.

Kljub nejasnosti pojma ga uporabljamo za označevanje deprivilegiranega, marginaliziranega položaja posameznih družbenih skupin, tudi ranljivih mladih. Ob tem uporabljamo še pojem »mladi v družbi tveganj in negotovosti« (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 15).

Življenjski svet mladih opredeljujemo s pomočjo konceptov, kot je »dejavniki odraščanja« (Poštrak, 2007a, 2007b, 2011a, 2015; prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000; Šelih, 2000). Večina avtorjev navaja pet dejavnikov: *spol, družina, šola, vrstniki, vrednote*. Nekateri pišejo o štirih sklopih: individualne značilnosti, družina, šola in skupnost (Whyte, 2009, str. 46). Metka Kuhar (2007, str. 457) recimo meni, da na prostočasne dejavnosti vplivajo raznovrstni dejavniki, kot so:

motivacija, potrebe, kompetentnost, starost, spol, družbeni sloj, kupna moč, mobilnost, legalne in starševske omejitve itd.

Nekateri slovenski avtorji so na začetku sedemdesetih let 20. stoletja poudarjali pomen družine, šole in družbe: »Problem izvira torej iz otroka samega, iz njegove družine, iz šole in iz družbe v celoti ...« (Galeša, Gartner, Palir 1972: 75). In kot pomembno okoliščino dodajali spol (*ibid.*: 252):

Naše ugotovitve in misli se nanašajo na dečke, kajti v opisanih mehanizmih nastopa spol kot pomemben faktor: dečki precej drugače reagirajo na frustracijo kot deklice.

Katja Vodopivec (1960, str. 7; prim. Poštrak, 1987, str. 277) je še desetletje pred tem navajala,

da lahko stori mladoletnik kaznivo dejanje ali (1.) iz želje, da zadovolji svoje potrebe – torej ga sproži motivacijski mehanizem; ali (2.) zaradi sproščanja čustvene napetosti, ki se je razvila zato, ker mladoletnik dalj časa ni mogel primerno zadovoljiti svojih potreb ali ker je bil pritisk okolja nanj premočan ...

Večina mladoletnih »delinkventov« bi naj bila torej frustrirana.

Frustracije lahko izvirajo iz somatskih ali psihičnih neskladnosti, ki so lahko ali prirojene ali zaradi neugodnih vplivov okolja pridobljene ali pa so neposredna posledica neugodnih razmer, v katerih je mladoletnik živel ... (Vodopivec, 1960, str. 8)

Pomenljivo je, da raziskava, o kateri poroča Blanka Tivadar, ne kaže neposredne povezave med družinskimi problemi in prestopniškim vedenjem mladih (v: Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 163). Ti rezultati bi lahko vodili v vsaj štiri različne sklepe: da so odnosi staršev do otrok za nastanek prestopništva nepomembni; da so anketiranci neiskreno odgovarjali na vprašanja o starševski podpori in (ali) prestopniškem ravnanju; da imajo otroci, ki živijo v nepodpornih družinah, zunaj njih vsaj eno referenčno odraslo osebo, ki blaži negativni vpliv slabih odnosov s starši; in da slabi odnosi staršev do otrok vplivajo na prestopništvo, ki nastane do 14. leta, po tej starosti pa postanejo pomembnejši drugi dejavniki, recimo druženje z delinkventnimi vrstniki. Ob tem prestopništvo ni le posledica slabega odnosa staršev do otrok, ampak tudi njegov vzrok, saj dodatno slabi že tako krhke čustvene vezi med starši in otroki (Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 164).

Blaž Mesec na podlagi izsledkov dveh raziskav, ki sta bili narejeni sredi šestdesetih in sredi sedemdesetih let 20. stoletja, ugotavlja, da se t. i. mladoletni prestopniki ne vključujejo v organizirane oblike preživljanja prostega časa, tudi če te obstajajo. Ne vključujejo se niti v bolj neformalne in neobvezne dejavnosti, kot so plesi in mladinski klubi. Za to navaja dva razloga:

na eni strani se mladostniki ne želijo včlaniti, ker bi se morali podrežati redu v teh organizacijah, po drugi pa jih organizacije in drugi mladinci sami zavračajo, ker vnašajo nered in motijo ustaljeno delovanje teh organizacij. (Hočevnar in Mesec, 1981, str. 54)

Ob tem se vpraša, ali je ustaljeni način delovanja teh prostočasnih organizacij res najustreznejši, ali nima celo ključnih pomanjkljivosti. Ostaja torej vprašanje: kako v zanje primerno obliko prostočasne dejavnosti vključiti ogrožene mladostnike? Nastavke za ustrezne pristope ponuja Albert Mrgole (2003) s konceptom neformalnega dela z mladostniki. Podobno razmišlja Brian Belton (2010, str. 66). Strokovnjaki naj bi skupaj z mladostniki soustvarjali programe preživljanja prostega časa. Ogroženi mladostniki v tem pristopu pri vzpostavljanju programa prostočasne dejavnosti sodelujejo že od začetka.

Prosti čas je s tega zornega kota za socialne delavce pomemben zaradi več razlogov: v prostem času se lahko manifestirajo stiske in težave mladostnika, ki odrašča v zanj obremenjujočem, škodljivem, neustreznem okolju.

Strokovnjaki lahko torej v prostočasni dejavnosti prepoznavamo znamenja, simptome, ki nas opozarjajo, da je mladostnik v stiski. V prostem času, torej pri načrtovanju in organiziranju prostočasne dejavnosti, lahko tudi vplivamo na psihosocialni položaj mladostnika. Lahko ga vključimo ali mu ponudimo programe in dejavnosti, ki podpirajo njegove pozitivne potenciale.

Strokovno delo z mladostniki pa zahteva, kot trdi Blaž Mesec: »strpnost, odprtost, budnost in jasne strokovne koncepte« (Hočevar in Mesec, 1981, str. 68). O načelih strokovnega dela z ranljivimi mladimi, o strokovnih konceptih, metodah, tehnikah in pristopih – tudi v kontekstu prostega časa – sem več pisal na drugih mestih (Poštrak, 2003, 2007a, 2007b, 2011a, 2011b, 2015), zato in zaradi pomanjkanja prostora tu o tem ne bom več pisal. V zadnjem delu prispevka bom namreč predstavil ključne programe in projekte, povezane s strokovnim delom z ranljivimi mladostniki od srede sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja, v katerih so imeli ključno vlogo strokovnjaki s takratne Višje šole za socialno delo, zdajšnje Fakultete za socialno delo. Nekateri od takrat zastavljenih programov – v raznih oblikah – še vedno potekajo ali so bili vsaj izhodišče za zdajšnje programe.

Primeri socialnega dela z mladimi v prostem času od sredine sedemdesetih do devetdesetih let in pozneje

Sredi sedemdesetih let 20. stoletja se je, kot piše Blaž Mesec (1990, str. 5):

na robu družbene pozornosti, na področju dela z motenimi otroki in mladino, na področju dela z mladino v prostem času in zunaj vzgojnoizobraževalnih institucij, začelo pravo gibanje, v okviru katerega so mladi prostovoljci, večinoma študentje humanističnih smeri, skupaj s strokovnjaki delali z otroki in mladino v prostem času, v okviru različnih projektov, po načelih nerepresivnega, k demokratičnim vrednotam usmerjenega, socialnoterapevtskega in socialnopedagoškega skupinskega dela.

Bernard Stritih (1992, str. 167) dodaja, da je takrat eden njegovih pglavinih ciljev »ustrezal želji po razvijanju novih oblik skupinskega dela in novih pristopov pri delu z otroki in mladino«. To je bil odmev intenzivnih procesov iz šestdesetih let, tako družbenih gibanj in idejnih tokov kot – tudi paradigmatiskih – premikov in prelomov v okviru družboslovja. Blaž Mesec (1990, str. 5) piše:

Imel sem srečo, da sem bil v bližini, ko se je začelo to vrenje, in da sem v času, ko bi kaj lahko postal instrument »usmerjanja«, lahko sodeloval v dogajanju, ki je konec koncev vodilo k sproščanju v zapletenih labirintih človekove duševnosti in medosebnih odnosov ujete življenjske energije, k prijaznim, pristnim, neposrednim in sodelovalnim odnosom v delujočih skupnostih, k več toplini in radosti, kot je bilo mogoče doživeti v »uradnih« vzgojnih in izobraževalnih ustanovah.

Tudi Bernard Stritih (1992, str. 141–147) se je navezal na »zgodovinsko pomemben premik leta 1968«. Na koncu šestdesetih let 20. stoletja se je »v edukaciji pod mentorstvom dr. Otta Wilferta usposobil za vodenje izkustvenih treningov skupinskega dela« (*ibid.*: 3). Povsem novo področje za uporabo teh

oblik dela se mu je odprlo, ko ga je leta 1975 dr. Anica Kos-Mikuž, takrat vodja Pedopsihiatrične ambulante Pediatrične klinike v Ljubljani, povabila k sodelovanju v akcijsko-raziskovalnem projektu Terapevtska kolonija na Rakitni. Naslednjo pomlad se je v dogajanje vključil Blaž Mesec, da bi kot metodolog pomagal pri načrtovanju raziskovalnega dela. Ob tem se Mesec spominja, da so na sestankih skupine študentov, prostovoljnih vzgojiteljev »med drugim prav zagreto razpravljali tudi o metodoloških vprašanjih, povezanih z razliko med akcijskim in ‚tradicionalnim‘ raziskovanjem« (Mesec, 1990, str. 6).

Leta 1976 se je pridružil eni od čet odreda Črni mrav v ljubljanskih Mostah »in še kar uspešno delal z mladimi«, kot pravi sam (*ibid.*). Jeseni leta 1977 se je v odred vključila še skupina strokovnjakov v okviru projekta Štepanjsko naselje, ki ga je izvajal Inštitut za sociologijo, nosilec pa je bil Bernard Stritih. Vzporedno so na takratni Višji šoli za socialne delavce v redni študijski program vključili prostovoljno delo študentov. Spomladi 1980 je Višja šola za socialne delavce začela izvajati akcijsko-raziskovalni projekt o delu študentov z otroki v krajevni skupnosti (*ibid.*).

Sočasno s temi projekti je leta 1976 Kriminološki inštitut začel »akcijski eksperiment z mladoletnimi prestopniškimi grupacijami«. Leta 1980 se je začelo prvo tesnejše sodelovanje Kriminološkega inštituta in petih ljubljanskih centrov za socialno delo. Strokovnjaki s centrov za socialno delo so v projekt vključili tudi študente prostovoljce Višje šole za socialne delavce. Leta 1981 sta se formirali dve delovni skupini, na Centru za socialno delo Ljubljana Šiška in Centru za socialno delo Ljubljana Bežigrad. Ena od zamisli je bila tudi delo v mladinskem klubu Zgornja Šiška (prim. Dragoš in Poštrak, 1981, str. 52–53). Skupina strokovnjakov in prostovoljcev, študentk in študentov Višje šole za socialne delavce, smo poskušali obuditi medtem zamrlo dogajanje v enem bolj znanih slovenskih mladinskih klubov, ki je bil pred tem odmeven po svoji dejavnosti. Iz današnje perspektive bi lahko naš poseg in svojo vlogo pri tem opisal kot »visenje na terenu«, kot nereflektirano skupnostno akcijo in terensko delo v institucionalnem prostoru mladinskega kluba (Milošević Arnold in Urh, 2007). Mimogrede, pozneje, po našem odhodu iz kluba, so ga zasedli mladi iz soseščine, ki so bili večinoma pripadniki takrat porajajoče se s punkom povezane subkulture hard core (Bavčar, 1984).

Po prvi terapevtski koloniji na Rakitni leta 1975 so sledile druga leta 1976 in dve na Pohorju (1976 in 1979). Med letoma 1976 in 1978 je potekal projekt Pomoč učencem s specifičnimi učnimi težavami, med letoma 1977 in 1980 Projekt Štepanjsko naselje: delo s taborniki, v letih 1980 in 1981 pa delo z otroki v krajevni skupnosti Urške Zatler, Ljubljana-Bežigrad, in na Osnovni šoli Danile Kumar.

Blaž Mesec je pozneje vse projekte – kolonije, pomoč učencem, delo s taborniki in delo z otroki na ploščadi (Mesec, 1990, str. 335) – metodološko obdelal in opisal kot akcijske raziskave, pri tem pa je za izhodišče uporabil t. i. skupnostno psihologijo (*ibid.*: 14–15). Za skupnostno psihologijo, kot se je razvila v ZDA, pravi, da je »nastala iz dveh virov: iz gibanja za skupnostno mentalno zdravje (*community mental health movement*) in iz boja proti revščini« (*ibid.*: 15). Najpomembnejše spodbude za razvoj skupnostne psihologije so

po sodbi ameriških avtorjev samih: oblikovanje teoretskih podlag preventive, nezadovoljstvo z dotedanjimi koncepti duševne bolezni, z neučinkovitostjo psihoterapije in naravo duševnih bolnišnic, kritika družbene neenakosti v porazdelitvi in dostopnosti služb, pomanjkanje kadrov in neustreznost poklicnih vlog (*ibid.*: 16).

Mesec poleg tega navaja štiri osnovne pojme skupnostne psihologije: ekosistemska perspektiva, oprta na sistemsko teorijo in humano ekologijo; preventiva; obremenilne situacije; družbeni sloj in socialna opora (*ibid.*: 28–49). Blaž Mesec za omenjene projekte pravi: »Nad projekti, ki sem jih upošteval v tej raziskavi, do sedaj nismo imeli sistematičnega pregleda« (*ibid.*: 115). Bernard Stritih (1992, str. 3) pa ob tem omenja, da so se teoretski koncepti »razvijali na presečišču socialnega dela, pedagogike, psihologije in psihiatrije«. Mesec (1990, str. 49–61) je projekte umestil še v kontekst skupnostne intervencije, Stritih (1992, str. 9) pa je poudarjal vidike skupinske dinamike in skupinskega dela. Projekte je Mesec opredelil kot »organizacijske sisteme s svojo strukturo in dinamiko odnosov znotraj sistema in med sistemom in okoljem« (*ibid.*: 116). Njihove cilje je opisal kot »praktične socialnoterapevtske in socialno integracijske cilje« (Mesec, 1990, str. 116) in jih umestil v okvir akcijskega raziskovanja (*ibid.*: 62–114).

Podobno je Stritih (1992, str. 159) terapevtsko kolonijo opisoval »kot akcijsko raziskavo na meji med družino, šolo in neformalno sfero«. Iz podrobnih opisov in analiz dogajanj lahko razberemo pristope, ki jih Mesec na enem mestu imenuje »antiavtoritarna vzgoja«, (Mesec, 1990, str. 144), Stritih pa uporabi še izraz »neavtoritarni« način dela (Stritih, 1992, str. 159). Drugje Mesec omenja še te »stile vodenja«: refleksijski, pedagoški, aktivistični in suportivni (Mesec, 1990, str. 251), Stritih pa navaja temeljna načela, ki naj bi jih upoštevali udeleženci terapevtskih kolonij: demokratičnost, prostovoljno delo, nehierarhičnost odnosov, transparentnost dogajanja, odsotnost vseh prostorskih ovir in ovir v medsebojnih odnosih in komunikacijah, toleranten odnos do motenj in simptomov (Stritih, 1992, str. 162).

Zanimiv in vreden posebne obravnave je Projekt Štepanjsko naselje: delo s taborniki 1977–1980 (*ibid.*: 191–215). V njem so strokovnjaki z Višje šole za socialne delavce in v sodelovanju s še nekaterimi drugimi strokovnjaki in prostovoljci ustanovili novo, samostojno enoto ali taborniški odred. Tu se spomnimo opazk prej navedenega Chrisa Rojeka, ki je taborniške organizacije razumel v kontekstu programov socialne kontrole (Rojek, 1995, str. 14).

Zelo zanimiv je tudi primer dela z otroki v krajevni skupnosti in šoli v Mestni občini Ljubljana Bežigrad, ki ga lahko dodatno analiziramo še z zornega kota terenskega dela v javnem prostoru in socialnega dela v skupnosti (Milošević Arnold in Urh, 2007).

Bernard Stritih je pozneje tabore opredelil kot »kompleksni avtopoetski sistem« (Stritih idr., 1992) in svoje raziskovalno delo umestil v kontekst tradicije akcijskega raziskovanja, poudaril pa je tudi pomemben vpliv t. i. teorije kompleksnih sistemov oz. znanosti o kompleksnosti. Ob tem je obdobje 1975–1976 opisal kot »akcijsko-sociološko konstrukcijo raziskovalnega problema in neavtoritarno-skupinski obravnavni model«, čas 1977–1980 je obdobje *razmaha*

dejavnosti, organizacijskih sprememb in teoretske zmede, za obdobje 1980–1985 navaja vpliv *dinamične psihiatrije* kot terapevtsko-obravnave doktrine dela in »pomen *doživetja* dinamične psihiatrije kot *družbenega gibanja*«, za obdobju 1986–1989 pa vpliv *sistemske teorije* kot metateorije ter omenja obravnavni model *samoorganizacije* in *samopomoči* (*ibid.*, str. 189; Stritih, 1992, str. 158). Z otroki in mladimi je delal v okviru taborov, počitniških letovanj otrok s psihosocialnimi težavami skupaj z njihovimi vrstniki brez posebnih težav v projektih psihosocialne pomoči otrokom s težavami in podobno (Stritih idr., 1992, str. 185) in ugotavljal, da so se

vedno znova znašli v vrtinčastem toku doživetij, ki so imela za večino udeležencev kvaliteto neobičajne intenzivnosti in novosti. Po teh doživetjih za mnoge prav nič ni bilo več tako, kot je bilo prej. Tako je prihajalo do sprememb praktično v vseh strukturah naše mreže oz. dejavnosti. (*Ibid.*, str. 187)

Sklep

Prelomni dogodki v šestdesetih letih 20. stoletja na družbenem področju – od družbenih gibanj do političnih, strokovnih in znanstvenih sprememb in prelomov – so bila podlaga, izhodišče, tudi vir navdiha za razvoj zamisli, novih razlag in teorij v vseh družbenih vedah, od ekonomije in sociologije do pedagogike, psihologije in antropologije. Vsi ti novi premisleki so opazni tudi v intenzivno razvijajoči se vedi socialnega dela v Sloveniji. Od jasnih ali vsaj na videz deklarirano jasnih konceptov do pojmovne zmede.

Projekti na področju socialnega dela z mladimi od sredine sedemdesetih let 20. stoletja so bili tesno povezani s takrat Višjo šolo za socialne delavce. Nosilci so, kot sami navajajo (Mesec, 1990; Stritih, 1992), izhajali večinoma iz okvirjev s psihologijo povezanih pristopov, oprti na sistemsko teorijo, od skupnostne psihologije (Mesec, 1990) do metod skupinskega dela (Stritih, 1992), ki so jih pozneje – ko so o svojem početju razmišljali – umeščali v takrat porajajoče se pristope v okviru šole kibernetike psihoterapije (Stritih, 1992, str. 331), avtopoetskih sistemov, epistemologije, kibernetike drugega reda itd. in na tej podlagi tudi ponujali izdelane predloge postopkov strokovnega socialnega dela (Stritih, 1992, str. 352–358).

Takrat zastavljeni procesi se še niso iztekli. Nanje vezani raznovrstni novi teoretski koncepti – nekateri jim rečejo kar »postmoderni paradigmatški prelom« (Čačinovič Vogrinčič, Kobal in Možina, 2005: 11; Poštrak, 2015, 2018) – še vedno omogočajo razvoj spoznanj, zamisli in dejavnosti na področju socialnega dela z mladimi.

Socialni delavci torej posegamo na področje t. i. prostega časa ali brezdelja mladih s temi nameni in cilji: podpreti mladostnike – posebej ranljive mladostnike, mladostnike s številnimi izzivi, mladostnike s tveganimi vedenji – pri odraščanju, v času katerega jim pomagamo čim ustrezneje in učinkoviteje nevtralizirati primanjkljaje in razreševati težave, s katerimi se srečujejo zaradi posledic družbene neenakosti, diskriminiranosti, marginaliziranosti, revščine in zaradi njih skrhanih in neustreznih medosebnih odnosov v družini, sorodstveni skupini in skupnosti.

Na vse to so se osredotočali tudi primeri strokovnega dela z ranljivimi mladostniki v obravnavanem obdobju od sredine sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja. Nekateri od teh programov ali njihovi nasledniki se še vedno izvajajo v različnih oblikah.

Viri

- Barthes, R. (2015). *Mitologije*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Bavčar, I. (ur.) (1984). *Punk pod Slovenci*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- Belton, B. (2010). *Radical youth work*. Dorset: Russell House Publishing.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Brake, M. (1984). *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Ljubljana: Krt.
- Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., & Roberts, B. (1997). Subcultures, cultures and class. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, A. K. (1997). A general theory of subcultures. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, P. (1997). Subcultural conflict and working-class community. V: K. Gelder, & S. Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, S. (1997). Symbols of trouble. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., & Možina, M. (2005). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Černigoj-Sadar, N. (1991). *Moški in ženske v prostem času: socialne in psihološke dimenzije preživljanja prostega časa*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Dragoš, S., & Leskošek, V. (2003). *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Dragoš, S., & Poštrak, M. (1981). *Prostovoljno socialno delo v mladinskem klubu*. Diplomski naloga. Ljubljana: VŠSD.
- Frith, S. (1986). *Zvočni učinki*. Ljubljana: Krt.
- Galeša, M., Gartner B., & Palir R. (1972). *Vzroki osipa v osnovni šoli*. Maribor: Založba Obzorja.
- Gelder, K., & Thornton S. (ur.) (1997). *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Gillis, J. R. (1999). *Mladina in zgodovina: tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes*. Šentilj: Aristej.
- Hebdige, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Pečat.
- Hočevar, F., & Mesec B. (1981). *Prosti čas*. Ljubljana: ZKOS.
- Hočevar, M., & Lukšič I. (2018). Razmerje med hegemonijo in ideologijo v Gramscijevi politični teoriji. *Teorija in praksa*, 55(1), str. 6–26.
- Kristančič, A. (1995). *Svetovanje in komunikacija*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije, AA Inserco.
- Kristančič, A. (2007). *Švoboda izbire – moj prosti čas*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije, AA Inserco.
- Kuhar, M. (2007). Prosti čas mladih v 21. stoletju. *Socialna pedagogika*, 11(4), str. 453–472.
- Lešnik, R. (1982). *Prosti čas*. Maribor: Založba Obzorja.
- Makarovič, J. (1986). *Sla po neskončnosti*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marx, K. (1852). The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Dostopno 10. 12. 2019 s <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/ch01.htm>

- McRobbie, A. (1990). *Settling accounts with subcultures: a feminist critique*. V: S., Frith, & A., Goodwin (ur.). *On record: rock, pop, & the written word*. London: Routledge.
- McRobbie, A., & Garber J. (1997). *Girls and subcultures*. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*. Chicago: Chicago University Press.
- Mesec, B. (1990). *Akcijskoraziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij: skupinska in organizacijska dinamika ter metodološka problematika socialnoterapevtskih akcijskih raziskovalnih projektov v Sloveniji 1975–1980*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Milošević Arnold, V., & Urh. Š. (ur.) (2007). *Terensko delo: priročnik*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mrgole, A. (1999). *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*. Ljubljana: Založba *cf.
- Mrgole, A. (2003). *Kam z mularijo? Načela kakovosti neformalnega dela z mladimi*. Maribor: Aristej.
- Nastran-Ule, M. (ur.) (1996). *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Poštrak, M. (1987). Nekaj izhodišč za delo na področju preprečevanja odklonskih pojavov med mladimi na Centru za socialno delo občine Ljubljana-Center. *Socialno delo*, 26(4), str. 274–283.
- Poštrak, M. (1994). V znamenju trojstev. *Socialno delo*, 33(4), str. 325–342.
- Poštrak, M. (2001). Antropološki zorni kot. *Socialno delo*, 40(2–4), str. 207–229.
- Poštrak, M. (2003). Kaj posebnega lahko ponudi socialno delo pri delu z mladimi. *Šolsko svetovalno delo*, VIII(3/4), str. 26–33.
- Poštrak, M. (2007a). Uporaba ustvarjalnih pristopov pri delu z otroki in mladostniki. *Šolsko svetovalno delo*, XII(1/2), str. 11–17.
- Poštrak, M. (2007b). Preventivna funkcija prostega časa. V: A., Kristančič (ur.), *Svoboda izbire – moj prosti čas*. Ljubljana: A.A. Inserco d.o.o. svetovalna družba (str. 147–165).
- Poštrak, M. (2011a). Prispevek socialnega dela pri preprečevanju opuščanja šolanja. V: P., Javrh (ur.), *Obrabi pismenosti: spoznanja o razvoju pismenosti odraslih*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije (str. 202–218).
- Poštrak, M. (2011b). Refleksija metod dela z mladimi z vidika socialnega dela. V: M., Kuhar, & Š., Razpotnik (ur.). *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Poštrak, M. (2015). Koncepti socialnega dela z mladimi. *Socialno delo*, 54(5), str. 271–280.
- Poštrak, M. (2018). Dometi socialno konstruktivističnega modela socialnega dela. *Socialno delo*, 56(2), str. 133–148.
- Renner, T. (2000). Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V: M., Ule, T., Renner, M., Mencin Čeplak, & B., Tivadar, *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Založba Aristej.
- Rojek, C. (1995). *Decentring leisure: rethinking leisure theory*. London: Sage Publications, Ltd.
- Skaberne, B. (ur.) (1960). *Življenjske razmere delinkventne mladine*. Ljubljana: Univerzitetna založba.
- Stritih, B. (1992). *Skupinsko delo v procesu psihosocialne pomoči: razvijanje obravnavanega modela in sistemsko-teoretska analiza*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Stritih, B., Andrejek, M., Babič M., Bregant-Možina, N., Cotič, V. ... Vovk-Pezdir, A. (1992). Tabor kot kompleksni avtopoetski sistem. *Socialno delo*, 31(1–2), str. 185–189.
- Šelih, A. (ur.) (2000). *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex.
- Tomc, G. (1989). *Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Krt.
- Tomc, G. (1994). *Profano*. Ljubljana: Krt.
- Ule, M., Renner, T., Mencin Čeplak, M., & Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Založba Aristej.

- Vodopivec, K. (1959). *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Šola za socialno delo.
- Vodopivec, K. (1960). Namen ankete o družini. V B. Skaberne, Življenjske razmere delinkventne mladine. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Whyte, B. (2009). *Youth justice in practice: making a difference*. Bristol: The Policy Press.

Petra Videmšek, Tadeja Kodele

Uporabniška perspektiva v praktičnem usposabljanju na fakulteti za socialno delo

Na Fakulteti za socialno delo je več let potekalo preoblikovanje prakse, da bi imele študentke čim več praktičnega znanja za kompetentno delo v praksi socialnega dela. V članku je prikazano, katere so bile ključne spremembe pri oblikovanju prakse in kakšna je bila pri teh spremembah vloga ljudi z osebnimi izkušnjami. Podrobneje so predstavljene ocene uporabnikov kot sporočila študentkam pri njihovem praktičnem usposabljanju. Izhodišče je predpostavka, da so ljudje z osebnimi izkušnjami najboljši učitelji in da te ocene lahko študentkam pomagajo pri kompetentnem ravnanju v prihodnji socialnodolovni praksi. Predstavljen je tudi pomen uporabniške perspektive. Avtorici utemeljita, zakaj se je takšna perspektiva razvila prav v stroki socialnega dela in zakaj ji pripisujemo tako velik pomen. S pomočjo teoretskih podlag, ki podpirajo vključenost ljudi z osebno izkušnjo, pokažeta, zakaj je pomembno, da tudi v oblikovanje prakse vključimo ljudi z osebno izkušnjo, in kaj njihova vključenost prinaša študentkam Fakultete za socialno delo.

Ključne besede: praksa, praktično usposabljanje, mentorji, učni načrt, socialna vključenost, izkušveno učenje.

Dr. Petra Videmšek je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Poleg vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v raziskovanje njeno raziskovalno delo posega tudi na področja hendikepa in nasilja ter preučevanje in vodenje supervizijskih procesov.
Kontakt: petra.videmsek@fsd.uni-lj.si.

Dr. Tadeja Kodele je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Raziskovalno in pedagoško se ukvarja s socialnim delom z mladimi in socialnim delom z družino.
Kontakt: tadeja.kodele@fsd.uni-lj.si.

Users' perspective in practical training at the Faculty of Social Work

In the last decade, the Faculty for Social Work, University of Ljubljana, reformed students' placement in order to ensure that they are better equipped with practical knowledge needed for becoming competent social workers. Basic changes that were made in practical placement are outlined as well as the role that experts-by-experience have played in this process. How experts-by-experience experienced their bigger role in the evaluation of students' competency in placement is shown. The authors claim that experts-by-experience are the best teachers and that their perspective can support students to become more competent social workers. They also consider the meaning of users' perspective and address why it is central to social work. Based on the theoretical belief that emphasises the importance of involving experts-by-experience in all aspects of social work education, they highlight why it is important for the perspective of experts-by-experience to be represented in practice placement and how it can contribute to the personal and professional development of students at the Faculty of Social Work.

Key words: practicum, practical training, mentors, curriculum, social inclusion, experiential learning.

Petra Videmšek is an Assistant Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
Contact: petra.videmsek@fsd.uni-lj.si.

Tadeja Kodele is an Assistant Lecturer at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
Contact: tadeja.kodele@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Socialno delo se je oblikovalo kot stroka, ki je prevzemala teorije učenja, ki so prepoznavale pomen učenja na podlagi osebnih izkušenj. Avtor prvih takšnih teorij učenja na podlagi osebnih izkušenj je ameriški filozof, psiholog in pedagog

John Dewey. Trdil je, da učenje ne more potekati v praznem prostoru, ampak le v socialnem kontekstu. Učenje je pojmoval kot dialektični proces, v katerem se integrirajo izkušnje in pojmi, opazovanje in akcija. Izhajal je iz prepričanja, da ima vsaka izkušnja pomemben vpliv v sedanjosti posameznika, prav tako pa ima tudi pomembno mesto v prihodnosti. Za izkustveno učenje je zato pomembna aktivna vpletenost v izkušnjo in hkrati refleksija te izkušnje (Dewey, 1938; Kolb, 1984). Prav te teorije učenja na podlagi izkušenj so vplivale na odločitev šol za socialno delo, da so praktično delo vključile kot odločilni, sestavni del svojih izobraževalnih programov (Milošević Arnold, 2004, str. 7). Socialno delo je namreč dejavna znanost in zato je praksa nepogrešljiv del študija.

Na Fakulteti za socialno delo je več let potekalo preoblikovanje prakse,¹ predvsem z namenom, da študentke dobijo čim več praktičnega znanja za kompetentno delo v praksi socialnega dela. Praktično učenje ne sme potekati brez ustreznega mentoriranja in refleksije, saj študentkam² omogočata vpogled v to, kako delajo. Za učinkovito delo namreč potrebujejo podporo pri ohranjanju tistih ravnanj, ki so dobra, in spreminjaju tistih, ki lahko škodijo blaginji uporabnikov.

Na podlagi pregleda učnih načrtov, priročnikov za prakso I, II, III, IV in člankov o praksi (Mesec, 2015; Rape Žiberna in Žiberna, 2017) pokaževa, katere so bile ključne spremembe pri oblikovanju prakse in kakšna je bila v praktičnem usposabljanju vloga ljudi z osebnimi izkušnjami.³ Podrobneje predstaviva ocene uporabnikov kot sporočila študentkam pri njihovem praktičnem usposabljanju. Izhajava iz predpostavke, da so ljudje z osebnimi izkušnjami najboljši učitelji in da te ocene lahko študentkam pomagajo pri kompetentnem ravnanju v prihodnji socialnodelovni praksi. Predstaviva tudi pomen uporabniške perspektive in pojasniva, zakaj se je takšna perspektiva razvila prav v stroki socialnega dela in zakaj ji pripisujemo tako velik pomen. S pomočjo teoretskih podlag, ki podpirajo vključenost ljudi z osebno izkušnjo (glej Lamovec, 1995; Zaviršek, Zorn in Videmšek, 2002; Beresford in Croft, 2004, 2008; Videmšek 2013, 2017) želiva pokazati, zakaj je pomembno, da se tudi v oblikovanje prakse vključijo ljudje z osebno izkušnjo, in kaj njihova vključenost prinaša študentkam Fakultete za socialno delo.

Od abstrakcije h konkretizaciji

Zaradi legitimizacije izkušenj in ustvarjanja nove vrste védenja, védenja na podlagi osebnih izkušenj, se zdi vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami

¹ Več o sistemu praktičnega učenja na Fakulteti za socialno delo: http://www.fsd.uni-lj.si/dodiplomski_studij/studijska_praksa/ucne_baze/.

² V prispevku je za študente in študentke ter za mentorje in mentorice študentom na Fakulteti za socialno delo in na učnih bazah uporabljena ženska slovnična oblika, saj bolje izraža spolno zastopanost študentov na Fakulteti za socialno delo in zaposlenih v socialnem varstvu.

³ V članku uporabljava tako izraz uporabniki kot tudi ljudje z osebno izkušnjo. Pri tem se osebne izkušnje nanašajo na osebne izkušnje ljudi s težavami z duševnim zdravjem, izkušnje rejništva, brezdomstva ipd. Termin uporabnik pa uporabiva predvsem v delu, ki se nanaša na prakso, saj je to še vedno obstoječa terminologija priročnikov in ocen, ki jih študentke pridobijo. To pa seveda ne pomeni, da ni potreben premislek o zamenjavi teh izrazov.

orodje, ki omogoča nastajanje izkustvenega znanja (Videmšek, 2013). Povečevanje izkustvenega znanja je cilj socialnega vključevanja. Ta na mikro ravni omogoča enako dostopnost za vse in hkrati zagotavlja, da je upoštevan glas vsakega člana družbe, ne samo glas ene skupine ljudi (Adam, Rončević in Tomšič, 2004).

Koncept uporabniške perspektive je ključen za socialnodelovno ravnanje in ga povezujemo s pojmom vpliva (kdo odloča o čem), s pravicami (pravica do soodločanja, ustrezne obravnave, dostopnosti in podobno) (Chamberlin, 1977; Beresford in Croft, 1993; Lamovec, 1995), z vključenostjo v načrtovanje socialnovarstvenih storitev (Beresford in Croft, 1993; Barnes in Bowl, 2001; Škerjanc, 2010) kot tudi z udeležенostjo pri izobraževanju in raziskovanju (Ramon, 2003; Schafer, 2003; Zaviršek in Videmšek, 2009; Videmšek, 2013, 2017).

Uporabniška perspektiva navaja na to, da razmišljamo o razmerjih moči in o vplivu. V tradicionalnih razmerjih moči je upoštevana zgolj perspektiva strokovnjakov. Zgodovinsko gledano do pred kratkim uporabniki niso bili vključeni v procese odločanja. Vse od začetka devetdesetih let pa je koncept uporabniške perspektive postal ključen za socialnodelovno ravnanje. Na spreminjanje vpliva so vplivali tako radikalni teoretiki in strokovni delavci in delavke (ki so se zavzemali za spremembe) kot tudi ljudje z osebnimi izkušnjami (v družbenih gibanjih). Na podlagi del, ki so jih napisali predvsem ljudje z lastnimi izkušnjami hendikepa in duševne stiske (Chamberlin, 1977; Oliver, 1992; Morris, 1993; Beresford in Croft 1993; Lamovec, 1995; Pečarič, 2004; Wallcraft, 2005), smo lahko videli, da so uporabniki oblikovali svojo teorijo (teorija onesposabljanja), da so razvili svoje koncepte (hendikepa ali ovire, neodvisnosti, okrevanja), da sooblikujejo kampanje proti diskriminaciji (Videmšek, 2017).

Kljub spremembam pri vključenosti uporabnikov v soustvarjanje želenih izidov uporabniška perspektiva ni zgolj to, kar nam uporabniki povedo v procesu soustvarjanja rešitev, temveč veliko več. Videmšek (2017, str. 179) poda takšno definicijo uporabniške perspektive:

Uporabniška perspektiva je načelo in vrednota strokovnega dela, ki je danes steber teorije in prakse socialnega dela. Slediti želimo načelu zagotavljanja vpliva uporabnikov nad celotnim procesom. Je filozofija, ki temelji na ideji človekovih pravic ter na zavedanju, da ne obstaja zgolj ena vrsta znanja, temveč obstaja več resnic. Je usmerjenost, ki vodi strokovne delavce in delavke k radikalnemu socialnemu delu, ki nikoli ne dovoli vkalupljanja, reševanja težav po enem modelu, in poskuša vedno znova spreminjati obstoječi sistem. Je zavezanost, da kot strokovne delavke presegamo obstoječe in utečene prakse. Strokovna delavka se ne sprijazni z utečeno prakso. Poskuša jo spreminjati, zato socialno delo nikoli ne pusti človeka ravnodušnega. Je moralni pogum, da udejanjimo slišano in videno na terenu. S tem omogočamo, da teorije ne izhajajo samo iz strokovno zasnovanih dedukcij, temveč izhajajo iz izkušenj uporabnikov. In je proces zagotavljanja storitev po meri posameznika.

Omenjena definicija je zgolj izhodišče uporabniške perspektive, ki izhaja iz koncepta soustvarjanja. Namen je, da se sliši glas uporabnika in se posameznika tudi podpre pri doseganju njegovih želenih izidov. Ni naključje, da sta se

koncept soustvarjanja s povabilom k soustvarjanju zelenih izidov (Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl in Možina, 2005; Čačinovič Vogrinčič in Mešl, 2019) in koncept vključenosti uporabnikov v govor o njih samih pojavila prav v stroki socialnega dela.

Metodologija

Temeljno vodilo pri pisanju prispevka je bilo vprašanje, kateri so bili pomembni mejniki pri oblikovanju sprememb praktičnega usposabljanja za socialno delo, ki so pomenili paradigmatški premik v smeri vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v praktično usposabljanje. Temeljna teza najinega prispevka pa je, da je mnenje ljudi z osebnimi izkušnjami najboljša podlaga za učenje. Za učenje, ki ni pridobljeno samo s teorijo, temveč izhaja iz izkustvenega, neposrednega učenja. V okviru praktičnega usposabljanja je ena izmed nalog študentk, da pridobijo oceno uporabnika o njenem delu oz. njunem sodelovanju. Zanimalo naju je, kako ljudje z različnimi osebnimi izkušnjami ocenjujejo delo in sodelovanje študentk. Kaj uporabniki sporočajo študentkam in kakšne izboljšave predlagajo, da bi lahko še kompetentneje sodelovale z ljudmi z osebnimi izkušnjami.

Raziskava je kvalitativna. Podatke sva pridobili s pomočjo uporabnikove ocene študentkega sodelovanja z njim in jih analizirali po metodi kvalitativne analize (Mesec, 1998).

Populacija za raziskavo so bile vse študentke, ki so bile v študijskih letih 2016/2017 in 2017/2018 vpisane v 1. in 2. letnik dodiplomskega programa Socialno delo. V rezultate, predstavljene v prispevku, so vključene uporabnikove ocene sodelovanja s tistimi študentkami, ki so soglašale s tem, da se ocene uporabnikov v anonimni obliki lahko uporabijo za potrebe članka. V vzorec je vključenih 65 študentk⁴.

Zbiranje in analiza podatkov

Avtorici članka sva se na mentorice študentkam 1. in 2. letnika v študijskih letih 2016/2017 in 2017/2018 obrnile s prošnjo, da nama posredujejo uporabnikove ocene študentkega sodelovanja ob predhodnem soglasju študentk. Mentorici na Fakulteti za socialno delo sva pripravili dopis, v katerem sva pojasnili namen raziskave in jih prosili, da ga posredujejo svojim študentkam ter jih prosijo za dovoljenje vpogleda v ocene. Osip pri vzorčenju je bil posledica tega, ker nekatere mentorice na Fakulteti za socialno delo niso bile več zaposlene, nekaterim so študentke učne mape oddajale v fizični obliki in so jim mentorice mape vrnile ipd. Mentorice so nama v pregled poslale ocene uporabnikov s spremenjenimi imeni in spolom. S tem smo zagotovili anonimnost tako študentk kot tudi uporabnikov.

V analizi poleg ocene uporabnikov uporabiva tudi sekundarno gradivo. Pregledali sva arhiv Fakultete za socialno delo o poteku praktičnega uspo-

⁴ Vsem študentkam in študentom, ki so dovolili vpogled in uporabo ocen, se iskreno zahvaljujemo.

sabljanja, učne načrte, ki sva jih selektivno izbrali (prehod iz višje na visoko šolo, prehod iz visoke šole na univerzitetni program, prehod na bolonjski študijski program), pregledali sva tudi vse priročnike, ki smo jih za potrebe prakse oblikovali in pripravljali vse od leta 2003.

Zbrano gradivo sva analizirali po metodi kvalitativne analize (Mesec, 1998). Vse zbrane ocene sva šifrirali tako, da sva jih označili s črkami A, B, C (glede na posamezno mentorico na Fakulteti za socialno delo) in dodali zaporedno številko študentke (npr. mentorica A – študentka ena: A1).

Iz zbranih ocen sva za analizo izbrali tiste zapise, ki so bili relevantni glede na opredeljen raziskovalni problem. Gradivo sva razčlenili na smiselne enote kodiranja (posamezni stavek ali odstavek) in vsaki izbrani enoti glede na vsebino pripisali ustrezen pojem (neposredno poimenovanje – Mesec, 1998, str. 107). Pri izboru pojmov sva izhajali iz teoretskih izhodišč in zdravorazumskih pojmov. Izjave sva nato združili v skupine po skupnih kodah in množico dobljenih pojmov povezali v nadrejene kategorije. Tako sva iz množice podatkov dobivali vedno preglednejše gradivo in z definiranjem sestavljali besednjak pojmov nastajajoče poskusne teorije, ki jo predstavlja v nadaljevanju članka.

Spreminjanje prakse na Fakulteti za socialno delo

Praksa je bila sestavni del izobraževanja za socialno delo, tako na višješolskem kot tudi na visokošolskem in pozneje na univerzitetnem študijskem programu. Pregled učnih načrtov praktičnega usposabljanja pokaže, da se je potreba po vse večji vključenosti ljudi z osebnimi izkušnjami pojavila najprej v študijskem letu 1994/95. Razloga sta bila intenzivno sodelovanje v okviru programa Tempus⁵ ter sodelovanje s predavatelji in predavateljicami iz Anglije (David Althea, Toby Brandon, Shula Ramon, Ann Davis, Jo Lucas idr.) in tudi domačimi strokovnjakinjami in strokovnjaki iz prakse. Ena izmed teh sprememb se kaže v boju za vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih, vključenost tako v načrtovanje storitev kot tudi oceno teh storitev. Pri tem vključenost pomeni, da imajo uporabniki moč vplivanja na dogajanje, spreminjanje in na sam potek izvedbe storitve. S tem se ljudje z osebnimi izkušnjami znajdejo v položaju tistih, ki sooblikujejo teorijo, ki je pomembna za »znanje za ravnanje«. Ljudje z osebnimi izkušnjami postanejo del iskanja odgovorov in soustvarjanja rešitev.

Izkušnje iz tujine so pokazale, da kakovostnega praktičnega usposabljanja ne moremo izpeljati brez vključitve ljudi z osebnimi izkušnjami v vrednotenje in ocenjevanje posameznikovega (študentkinega) dela (McLaughlin, 2009; Anghel in Ramon, 2009; Duffy, Das in Davison, 2013; Cabiati in Raineri, 2016; Beresford in Boxall, 2013; Irvine, Molyneux in Gillman, 2015; Gutman in Ramon 2016; Dorozenko, Ridley, Martin in Mahboub, 2016). V zadnjih dvajsetih letih tako opazamo, da so se vsi študijski programi za socialno delo preoblikovali z namenom, da bi študentke pridobile čim več znanja »iz prve roke«

⁵ Projekt TEMPUS – »Študij duševnega zdravja v skupnosti – usposabljanje za psihosocialne službe« (1991–1996). Več v Flaker in Leskošek (1995) ter Flaker (1995).

in se usposobile za delo z ljudmi v neposredni interakciji. Vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami pomeni dobro prakso (Duffy, Das in Davison, 2013), vključujočo prakso, ki temelji na partnerstvu med ljudmi z osebno izkušnjo.

Še več, tudi *Globalni standardi za izobraževanje in usposabljanje na področju socialnega dela* (2019), ki sta jih leta 2004 sprejela Mednarodno združenje šol za socialno delo (IASSW) in Mednarodna federacija socialnih delavk in delavcev (IFSW), vključujejo številne predpise, ki se navezujejo na vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami v izobraževanje, še posebej v prakso za socialno delo. Tam je zapisano, da je treba »spoštovati pravice in interese ljudi z osebnimi izkušnjami in njihovo vključenost v vse aspekte pri zagotavljanju programov izobraževanja za socialno delo«.

V slovenskem okolju je glede vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami neprecenljiva in za stroko socialnega dela izjemno pomembna dela napisala Tanja Lamovec. Avtoričino znanje in vedenje sta na začetku devetdesetih let zaznamovali procese dela z ljudmi z osebnimi izkušnjami duševne stiske in pripomogli k oblikovanju skupnostnih služb, ki zagotavljajo vpliv uporabnikov. Vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih pripomore k spremembi njihovega statusa in jim omogoča vpliv. Vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami pa je bila opazna ne le v socialnodelovni praksi, pri vključenosti v načrtovanje storitev, temveč tudi v učnih procesih. Na Fakulteti za socialno delo so se ljudje z osebnimi izkušnjami vse pogosteje vključevali kot predavatelji. Poleg del Tanje Lamovec so na vključevanje ljudi z osebno izkušnjo v izobraževanje zelo vplivale dejavnosti, ki so jih izvajali aktivisti Društva za teorijo in kulturo hendikepa YHD (Pečarič, 2004). To je bila prva uporabniška organizacija v Sloveniji, ki je začela izvajati program neodvisnega življenja in je oblikovala program usposabljanja za osebe, ki bodo postale osebni asistenti hendikepiranim ljudem, ki želijo ostati v svojih domovih (Zaviršek in Videmšek, 2009).

Od takrat je vključevanje ljudi z osebno izkušnjo del ponudbe izobraževalnih vsebin na Fakulteti za socialno delo. Ljudje z osebnimi izkušnjami kot predavatelji prispevajo znanja o vidikih socialnega izključevanja, stigmi, posledicah institucionalizacije, oblikovanju programov po meri posameznika, konceptu neodvisnega življenja, osebni asistenci, okrevanju, inovacijah na področju hendikepa ipd. Študente in študentke na podlagi lastnih izkušenj učijo, kako naj kot socialni delavci in delavke ravnajo in kaj ljudje z lastno izkušnjo pričakujejo od njih. Prav tako jih učijo, kako delati z osebo, ki ne vidi, ne sliši, je na vozičku, je pripadnica etnične manjšine ipd. Njihov prispevek je izjemno dragocen, saj študentkam omogoča neposredno učenje o izraženih potrebah in občutkih ljudi z osebnimi izkušnjami (Videmšek, 2013). Vse to pa so podlage, da lahko ljudi z osebnimi izkušnjami vključujemo tudi v načrtovanje praktičnega usposabljanja za študentke socialnega dela (to ne nazadnje obravnavajo že omenjeni *Globalni standardi za izobraževanje in usposabljanje na področju socialnega dela*, (2019). V standardih je pod točko 3.3. za oblikovanje učnih vsebin in prakse zapisano, da morajo šole spodbujati vključenost uporabnikov tako v poučevanje kot v izvedbo.

Vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami tako pripomore ne samo k strukturnim spremembam, temveč predvsem k spremembam na odnosni

ravni, in sicer v odnosu med ljudmi, ki potrebujejo storitve socialnega dela, in strokovnimi delavkami, in vplivajo na to, da ljudje z osebnimi izkušnjami prevzemajo različne vloge (sodelovanje pri pripravi učnih vsebin, izvajanje delavnic, vodenje skupine ipd.).

Omenjeni avtorji in avtorice so tako pomembno pripomogli k prepoznavnosti pomena vključenosti ljudi z osebno izkušnjo in so sovplivali na spremembe tako praktičnega usposabljanja kot tudi predmetnika. Če navedeva le nekaj predmetov: Izvedenstvo uporabnikov v praksi socialnega dela (Škerjanc, Urek, Videmšek), Uporabnikom prilagojeno sporazumevanje (Škerjanc, Urek), Uporabniška perspektiva v raziskovanju (Videmšek). Ob tem naj omeniva še, da so leta 1993, v okviru podiplomskega študijskega programa za teorijo neodvisnega življenja hendikepiranih ljudi, v Ljubljani potekala predavanja o konceptih osebne pomoči, neodvisnem življenju hendikepiranih ljudi, Evropski mreži za neodvisno življenje hendikepiranih (Rutar, 1993).

Največjo spremembo pri (pre)oblikovanju prakse pa gre gotovo pripisati vzpostavitvi Centra za praktični študij na Fakulteti za socialno delo leta 2007 (Mesec, 2015). Osnovni namen centra je zagotavljati strukturiran pristop k načrtovanju in povezovanju učnih vsebin s prakso ter zagotovitev kontinuirane podpore študentkam pri njihovem srečevanju s številnimi izzivi na praksi. Prelomnica pri oblikovanju prakse je bil prehod na bolonjski študij. Kot navaja Mesec (2015), je bila bolonjska prenova študijskega programa leta 2009 priložnost za povečanje obsega prakse. Tako študentka socialnega dela med študijem opravi 560 ur neposredne prakse v organizacijskem okolju in konkretnih situacijah neposrednega dela z uporabniki storitev (Mesec, 2015, str. 243).

Na preoblikovanje prakse so pomembno vplivale tudi študentke same. S preходом na bolonjski študijski program smo začeli redno evalvirati in meriti učinke prakse. Evalvacije so pokazale, da so študentke opozarjale na dolžino prakse (praksa se jim je zdela, predvsem v 4. letniku, prekratka). V letu 2017/18 smo tako na podlagi njihovih predlogov prakso v 4. letniku podaljšali s prvotnih 80 ur na 160 ur prakse. Študentke so predlagale tudi več povezovanja med učnimi predmeti in nalogami na praksi (s tem namenom so se korenito preoblikovale učne naloge predvsem v študijskem letu 2011/12) in želele so bolj poenoten način dela v mentorskih skupinah, ki ne bi bil odvisen od posamezne mentorice, temveč od vnaprej določenih meril (s tem namenom so bili pripravljeni priročniki, ki jasno opredeljujejo, kakšne so naloge, ne glede na to, kdo je mentorica) (Rape Žiberna in Žiberna, 2017).

K spremembam prakse so nas tako navajale izkušnje vseh vpletenih pri izvajanju prakse: študentk, mentoric na učni bazi, mentoric na Fakulteti za socialno delo, ki so kazale na potrebo študentk po več refleksije, več vodene in supervizirane prakse in po oblikovanju manjših mentorskih skupin, kot tudi primerjalne analize drugih evropskih študijskih programov socialnega dela in ne nazadnje izkušnje, ki so jih v naše okolje prinašali domači in tuji profesorji in profesorice.

V študijskem letu 2013/2014 pa smo pri vključevanju uporabnikov v praktično usposabljanje naredili pomemben korak, saj smo kot eno izmed

nalog na praksi uvedli nalogo Ocena uporabnika. Namen te naloge je, da študentka ob koncu prakse od uporabnika pridobi oceno o njunem skupnem sodelovanju. Ocena je izražena v številčni vrednosti (od 1 do 5, pri tem pa 1 pomeni »slabše kot prej«, 5 pa »odlično opravljeno delo«). Študentka pridobi od uporabnika tudi komentar na prejeto oceno svojega dela, in sicer ga povpraša, kaj naj bi še vključevalo njeno delo za odlično oceno, če je bila ocena nižja. Če pa je bilo njeno delo ocenjeno odlično, naj uporabnik pove, kaj je v njenem ravnanju zaznal dobrega ali odličnega. Uporabnikovo oceno študentka vloži v učno mapo, to pa ob koncu prakse odda mentorici na Fakulteti za socialno delo. Pred letom 2013 smo študentke sicer spodbujali, da pridobijo tudi uporabnikovo oceno glede opravljenega dela, in oceno vključijo v končni izdelek o praksi, a ocena ni bila strukturirana tako, kot jo poznamo danes oz. kot obvezna naloga na praksi.

Z vključenostjo ljudi z osebnimi izkušnjami v načrtovanje in izvajanje programa za praktično usposabljanje ne nazadnje pokažemo tudi na profesionalne vrednote in upoštevamo temeljne koncepte socialnega dela, kot so soustvarjanje, partnerstvo in soudeleženosť. Kot navajajo Urbanc, Kletečki Radović in Delale (2009), pa je za to potrebna sprememba celotnega sistema prakse z namenom, da se pripravi teren za nove udeležene v procesu izobraževanja in priprav za praktično uposabljanje.

Analiza ocen uporabnikov

Iz analize ocen je bilo razvidno, da je ocena odvisna od dveh spremenljivk: od tega, kako je bila ocena pridobljena, kot tudi od izvirnosti študentke pri pridobivanju te ocene.

Analiza pridobljenih podatkov je pokazala, da so v večini primerov študentke oceno uporabnika pridobile pisno, v nekaterih primerih pa je bila ocena podana tudi ustno in tako, da so jo študentke zapisale po pripovedi uporabnice. Če so študentke pridobile pisno oceno, so jo pridobile tako, da so uporabnike prosile, naj jim oceno zapišejo sami doma, s pomočjo vnaprej pripravljenih vprašanj. V nekaterih primerih so se študentke odločile, da bodo oceno pridobile tudi na ustvarjalnejši način, npr. s pomočjo risanja slike, uporabe gibov. Za takšno obliko pridobivanja ocene so se odločile predvsem takrat, ko so delale z mlajšimi otroki ali z ljudmi, ki zaradi različnih oviranosti ocene niso mogli podati v pisni obliki.

Uporabnica mi je za oceno narisala risbico. Povedala sem ji, da lahko nariše risbico, ki predstavlja, kaj sva skupaj delali, kako ji je bilo, ko sem bila ob njej, skratka karkoli. Ko mi je izročila risbico, sem jo povprašala, kaj določene stvari prikazujejo in ponazarjajo. Ko sva prišli do deklice na sliki, je rekla, da je na njej ona in da se smeji, ker je bila vesela, ko sem prišla, in ker ji je bilo zmeraj fajn. (C52)

Kadar sem pokazala nase, se je vedno zelo nasmehnil in pokazal na prostor, kjer sva vedno skupaj ustvarjala, in na omaro, kjer sva imela vse pripomočke, s katerimi sva delala. Ob končani uri sva si za spodbudo zmeraj podala petki. To je preraslo v neko rutino in tako sem mu tudi zmeraj pokazala, da je bil v delu uspešen in da sem nanj ponosna. Žal njegovega podpisa, risbe

ne morem pridobiti, saj ne piše, sam ne zna držati pisala v roki in bi bilo to vse skupaj prisilno, zato sem se odločila za bolj verbalno komunikacijo in komunikacijo z gibi. (B28)

Vse te ocene kažejo fleksibilnost študentk, ki poskušajo na različne načine motivirati sogovornike, da bi pridobile oceno. Pokazalo se je, da je bila pridobitev ocene odvisna tudi od tega, kje je študentka opravljala prakso (dom starostnikov, osnovna šola, društvo ipd).

Ocene uporabnikov in njihova utemeljitve

V nadaljevanju predstaviva utemeljitev ocen, ki so jih študentke pridobile od uporabnikov. Pregled pokaže, da so nekateri uporabniki ocene utemeljevali z dejavnostmi, ki so potekale v okviru sodelovanja s študentko, drugi z lastnostmi študentke, tretji z nalogami, ki so jih morale študentke izpeljati, ali preprosto z odnosom med študentko in uporabnikom. V nadaljevanju podrobneje predstaviva ocene in njihove utemeljitve.

V preglednici 1 so prikazane ocene uporabnikov.

Preglednica 1: Ocena uporabnika.

ŠTEVILČNE OCENE	F
5	52
4	10
4-5	1
Ni ocene	2

Glede na podatke iz preglednice 1 lahko ugotovimo, da so v večini primerov uporabniki sodelovanje s študentko ocenili z najvišjo oceno (5) (tako oceno so uporabniki podali v kar 52 primerih). Deset uporabnikov je podalo oceno 4, en uporabnik oceno 4–5, v dveh primerih pa študentki ocene uporabnika nista pridobili zaradi predčasno končanega sodelovanja z uporabnikom. V tem primeru sta študentki zapisali, kako sami ocenjujeta sodelovanje z uporabnikom.

Ker sem z Ronjo⁶ zaključila sodelovanje prej kot pričakovano, do tega pogovora in njene ocene ni prišlo. Lahko povem le svojo stran in mnenje. Pri Ronji se je sodelovanje zaključilo, ker je popravila večino ocen, ki si jih je zadala, kar zame pomeni, da sva bili dokaj uspešni. Želela bi si sicer, da bi se sodelovanje zaključilo bolj uradno, s pogovorom o najinem delu, možnem nadaljevanju, vendar ni imela želje po tem pogovoru. Menim, da sva bili morda preveč osredotočeni samo na ocene, da bi se lahko zares povezali, kar je zame šola za naprej. (A2)

V preglednici 1 sva ocene sodelovanja s študentko z vidika uporabnikov prikazali številčno, v nadaljevanju pa piševa o tem, kako so uporabniki te ocene utemeljili. Pri tem naj pojasniva, da so uporabniki opredelitve ocen povezali z različnimi dejavniki, kot prikaževa v preglednici 2.

⁶ Imena in osebni podatki, uporabljeni v prispevku, so zaradi zagotovitve varstva osebnih podatkov in neprepoznavnosti osebnih zgodb spremenjeni.

Preglednica 2: Fokus pri opredelitvi ocene.

FOKUS PRI OPREDELITVI OCENE	F
Splošne opredelitve	3
Naloge v okviru prakse	3
Lastnosti študentke	15
Dejavnosti na srečanju	46
Odnos študentke	89

Kot je razvidno iz preglednice 2, je večina uporabnikov utemeljitev ocene povezala s tem, kako so študentke z njimi vzpostavile in vzdrževale delovni odnos. Večini uporabnikov je bilo pomembno, da so študentke varovale njihovo udeležnost na srečanjih tako, da so spoštovale njihove potrebe in želje in jih upoštevale pri načrtovanju srečanja ali vodenju pogovora.

Tina se je znala prilagoditi. Če nam kaj ni ugajalo, je to sprejela in poskušala najti način, da izvedemo kako drugače. Najprej je dala besedo nam. Če nismo našli pravih besed, nas je usmerila. (C47)

Všeč jim je bilo, da so študentke upoštevale dogovore, ki so jih ob začetku sodelovanja ali posameznega srečanja sprejele z uporabniki.

Všeč mi je bilo to, da sva se redno videvali in ni nikoli zamujala in da sva vedno naredili to, kar sva se dogovorili. (B20)

Predvsem pa sta jim bili pomembni podpora in pomoč, ki so jim ju študentke zagotavljale.

Žal mi je, da se večkrat nisva videli zaradi mojih težav in včasih njenih obveznosti, ampak sva bili ves čas v stiku in mi je vedno, ko sem bila na tleh, sporočila, da se naj držim in da naj jo kadarkoli pokličem, če si bom želela. To je bila tista gesta, ki mi je zelo veliko pomenila in si jo bom za vedno zapomnila. (C29)

Uporabniki so pri utemeljevanju ocen omenili tudi trud in vztrajnost študentk ter to, da so študentke v sodelovanju z njimi ohranjale upanje.

Veliko mi je pomenila motivacija, da me je spodbujala, da sem delal še naprej in nisem obupal. (C53)

Cenili so, da so študentke na srečanjih vzpostavile in vzdrževale varen prostor za delo.

Poudarili sta tudi to, da sta hvaležni, da sem ustvarila varen prostor, da sta lahko govorili o osebnih stvareh, poleg tega pa sta povedali, da sta se z mano počutili varno in sproščeno. (C42)

Cenili so spoštljiv in enakovreden odnos.

Ko sva se pogovarjala o družinskih stvareh sem ga pustila, da je sam povedal, kar je želel, in nisem iz njega brskala informacij, kar je pogrešal pri svetovalni delavki. (C53)

Predvsem pa so cenili, da so si vzele čas zanje in jih poslušale.

Ker me je razumela in imela čas zame. (C55)

En uporabnik je omenil tudi strokovnost študentke, drugi pa uporabnost možnih rešitev za nastalo situacijo, o katerih sta skupaj s študentko razmišljala. En uporabnik je še posebej poudaril, da bi pri študentki pohvalil njeno osebno udeležnost v pogovoru.

Velikokrat je delila svoje izkušnje z mano, zato sem se lahko hitreje sprostil. (A10)

Drugi pa je cenil njeno delo iz perspektive moči.

Malo manj prijetno mi je bilo ob učenju in reševanju domačih nalog. Ampak pomembno mi je bilo, da si me spodbujala in mi govorila, da znam in zmorem, če se bom le potrudila. (C36)

Drug vidik, s katerim so uporabniki tudi utemeljevali oceno, so dejavnosti, ki so potekale na srečanjih med uporabnikom in študentko. Uporabniki so med dejavnostmi najpogosteje navajali pogovor, ki je v večini primerov pomenil olajšanje oz. razbremenitev.

S tabo sem se lahko pogovarjal navadno, sproščeno, brez dokazovanja, in to mi je bilo super. (A9)

Cenili so tudi druženje.

Všeč mi je bilo, da sva šli skupaj v park, igrali družabne igre, obiskali muzeje, šli na sladoled. (C40)

Uporabniki so cenili učenje oz. učno pomoč, pri tam pa poudarili, da jim je bilo všeč predvsem to, da je učenje po navadi potekalo drugače kot v šoli.

Velikokrat mi je razložila stvari na različne načine, pomagala mi je z različnimi pripomočki, izpisi formul in podobno, kar mi je zelo pomagalo. (B21)

Predvsem pa je bilo uporabnikom všeč, da so se na srečanjih počutili sproščeno in prijetno.

Dobro sem se počutila, ko sva bili skupaj, bila sem v središču pozornosti in bila sem takšna, kot sem, nisem se pretvarjala. (C40)

Trije uporabniki so svojo oceno sodelovanja s študentko povezovali tudi z nalogami, ki jih morajo študentke opraviti v okviru prakse. Pri tem so omenili izdelavo ekozemljevida in izvedbo projekta.

Povedali so tudi, da dobro kuham in da tega projekta ne bodo nikoli pozabili, da sem dobra v kartah in namiznem nogometu in da si želijo, da bi jih še prišla kaj pogledat. (B17)

Utemeljitev ocene so uporabniki pogosto povezovali tudi z lastnostmi študentk. Pri tem izstopata predvsem prijaznost študentk in njihova dobra volja.

Tinkara je zelo prijazna punca. (C61)

Mislím, da si vedno prišla k meni dobre volje, kar mi je pomagalo, da sem se tudi jaz počutila bolje. (A3)

Dva uporabnika sta pohvalila tudi študentkin smisel za delo z otroki.

Sem mama, ki svojega otroka težko zaupam drugim ljudem, vendar sem Tini hitro zaupala, ker je dokazala, da zna z otroki. Zna se igrati z otroki, zna jih motivirati in biti primerno stroga, ko je to potrebno. (B16)

Tri ocene uporabnikov pa so bile podane zelo splošno, zato je bilo težko razbrati, kaj konkretno je bilo uporabniku pri sodelovanju s študentko všeč oz. kaj bi si želel, da bi bilo drugače.

Ker si super. (C37)

Pomembno se nama zdi poudariti, da so skoraj vsi uporabniki (tako tisti, ki so podali oceno 5, kot tisti, ki so podali oceno 4) utemeljili oceno zgolj tako, da so povedali, kaj jim je bilo v sodelovanju z uporabnikom všeč, le dva uporabnika sta navedla, kaj jima ni bilo všeč oz. bi si želela, da bi bilo drugače. Prav to, namreč opozoriti na to, kaj bi si uporabnik želel v sodelovanju s študentko, je pomembna učna izkušnja za študenta in lahko pomembno pripomore k učenju strokovnih in osebnih kompetenc.

Pojasnil je, da ga je občasno motilo, da sem mu iz rok jemala ravnilo in pisala ter da sem ga popravljala v izgovorjavi, čeprav ve, da je bila to moja naloga. (C53)

Analiza omenjenih rezultatov je pokazala, da je stroka socialnega dela prožna znanost, ki ne temelji na enovitih načinih dela. Od socialnih delavk zahteva, da se odzivajo na najrazličnejše potrebe ljudi z namenom, da se sliši njihov glas, saj odločilno pripomore k iskanju možnih rešitev. To se je zelo jasno pokazalo pri tem, kako so študentke pridobivale ocene uporabnikov (pogovor, risba, uporaba gibov ipd.).

Pregled priročnikov je pokazal, da je naloga »Ocena uporabnika« obvezna sestavina prakse samo v 1. in 2. letniku dodiplomskega študija. Hkrati pa je analiza rezultatov pokazala, da lahko ocene uporabnikov dajo študentkam pomemben vpogled v lastno znanje za ravnanje, ki ga bodo uporabljale kot prihodnje socialne delavke. Izhajajoč iz pridobljenih ugotovitev bi bilo smiselno to nalogo uvesti tudi med obveznosti praktičnega usposabljanja, vse do konca študija. Naloge v okviru prakse namreč postajajo od 3. letnika vse kompleksnejše, študentke pa imajo vse več znanja za ravnanje. Tako lahko ocena, ki jo poda uporabnik o njenem delu, pomembno pripomore k razvoju kompetentnega ravnanja v praksi. Analiza je pokazala, da so ocene uporabnikov opozorile na ključne elemente, ki jih socialne delavke potrebujejo za vzpostavljane delovnega odnosa (delo iz perspektive moči, osebna udeležnost, soustvarjanje rešitev ipd.), hkrati pa tudi na pomembne spretnosti, ki jih pri tem potrebujejo (pozorno poslušanje, dovolj časa za pogovor, spodbujanje, spoštljiv odnos ipd.).

Sklep

V članku sva na podlagi pridobljenih ugotovitev pokazali, da je treba v praktično usposabljanje nujno vključiti ljudi z osebnimi izkušnjami. O tem so tudi na Centru za praktični študij potekali intenzivni pogovori vse od njegove ustanovitve. Kljub temu pa danes še vedno ne opažamo njihove popolne vključenosti

v sooblikovanje prakse. Pred nami še vedno ostaja izziv, kako v oblikovanje praktičnega usposabljanja kot kompetentne sogovornike še bolj vključiti ljudi z osebnimi izkušnjami. Prav oni so namreč center naše prakse in najrelevantnejši poročevalec o tem, kako študentke delajo in kaj lahko spremenijo. To, da je treba slišati uporabnike in jim omogočiti govor o njih samih, se je pokazalo kot nujni sestavni del praktičnega učenja.

Največja sprememba je vidna predvsem v tem, da smo vedno več nalog usmerjali v spoznavanje uporabnikovega življenjskega sveta. S tem smo želeli, da se študentke spoznajo z vsakodnevno rutino uporabnika in ga vidijo, doživijo in spoznajo v vsakdanjih situacijah (npr. pri nalogah pri predmetih Življenski svet uporabnika, Vzpostavljane delovnega odnosa in osebnega stika, Načrt krepitev moči, Analiza tveganja, Projektno delo). Vključenost se je za zdaj zgodila predvsem na praktični ravni, pri podajanju ocene študentkindega dela.

Iz vsega predstavljenega lahko vidimo, da je ocena uporabnika več kot le številčna ocena. Je ocena, ki študentkam daje vpogled v to, kako in kaj je smiselno, da v sodelovanju z uporabniki krepijo, in kaj so njihovi viri moči, ki jim omogočajo kompetentno ravnanje v praksi. Prav tako ocena študentkam omogoča refleksijo sodelovanja z uporabniki še iz druge perspektive, perspektive uporabnika. Tega, kako pomembne so ocene uporabnikov, so se zavedale tudi študentke same.

Uporabnike sem vprašala, kako se jim zdita moje delo in način dela. Rekla sem jim, da naj bodo iskreni in da mi bo njihovo mnenje pomagalo v prihodnosti. (B14)

Pomembno se nama zdi poudariti, da je prav zaradi pomembnosti ocen uporabnikov nujno, da si za oblikovanje uporabnikove ocene vzamemo čas. Da tudi uporabniku pojasnimo, kaj je namen te ocene in zakaj je tako pomembna. Na to opozarja tudi Edwards (2003), saj je ugotovil, da je vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami v prakso učenja pogosto povzročilo preveč dvomne in nedosledne povratne informacije. To kaže potrebo po oblikovanju jasnih meril za ocenjevanje, po jasni opredelitvi posameznih vlog (študentke in uporabnika) ter potrebo po usposabljanju uporabnikov z namenom, da bo njihova vključenost v ocenjevanje smiselna.

Crisp, Lister in Dutton (2006) opozarjajo, da so ocene uporabnikov lahko včasih preveč pozitivne, saj kažejo priljubljenost študentk, ne pa njihovih kompetenc. Želiva, da bi v prihodnje ocene uporabnikov postale ena izmed osnovnih ocen. Na Univerzi v Herdforshiru v Angliji je denimo naloga študentk, da pridobijo vsaj tri različne ocene uporabnikov glede na naloge, ki jih opravljajo na praksi. To pomeni, da so ocene zelo osredotočene ne zgolj samo na odnos, temveč v ocenjevanje spretnosti, ki jih študentke pridobivajo v okviru prakse in oceno njihovega izvajanja in opravljanja nalog, s katerimi se srečujejo (intervju s Chloe Rogers, nosilko prakse na University of Herdforshire, 8. 4. 2019).

Vredno bi bilo tudi razmisliti, kako bi lahko ljudi z osebnimi izkušnjami povabili k soustvarjanju vsebin prakse in kako bi lahko usposobili uporabnike, da bi postali mentorji študentkam pri opravljanju prakse in bi sodelovali tudi v Centru za praktični študij Fakultete za socialno delo.

Viri

- Adam, F., Rončević, B. & Tomšič, M. (2004). *Družbena kohezivnost*. Pridobljeno 15. 12. 2019 s <http://www.slovenijajutri.gov.si/fileadmin/urednik/dokumenti/dkoh.pdf>
- Anghel, R., & Ramon, S. (2009). Service users and carers' involvement in social work education: lessons from an English case study. *European Journal of Social Work*, 12, str. 185–199.
- Barnes, M., & Bowl, R. (2001). *Taking over the asylum: empowerment and mental health*. New York: Palgrave.
- Beresford, P., & Boxall, K. (2013). Where do service users' knowledges sit in relation to professional and academic understandings of knowledge?, V P. Staddon (ur.), *Mental health service users in research: critical sociological perspectives*. Bristol: Policy Press (69–86).
- Beresford, P., & Croft, S. (1993). *Citizen involvement: a practice guide for change*. London: Macmillan Press.
- Beresford, P., & Croft, S. (2004). Service users and practitioner united: the key component for social work reform. *British Journal of Social work*, 34(1), str. 53–68.
- Beresford, P., & Croft, S. (2008). Democratising social work – a key element of innovation: from "client" as object, to service users as producer. *The Innovative Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 13, str. 5–22. Pridobljeno 15. 12. 2019 s http://www.innovation.cc/scholarly-style/Beresford_2_democrat_sw.pdf
- Cabiati, E., & Raineri, M. L. (2016). Learning from service users' involvement: a research about changing stigmatizing attitudes in social work students. *Social work Education*, 35(8), str. 982–996.
- Chamberlin, J. (1977). *On our own*. London: Mind (1988 druga izdaja).
- Crisp, B. R., Lister, P. G., & Dutton, K. (2006). Not just social work academics: the involvement of others in the assessment of social work students. *Social Work Education: The International Journal*, 25, str. 723–734.
- Čačinovič Vogrinčič, G. Kobač, L., Mešl, N., & Možina, M. (2005). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Čačinovič Vogrinčič, G., & Mešl, N. (2019). *Socialno delo z družino: soustvarjanje zelenih izidov in družinske razvidnosti*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Macmillan Company.
- Dorozenko, K. P., Ridley, S., Martin, R., & Mahboub, L. (2016). A journal of embedding mental health lived experience in social work education. *Social Work Education*, 35(8), str. 905–917.
- Duffy, J., Das, C., & Davison, G. (2013). Service user and career involvement in role plays to assess readiness for practice. *Social Work Education*, 32, str. 39–54.
- Edwards, C. (2003). The involvement of service users in the assessment of diploma in social work students on practice placements. *Social Work Education*, 22, str. 341–349.
- Flaker, V. (1995). Študij duševnega zdravja v skupnosti – usposabljanje za psihosocialno delo: poročilo o projektu. *Socialno delo*, 34(6), str. 437–445.
- Flaker, V., & Leskošek, V. (1995). Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja. *Socialno delo*, 34(6), str. 395–401.
- Globalni standardi za izobraževanje in usposabljanje na področju socialnega dela* (2019). *Global Standards for Social Work Education and Training*. IASSW AIETS. Pridobljeno 10. 10. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>.
- Gutman, C., & Ramon, S. (2016). Lessons from a comparative study of user involvement. *Social Work Education*, 35(8), str. 1–14.
- Irvine, J., Molyneux, J., & Gillman, M. (2015). "Providing a link with the real world": learning from the student experience of service user and carer involvement in social work education. *Social Work Education*, 34, str. 138–150.

- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs.
- Lamovec, T. (1995). *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi. (ponatis 2006. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo).
- McLaughlin, H. (2009). „What’s in a name: client, patient, customer, consumer, expert by experience, service user: what’s next?” *British Journal of Social Work*, 19(6), str. 1101–1117.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, M. (2015). Praktični študij na Fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54(3/4), str. 239–248.
- Milošević Arnold, V. (2004). *Priročnik za intervizijo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Morris, J. (1993). *Independent lives, community care and disabled people*. London: Macmillan.
- Oliver, M. (1992). *The politics of disablement*. London: Macmillan Press.
- Pečarič, E. (2004). *Neodvisno življenje*. Ljubljana: YHD.
- Ramon, S. (ur.) (2003). *Users researching health and social care: an empowering agenda*. Birmingham: Ventura Press.
- Rape Žiberna, T., & Žiberna, A. (2017). Kaj je pomembno za dobro študijsko prakso v socialnem delu. Pogled mentorice z učnih baz. *Socialno delo*, 56(3), str. 157–178.
- Rutar, D. (1993). Evropska mreža za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi: intervju z J. J. Boerma. *Časopis za kritiko znanosti*, 21, str. 156/157.
- Schafer, T. (2003). Researching user empowerment in practice: lessons from the field. V S. Ramon (ur.), *Users researching health and social care: an empowering agenda*. Birmingham: Ventura Press (97–111).
- Škerjanc, J. (2010). *Prispevek uporabnikov socialnovarstvenih storitev k oblikovanju konceptov za praktični študij socialnega dela*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Urbanc, K., Kletečki Radović, M. Delale, E. A. (2009). Uključivanje i osnaživanje korisnika tijekom terenske prakse studenata socijalnog rada. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(2), str. 395–456.
- Videmšek, P. (2013). Vpliv družbenih gibanj na razvoj socialnega dela v Sloveniji. *Socialno delo*, 52, 129–138.
- Videmšek, P. (2017). Expert by experience research as grounding for social work education. *Social work Education*, 36(2), str. 172–187.
- Wallcraft, J. (2005). The place of recovery. V S. Ramon & W. E. Janett (2005) (ur.). *Mental health at the crossroads: the promise of the psychosocial approach*. Hants, England: Adgate Publishing.
- Zaviršek, D., & Videmšek, P. (2009). Service users involvement in research and teaching: is there a place for it in Eastern European social work. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(2), str. 189–207.
- Zaviršek, D., Zorn, J., & Videmšek, P. (2002). *Inovativne metode v socialnem delu: opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

Blaž Mesec

Če jih zgrešimo, smo zgrešeni

Veda o socialnem delu, univerza, izobraževanje, raziskovanje:
ključni poudarki za prihodnost¹

»V vsakem cajtu lahko pokažeš, kdo si.«

Pavla Jesih (v Mrevlje, 2019)

Leta 2019, ob stoti obletnici ustanovitve Univerze v Ljubljani, je veda o socialnem delu že šestnajst let univerzitetna disciplina. Šola za socialno delo je Fakulteta za socialno delo in je članica Univerze v Ljubljani. Kaj to pomeni in k čemu nas zavezuje?

Tine Hribar (1985) je zapisal:

Devetnajsto stoletje je bilo stoletje produkcije. Dvajseto stoletje je stoletje organizacije. Enaindvajseto stoletje bo stoletje orientacije. Produkcija temelji na delu. Organizacijo obvladuje volja do moči. Orientacija izhaja iz želje, ki je oprta na neko védenje.

To s o preroške besede in prerokba se uresničuje: svet postaja vse bolj kaotičen in potreba po orientaciji vse bolj žgoča. Ne moremo in ne smemo pričakovati, da bo nekdo drug določil smer našega delovanja in razvoja ali da se bomo opotekali sem in tja pod pritiski zunanjih ali notranjih sil. Okrogle obletnice so lepa priložnost, da »izmerimo daljo in nebeško stran«, si ponovno priključimo pred oči, kje smo bili, kako smo se razvijali in kam smo prišli in – kako naprej. Kdo smo? Kaj je naše jedro? Kaj naša hrbtenica? »Identitetna politika« je na slabem glasu, češ da vodi v konflikte, če vsak brani svoje in si prizadeva ohraniti svojo istovetnost. Njeno nasprotje je splošna razpoložljivost: danes sem to, jutri nekaj drugega, kakor piha veter. Veter pa vedno piha tako, kot hočejo močni, naj bodo anonimni ali ne, v svojo korist. Častitljivi pisateljski starosta, Boris Pahor, brani svoje zavzemanje za narodno zavest, za slovenstvo. »To ni nacionalizem,« pravi. Ne skušamo podjarmiti drugih, jim vsiliti svojega jezika in svoje kulture. Hočemo samo ohraniti in uveljavljati svojo bit. Biti, kar smo. Tako tudi mi skušamo samo ugotoviti, kaj je naša strokovna identiteta, specifičnost, in jo poudariti; opirajoč se na to jedro kljubovati vetrovom in – jadрати.

¹ Ker se urednik upravičeno ni strinjal, da bi namesto prigradnega članka ob stoletnici Univerze v Ljubljani ponatisnili kak moj že objavljeni članek o raziskovanju in izobraževanju, sem, čeprav sem že dvanajst let v pokoju, ustregel prošnji dekanje, prof. dr. Vesne Leskošek, in napisal ta članek, ki je pravzaprav umetniško nadgrajena lepljenka mojih prejšnjih objav. Dekanji se zahvaljujem za to priložnost in počastitev. – Avtor

Ko se je odločalo o preimenovanju Visoke šole za socialno delo v Fakulteto za socialno delo, preimenovanju, ki ni bilo preprosto zamenjava naslovne table, so nas spraševali, ali je socialno delo znanost, morda v pričakovanju, da bi mi sami uvidevno zanikali svojo upravičenost do vstopa v družbo fakultet. Odgovorili smo samozavestno: »Je znanost«.

V prid preimenovanju v fakulteto je pretehtala preprosta analogija. Socialno delo je kot medicina: praktična stroka in veda o tej stroki hkrati. Mož, katerega beseda je zaleгла, je razumel. Medicina je ena od tradicionalnih univerzitetnih disciplin. Ni »čista znanost«; pomaga si s »čistimi znanostmi«, vendar tudi sama raziskuje svoje početje; se sprašuje o tem, kako zdraviti bolje. Srednjeveška univerza kot sestava treh *facultates*, prava, medicine in teologije, je bila očitno dogovorna stvar, stvar konvencije. Ne izvira iz nobenega »višjega« in enotnega načela. Z današnjega vidika, vidika znanstvene univerze, je smešno neznanstvena in obrtniška: poučuje veščine in razlaga Boga. A iz poučevanja veščin se je razvilo znanstveno raziskovanje. Od kod ta naša samozavest, prepričanje, da smo upravičeni biti v družbi fakultet znanstvene univerze?

Začelo se je z odvisnostjo od uveljavljenih strok in ved

Ko je pri nas začela delovati šola za socialno delo (1955), je socialno delo po vsem svetu veljalo za pol-stroko, semi-profesijo, tako kot od medicine odvisna zdravstvena nega in še kakšna podobna stroka. Pravi stroki sta bili medicina in pravo. Pol-stroka je bilo socialno delo prav zato, ker ni bilo hkrati znanost, saj naj bi svoja znanja črpalo iz drugih ved. V predmetniku višje šole je bil – kot so poudarili že drugi (Rapoša Tajnšek, 2005) – šele nekaj let po ustanovitvi uveden samo en poseben strokovni predmet, metodika socialnega dela, vse drugo so bili pravni predmeti in predmeti uveljavljenih ved, kot so psihologija, sociologija, socialna medicina idr. Prihodnji socialni delavci naj bi se med šolanjem seznanili z relevantnimi spoznanji teh ved in upravnih smernic in jih potem sami, kakor bi vedeli in znali, prekrasili in spremenili v uporabna vodila za prakso. To je težko izvedljiva naloga. Vendar kot posamezniki pri tem niso bili povsem prepuščeni samim sebi. Že takoj, ko se je začela uveljavljati nova stroka, so si na strokovnih seminarjih začeli zaupati izkušnje o praktičnem delu in skupaj sprejemati smernice za delo.

Poleg toka spoznanj iz uveljavljenih ved se je začel vzpostavljati tok podatkov in informacij o tem, kako poteka praksa in kateri so njeni problemi. V prostoru med teorijo, ki je bila posredovana v šoli, upravnimi smernicami ministrstva za socialo (v času socializma »državnega sekretariata«) in prakso v socialnih zavodih (centrih, zavodih, šolah ipd.) se je v obliki strokovnih seminarjev in posvetovanj vzpostavljalo področje izmenjave znanj in informacij med teorijo in prakso – včasih zbranih s formalnimi raziskovalnimi metodami, anketami ipd. Ta strokovna izmenjava je bila zametek poznejše posebne vede o socialnem delu. Ob tem so se pojavile tudi druge sestavine poznejše institucionalizirane vede: strokovno glasilo (*Vestnik za socialno varstvo LRS*, pozneje *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, danes *Socialno delo*) in zametki empiričnega raziskovanja v šoli za socialne delavce, na samem začetku

v obliki diplomskih nalog študentov. Katja Vodopivec (1961) je zapisala svoje predavanje o tem, kako pišemo diplomsko nalogo. Podobno navodilo je dal študentom tudi Bernard Stritih. Temu dogajanju je sledilo tudi mišljenje, ki je teoretično upravičilo obstoj posebne vede o socialnem delu.

Ob koncu šestdesetih let se je šola okrepila z mlajšimi pedagoškimi delavci, diplomiranimi psihologi, sociologi in pravniki, ki so pomenili tudi nov zagon za razvoj šole in stroke.

Raziskovanje je ključno za refleksijo o praksi in gradnjo teorije ravnanja

Odločilni obrat na področju razmišljanja o raziskovanju v socialnem delu, obrat, ki ga danes vidim kot takega, takrat se tega nisem tako jasno zavedal, je bila kritika v svetovnem socialnem delu razširjenega pojmovanja, da je raziskovanje pomožna metoda socialnega dela (Mesec Bl., 1971). To pojmovanje je objavljeno v učbeniku socialnega dela Friedländerja in Pfaffenbergerja, učbeniku, ki je bil preveden v slovenščino leta 1970 (Friedländer in Pfaffenberger, 1970). Moja kritika se je nanašala na to pojmovanje, ne na učbenik v celoti. Ta je bil predmet druge vrste (neupravičene) kritike, to pa moram zaradi časovne oddaljenosti pojasniti mlajšim generacijam.

Prvi avtor učbenika, Walter A. Friedländer (1891, Berlin–1984, Oakland), je bil nemški socialni pedagog, pozneje tudi sodnik za mladoletnike, ki se je pred nacisti leta 1933 umaknil prek Švice v ZDA in nato poučeval na različnih ameriških univerzah (Chicago, Berkeley), po vojni pa tudi na univerzah v Zvezni republiki Nemčiji (Wikipedia, 2019). Z njegovim delom *Osnovna načela in metode socialnega dela* se je ob svojem študijskem bivanju v švicarskem Freiburgu seznanil Bernard Stritih, ki je tedaj na višji šoli predaval metodiko socialnega dela. Po skriptah Katje Vodopivec *Priročnik iz metodike socialnega dela* (Vodopivec, 1959; o tem učbeniku podrobneje v Čačinovič Vogrinčič, 2006 a), ki so imele velik odmev v vseh jugoslovanskih šolah za socialno delo, in tezah o metodah socialnega dela predavateljice Ade Klanjšček je bil to prvi tuji učbenik socialnega dela, preveden za našo rabo. Bernard Stritih je pridobil prevajalko, gospo Doro Vodnik (ženo pesnika Antona Vodnika, enega vodilnih predstavnikov »katoliškega ekspresionizma«; Buttolo, 2013) in založnika (Tehniška založba v Ljubljani). Napisal je tudi razmeroma obširen in tehten, še danes uporaben uvod v to knjigo (Stritih, 1970). Danes bi težko rekonstruirali takratno dogajanje (dokumenti so se ob različnih selitvah ali zaradi drugih razlogov porazgubili, nekatere priče pa so še žive), dejstvo pa je, da je Stritih zaradi te knjige prišel v nemilost pri takratnem vodstvu šole, ki mu je očitalo nekaj takega kot »buržoazni odklon« od marksistične ideologije. Dejstvo je tudi, da je ta gonja sovpadala z »idejno diferenciacijo«, s katero so s tedanje Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo zaradi idejne »nekompatibilnosti« odstranili nekaj profesorjev, med njimi Tineta Hribarja. Kolega Stritih je obdržal službo, morda tudi zato, ker je imel oporo več drugih sodelavcev, ki so se postavili po robu gonji proti njemu.

Moral sem to omeniti, da ne bi nastal vtis, da se pridružujem (ali da sem se pridružil) ideološki kritiki celotnega učbenika. Ne, moja kritika je bila uperjena proti pojmovanju vloge raziskovanja v socialnem delu in ni izhajala iz ideoloških premis. Posamezna poglavja v učbeniku so prispevali različni avtorji, ne samo Friedländer, poglavje o raziskovanju pa je prispeval samo Friedländer. Uvrščeno je v zadnji, peti del knjige z naslovom *Uprava in raziskovanje na področju socialnega varstva*, in sicer kot drugo poglavje z naslovom *Indirektne tehnike za olajševanje prakse socialnega dela*. Med temi je najprej obravnavana uprava, povsem na koncu pa »raziskovanje socialnega dela«. Temu so namenjene nepolne štiri strani v knjigi, ki ima 295 strani besedila brez seznama literature in indeksa. Ko danes ponovno berem to besedilo, spoznavam, da bi bil lahko v njem dobrohotno izbrskal in poudaril pomen, ki sem ga potem sam dal raziskovanju te stroke in ki ga Friedländer (Friedländer in Pfaffenberger, 1970, str. 295) izraža nepoudarjeno in nedosledno, kajti tudi on pravi,

da mora raziskovanje v socialnem delu razvijati in definirati lasten pojmovni svet, tako da pojme socialnih ved izbira, spreminja in prilagaja svojim ciljem. [...] pojmi iz vseh mogočih področij praktičnega dela se lahko strnejo [...] se razvija teorija [...] da socialni delavec lažje doume razne soodvisnosti [...] posreduje mu centralne pojme [...] tako da se lahko razvija obsežna trdna teorija prakse, ki vzdrži še tako sistematično preverjanje.

Ta »obsežna, trdna teorija prakse« bi lahko bila vsebina posebne, samostojne vede o socialnem delu, a Friedländer je kot take ne prepozna in ne promovira, saj bi to pomenilo preseči obzorje takratnega povsod uveljavljenega pojmovanja socialnega dela kot odvisne pol-stroke.

Z vidika praktičnega socialnega dela, pozornosti, ki jo temu lahko nameni socialni delavec, je raziskovanje res »pomožna«, postranska naloga; morda podrobno izpolnjevanje statističnih obrazcev, sem in tja kakšna anketa in podobno. Tudi od zdravnika se ne pričakuje, da se bo ob ukvarjanju s pacienti ukvarjal še z raziskovalnim delom za napredek stroke. Dovolj je, da se spozna na laboratorijske izvide in diagnostične instrumente in kot uporabnik raziskovalnih ugotovitev na metode medicinskega raziskovanja. Raziskovanje je prihranjeno za tiste zdravnike, ki se poleg zdravljenja ukvarjajo s poučevanjem in si prizadevajo napredovati po akademski lestvici.

Tudi v okviru naše tedanje metodike (Vodopivec, Stritih) naj bi socialni delavec izvajal zgolj »operativne analize«, to je, zbiral podatke, potrebne za smotrno izvedbo praktičnega ukrepa. Tudi po tem pojmovanju je raziskovanje izvedeno v okviru praktičnega ukrepanja in se ne pojavlja kot kritična refleksija o praktičnem ravnanju. Resnici na ljubo pa je treba dodati, da Vodopivec (1959) poudarja potrebo po samorefleksiji stroke: »... socialni delavec ... se svojih metodičnih postopkov zaveda, jih spozna, jih analizira in razvija.«

To pojmovanje je bilo treba preseči; preseči v Heglovem pomenu besede *aufheben*, upoštevati, a nadgraditi. Z vidika stroke kot celote je raziskovanje osnovno sredstvo njene samorefleksije in gradnje njene teorije, ob tem pa tudi operativno sredstvo zbiranja podatkov znotraj praktičnih projektov. Kritika podrejenosti raziskovanja je torej pomenila na ravni mišljenja za-

metek razvoja samoozaveščene socialnodelovne vede, kot so bile na ravni institucionalnega dogajanja tak zametek različne prej omenjene oblike strokovne komunikacije o praktičnem delu. Leta 1969 je bila izvedena tudi prva raziskava v okviru Višje šole za socialne delavce, *Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo* (Brinc, 1969). To je bila v resnici raziskava socialnega dela, njegovih konkretnih razvojnih možnosti. Druga njena pomembna značilnost je bila, da je bil v njenem okviru narejen pregled izkušenj z vključevanjem prostovoljnih sodelavcev in ustreznih ureditev tako v zahodno- kot vzhodnoevropskih državah, torej ideološko nepristranski pregled, v času, ko je veljavna politika zagovarjala »partijnost znanosti«, se pravi njeno ideološko pristranskost s sklicevanjem na dogmo o zgodovinski naprednosti proletariata.

Učni načrt predmeta *Raziskovanje v socialnem delu* je v obdobju jugoslovanskega »komunizma«, ki ga danes zgrešeno abstraktno pojmovanega kot »totalitarizem« tlačijo v isti koš z nacizmom in fašizmom, sprejel tripartitno (učitelji, študentje, člani družbene skupnosti) sestavljeni svet Višje šole za socialne delavce v zelo preprostem postopku glasovanja o predlogu, ki sem ga bil pripravil (Mesec Bl., 2005 b). Ta predlog sem obširno utemeljil. Tako sem vse obdobje obstoja višje šole poučeval metodologijo izvajanja empiričnih raziskav (s statistiko) v zavesti, da gre za temeljni predmet, ki usposablja za empirično znanstveno refleksijo o strokovnem delu in gradnjo teorije socialnega dela. Na začetku je bila to seveda zgolj še nerazčlenjena programska zamisel, ki pa je v nadaljnjem razvoju dobivala določnejšo podobo. Učni načrt je vseboval metodologijo in statistiko v logičnem zaporedju faz raziskave od formuliranja problema prek zbiranja podatkov do statistične obdelave in poročila. To je pomenilo, da je bilo statističnemu delu odmerjeno nekoliko manj prostora, kot bi ga sicer zaslužila statistika kot samostojna veda, vendar je bila s tem poudarjena enotnost raziskovalnega procesa.

Vaje sem si po zgledu vaj pri občni psihologiji in po nekem priročniku za vaje iz sociološkega raziskovanja zamislil kot vrsto malih raziskovalnih projektov, ki bi jih študentje izvajali po navodilih, na koncu pa bi svoje metodološko izobraževanje kronali z majhnim samostojnim raziskovalnim projektom. Načrt vaj je vseboval 16 osnovnih projektov praktičnega raziskovanja in 3 dodatne. (Mesec Bl., 2005 a, b)

V članku, ki ga navajam, so ti projekti naštet.

Podrobno sem v svojem omenjenem poročilu o razvoju predmeta in pouka o raziskovanju navedel ta seznam, da bi nazorno pokazal, da so študentje že v prvem obdobju obstoja šole, na začetku sedemdesetih let, izvajali manj zahtevne, krajše raziskave in tako preizkušali teoretsko znanje metodologije, pridobljeno na predavanjih in ob študiju literature, pri praktičnem izvajanju raziskave. Poleg tega so nekateri študentje sodelovali pri raziskovalnih projektih šole v vlogah anketarjev in drugih podrejenih vlogah. Poseben pomen pri povezovanju teorije s prakso in vključevanju študentov v raziskovalni proces je imela pedagoška oblika, ki smo jo tedaj povzeli po v svetu priljubljeni ideji projektne študije in jo opisujem v nadaljevanju.

Skupinska dinamika, blok eksperimentalne vaje: prvi vrhunci šole na področju izobraževanja

Novi zagon šole, omenjen prej, zagon, ki so ga povzročili mlajši sodelavci, se je ujel v resonanco s takratnim vrenjem mladine povsod na Zahodu. »Študentska revolucija« (1968), ki se je začela kot protest proti vietnamski vojni in nadaljevala kot protest proti »establišmentu«, to je političnim institucijam, političnemu razredu in institucijam sploh, je sprostila tudi načine poučevanja in odnose na univerzah. Študentske revolucije so odmevale tudi v Jugoslaviji in tu dobile značaj protesta proti birokratskim zastranitvam socializma za »pravi« socializem. Vse te okoliščine so pripomogle k temu, da smo v šoli začeli izvajati »senzitivnostne treninge«, to je skupinsko dinamična usposabljanja, katerih institucionalni pobudnik je bil Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (tudi sicer v začetnem obdobju razvoja šole naš institucionalni mentor, v njem pa Bronislav Skaberne), v katerega okviru so bila s sodelovanjem dunajskega eksperta Otta Wilferta izvedena prva takšna usposabljanja, pri katerih se je (v »avtoritarnem režimu«) močno podarjalo načelo demokratičnega vodenja. Na začetku so se jih udeleževali učitelji, potem pa smo vsako leto na šoli priredili tudi trening za več skupin študentov. Pobudnik in usmerjevalec, naš skupni mentor tega usposabljanja, je bil kolega Bernard Stritih. To je pomenilo, da so se skupine študentov enkrat na leto za več dni »umaknile« iz vsakdanjega šolskega obrata, bodisi dobesedno, na začetku v kak letoviški kraj, bodisi, manj skrajno, v izoliran prostor v šoli, in se prepustile naravnemu procesu oblikovanja strukture skupine, ki so ga ob tem udeleženo spremljale in raziskovale. Izvajanje treningov »občutljivosti za skupinsko dogajanje«, treningov usposabljanja za demokratično vodenje skupin, je bila tedaj zelo pogumna poteza in po tej obliki raziskovalnega izobraževanja je šola zaslovela med strokovnjaki drugih šol in ustanov, ki so pozneje prevzemale to obliko usposabljanja.

Iz tega so se v naslednji fazi razvile »blok eksperimentalne vaje« kot oblika projektnega študija. Enkrat na leto smo en teden pouka namenili tem vajam. Študentje so se razdelili na manjše skupine (do 15 oseb), vsaka skupina si je zadala kak projekt in se ves teden ukvarjala z raziskovanjem izbranega vprašanja. Vmes so se skupine od časa do časa zbrale na skupnem predavanju, da bi se potem spet porazdelile po svojih prostorih. Zadnji dan smo na plenarnem zasedanju vseh skupin poslušali in komentirali poročila o celotedenskem delu. Ne prav veliko preddverje nekdanje višje šole na Poljanah je bilo nabito polno zagnanih, sproščenih in vedrih študentov, ki so skupaj z učitelji, ki se jih je seveda to razpoloženje zelo dotaknilo, poslušali in komentirali izide svojega raziskovalnega dela. Še danes se mi zdi, da je bil to posebne vrste vrhunec v življenju te šole, saj so se študentje in učitelji resnično tudi osebno povezali v skupnem raziskovanju in učenju v delujočo skupnost raziskovalno učečih se. Kaj drugega naj bi bila univerza kot skupnost študentov in učiteljev, združenih v raziskovanju in učenju? Pa šola tedaj še ni bila članica univerze.

Akcijsko in kvalitativno raziskovanje

Na začetku sedemdesetih let smo na šoli, da bi utemeljili potrebo po visokošolskem izobraževanju socialnih delavcev, izvedli raziskavo o poklicnih vlogah in stališčih do izobraževanja *Socialni delavec in socialno delo v samoupravni družbi* (Mesec Bl. in Stritih, 1972). To še ni bila prava raziskava socialnodelovnega ravnanja, se je pa temu približala z opisom delovnih nalog socialnih delavcev na različnih področjih. O raziskavi smo poročali in o svojski teoriji socialnega dela razpravljali s predstavniki drugih jugoslovanskih šol na posvetovanju v Portorožu istega leta (Mesec Bl., 1972 a). V tistih letih smo tudi organizirali prve seminarje o raziskovanju za socialne delavce (Mesec Bl., 1972 b).

Od sredine sedemdesetih let do začetka osemdesetih so se nove zamisli porajale v okviru akcijskoraziskovalnih projektov socialnoterapevtskega dela z otroki in mladino začeni s kolonijami za otroke z motnjami vedenja in osebnosti na Rakitni in Pohorju (pobudnika in vodji prvih dveh kolonij sta bila Anica Kos in Bernard Stritih). Tedaj so k raziskovalni metodologiji projektov, katerih nosilec je bil Bernard Stritih, prispevali Franko Adam (kvalitativno in akcijsko raziskovanje), skupina študentov – prostovoljnih vzgojiteljev, v kateri sta izstopala Srečko Fišer in Bojan Baskar, študenta Filozofske fakultete (fenomenološki pristop), in Blaž Mesec (analiza protislovij projekta) (Stritih, 1977). Po zgledu teh projektov, pri katerih smo združevali strokovno delovanje in raziskovalno delo, smo v okviru šole, delno v sodelovanju z Inštitutom za sociologijo in filozofijo, izvedli projekte prostovoljnega dela s taborniki in prostovoljnega dela z otroki v šoli (učna pomoč) in krajevni skupnosti (Stritih, 1980, 1981, 1982). Ob tem smo razmišljali o raziskovalni metodi tako v smeri izdelave načel, metod in tehnik akcijskega raziskovanja kot v smeri izpeljave metod in tehnik kvalitativnega raziskovanja iz filozofskih in socioloških osnov, ki jih je nakazalo delo Franeta Adama (Adam, 1980, 1982). Vse to se je dogajalo še v okviru višje šole, ki je s svojim raziskovalnim delom presegala svoj okvir zgolj izobraževalne ustanove. Njena raziskovalna dejavnost je bila izjema med drugimi višjimi šolami.

Obe metodi, akcijsko raziskovanje in kvalitativna metodologija, se od tedaj nadaljujeta in razvijata. Sestavljata poleg metod evalvacije dela (Rode, 2005; Mesec Bl., 2006 b; Rihter, 2010) raziskovalno metodološko specifičnost socialnega dela; specifičnost v pomenu svojske, naravi praktičnega dela primerne kombinacije metod, ki jih sicer uporabljajo tudi druge vede. Akcijsko raziskovanje je raziskovanje strokovnega ravnanja *in situ*. Izvrsten sodoben primer tega je raziskovalni projekt *Učenci z učnimi težavami* (Šugman Bohinc, 2011). Kvalitativna metodologija daje orodja za analizo in refleksijo na podlagi opisov posameznih primerov dela in pogovorov (intervjujev) ter drugega kvalitativnega gradiva, ki nastaja ob strokovnem delu. Obe metodi smo tudi obširno opisali in metodološko kritično ovrednotili (Mesec Bl., Flaker in Baskar, 1982; Mesec Bl., 1998, 2006 a).

Leta 1976 je Višja šola za socialne delavce postala članica Univerze v Ljubljani. Leta 1981 je bila vpisana v razvid Raziskovalne skupnosti Slovenije kot izvajalka raziskav na področju kriminologije in socialnega dela; leta 1985 v register raziskovalnih organizacij. Do vključno leta 1991 je bilo v okviru Višje šole za socialne delavce izvedenih 52 raziskav (Kunič, 2011). Ob koncu sedemdesetih let je na šoli kot zunanji sodelavec predaval prihodnji rektor univerze Ivan Svetlik.

Visoka šola: razširitev programa in obogatitev vede s spoznanji praktikov

Kot pripravo na vzpostavitev visokošolskega programa smo v osemdesetih letih izvajali programe specializacij po višji šoli (začetek leta 1987). Z raziskovalnega vidika, vidika bogatitve vede o socialnem delu, so bili ti programi pomembni, ker so v njih sodelovali praktiki z neposredno izkušnjo praktičnega socialnega dela, ki so v svojih specialističnih nalogah raziskovali konkretne probleme svoje prakse. Poleg tega moram omeniti pot do visokošolske oziroma univerzitetne diplome, ki jo je omogočal vpis v nadaljevanje študija na Fakulteti za družbene vede (prej FSPN) in tudi na Filozofski (domska pedagogika) in (z diferencialnimi izpiti na Pedagoški fakulteti). Ko smo se dogovarjali o sodelovanju med FSPN (1976), smo v kolegialnih razpravah s profesorjema Zdravkom Mlinarjem in Zdenkom Roterjem razčiščevali odnos med sociologijo in vedo o socialnem delu in naleteli na razumevanje in uvideven, čeprav še nekoliko skeptičen odziv, ko smo zagovarjali svoje pojmovanje posebne vede o socialnem delu. Sodelovanje z omenjenima fakultetama je pomenilo, da se je precej diplomantov Višje šole za socialne delavce izšolalo v sociologe ali pedagoge. To bi lahko – če bi se ti diplomanti vračali na področje sociale – obogatilo stroko in vedo s širšimi pogledi in povezovanjem z drugimi strokami in vedami.

Ob prehodu na štiriletni visokošolski študij (1992) – v obdobju rektorja Univerze v Ljubljani akademika Mihe Tišlerja – se je študij metodologije in spoznanj vede o socialnem delu še razširil, predvsem na dva načina. Prejšnji predmet Raziskovanje v socialnem delu so nadomestili predmeti Metodologija raziskovanja v socialnem delu s statistiko I in II v drugem in tretjem letniku in Raziskovalni seminar kot priprava na diplomsko nalogo v četrtem letniku. S tem je bil omogočen dovolj obsežen in izčrpen pregled kvantitativne in kvalitativne metodologije ter opisne in inferenčne statistike.

Drugi gradnik, ki ga je dodal prehod na visokošolski program, je bilo dejstvo, da so se v visokošolski študij vpisovali diplomanti višješolskega študija, ki so do tedaj že delali v praksi. Njihove seminarske in diplomske naloge so obravnavale primere in probleme prakse. To je bilo obdobje tesnega povezovanja empiričnega raziskovanja, teoretskih konceptualizacij in praktičnih izkušenj. Ta spoznanja so se, kolikor je bilo mogoče, vgrajevala v osrednje strokovne predmete Teorija pomoči I in II, Socialno delo z družino in druge. Ob njih pa se je razvijala tudi metodologija raziskovanja, predvsem kvalitativnega (Mesec Bl., 1998). To obdobje plodnega sodelovanja praktikov pri izobraževanju in raziskovanju imam za drugi vrhunec v razvoju šole. Pomembno vlogo pri tem pripisujem seznanjanju študentov s kvalitativno metodologijo, saj so z njo dobili orodje, s katerim so lahko bolj smiselno kot s kvantitativnimi metodami obdelovali in analizirali opise primerov in drugo kvalitativno gradivo, ki je nastajalo ob njihovem praktičnem delu. V tem obdobju je v obliki diplomskih nalog nastalo veliko kvalitativnih raziskav. Razvijati smo začeli metodologijo evalvacije in evalvacijskih raziskav (Mesec Bl., 2006 b; Rode, 2005; Rihter, Rode in Kobal Tomc, 2004; Rihter, 2004, 2010).

Omenim naj še, da smo v devetdesetih letih, ko se je osamosvojena Slovenija odprla Evropi, učitelji sodelovali v mednarodnih izmenjavah programa TEMPUS in celo koordinirali program TEMPUS »Študij duševnega zdravja v skupnosti« (Flaker, 1995).

Utrjevanje specifičnosti vede o socialnem delu

V obdobju visoke šole smo se seznanili z učbenikom sistemskega socialnega dela kot socialnega svetovanja švicarskega socialnega delavca in teologa Petra Lüssija (1991). Sam sem v pripravi za predavanja iz Teorij pomoči socialnega dela II pregledal več različnih učbenikov socialnega dela in pri tem predmetu predstavil različne pristope v socialnem delu: psihodinamski pristop, fenomenološko-eksistencialistični pristop, interakcijsko teorijo socialnega dela in sociološko-organizacijsko teorijo socialnega dela (Mesec Bl., 2002, 2003, 2004), vendar tako izvirne, sistematične in dosledne, tudi kritične do dotedanjih pristopov, predvsem pa specifične teorije socialnega dela, kot je Lüssijeva, nisem našel. Morda njegov najvrednejši prispevek k razmišljanju o socialnem delu je ugotovitev, da ima socialno delo svoje specifično jedro, ki je značilno le zanj. Socialno delo ima svoj ožji in širši pomen. Socialni delavci so izvedenci samo za ta jedrna opravila. Vse drugo, kar še delajo kot strokovni delavci, lahko opravljajo ali bi opravljali tudi drugi profili, sociologi, psihologi, upravni delavci ipd. Ali drugače: ni vse, kar delajo socialni delavci, socialno delo. To pomeni, da teorija socialnega dela oblikuje svoje posebne pojme in ne prevzema pojmov drugih ved in strok, prava, sociologije, psihologije ipd., kot je poudarjal že tudi Friedländer (Friedländer in Pfaffenberger, 1970).

Tradicionalno metodiko socialnega dela, kot jo predstavlja Friedländer, kritizira Lüssi prav zato, ker ta metodika ne pove, kaj je v ravnanju socialnega delavca specifičnega, kaj je njegova ekspertnost. Ta se morda skriva v delu s posameznimi primeri; že skupinsko delo lahko izvaja socialni pedagog, skupnostno pa organizator dela oziroma strokovnjak organizacijskih ved. Lüssi je naklonjen pojmovanju, da je socialni delavec specifično usposobljen za obravnavo socialne problematike tudi na skupinski in skupnostni ravni, čeprav ni edini strokovnjak, ki se spozna na skupinsko ali skupnostno delo kot tako.

Skoraj petsto strani obsegajoče teorije socialnega dela tu ni mogoče predstaviti. Osnovne koncepte je povsem ustrezno povzela Gabi Čačinovič Vogrinčič (2006 b, str. 49), ki pravi, da ti koncepti zanj »ostajajo nepogrešljiv temelj socialnega dela«. Naj za okus navedem le nekaj zame ključnih postavk. Naloga socialnega dela je reševanje socialnih problemov, kot jih po svojih merilih definira veda o socialnem delu, ne kdorkoli, in imajo svoje posebne značilnosti in strukturo. Socialno delo pomaga pri zadovoljevanju osnovnih potreb ljudi: potrebe po bivališču, hrani, stvareh za osebno uporabo (obleka, pohištvo, prevozna sredstva), denarju, pridobitnem delu, vzgoji in izobraževanju, oskrbi in funkcionalnih odnosih z osebami.

Sredstva, ki jih socialno delo uporablja pri reševanju socialnih problemov, so: institucija, denarna in materialna sredstva, storitve, prostovoljni pomočniki, pravni okvir, strokovno znanje in strokovni jezik ter osebnost socialnega

delavca. Socialni delavec ravna v skladu z metodičnimi načeli, ki se delijo na konceptualna načela, načela ravnanja in načela sprejemanja. Pri svojem delu uporablja šest načinov ravnanja: svetovanje, pogajanje, intervencijo, zgovornišvo, priskrbovanje in oskrbovanje. Vprašajmo sociologa, psihologa ali pravnika, ali pozna te smernice in ali bi znal izvajati socialno delo. Bi, če bi se tega naučil, dotlej pa mora priznati, da tega ne pozna in ne zna. Žal moram ugotoviti, da razen nekaj poglavij tega učbenika nismo dali prevesti.

Ob Lüssijevi teoriji se je utrdilo naše prepričanje, da je veda o socialnem delu nekaj specifičnega in da ne gre za »aplikativno sociologijo« ali kakršnokoli aplikacijo druge vede, za »aplikativno vedo«. Na področju naravoslovja in tehnike je najbrž smiselno razlikovati teoretske vede, fiziko, kemijo, biologijo, od tehničnih in tehnoloških ved, ki aplicirajo njihova spoznanja. Na področju družbenih in humanističnih ved je tako razlikovanje sicer možno, vendar ob hkratni zavesti, da stroke in vede o ravnanju, ki v določeni meri aplicirajo spoznanja teoretskih ved, same odkrivajo družbena in »človeška« dejstva in posredujejo svoja spoznanja teoretskim vedam. Zato mi je vsaj osebno ljubša ideja enakopravno sodelujočih neodvisnih ved, ki imajo vsaka svoj predmet ali vidik preučevanja, od ideje o nadrejenih teoretskih in podrejenih aplikativnih vedah. Veda o socialnem delu tudi ni »interdisciplinarna veda«, kot so pisali nekateri, vsaj ne v pomenu zgolj konglomerata spoznanj, prevzetih iz drugih ved. Nikakor ne: veda o socialnem delu sama ustvarja svojska empirična spoznanja in teoretske koncepte o naravi, okoliščinah in posledicah praktičnega, strokovnega socialnega dela.

Lüssi ni edini, ki zagovarja – in ustvarja! – specifično teorijo socialnega dela. Tudi pregled interakcijske teorije socialnega dela Shulmana (1998), ameriškega učitelja socialnega dela, je pokazal, da se njen avtor odločno zavzema za svojsko vedo. Kritizira npr. teorijo »kognitivno-vedenjskega socialnega dela«, ki je aplikacija določene psihološke in psihoterapevtske teorije:

To bi pomenilo, da bi z modelom, sposojenim pri drugi vedi, modelom, ki ni zakoreninjen v isti zgodovini kot stroka socialnega dela, nadomestili naše svojsko pojmovanje funkcije socialnega dela. (Mesec Bl., 2004).

Praksa študentov pomeni povezovanje strokovne prakse, izobraževanja in raziskovanja

V vseh omenjenih akcijskoraziskovalnih projektih so kot prostovoljci sodelovali študentje, ki so večinoma opravljali dvojno vlogo praktičnega delovanja in raziskovanja hkrati. Mnogi so na podlagi te svoje prakse izdelali raziskovalne seminarske in diplomske naloge.

Vse od ustanovitve šole je praksa študentov na učnih bazah sestavni del študija. Bila pa je v različnih obdobjih razvoja šole različno organizirana. Zdaj, v okviru fakultete, je organizirana v vseh letnikih, nad organizacijo pa od leta 2007 dalje bedi Center za praktični študij v okviru fakultete. Po stanju v št. letu 2014/15 je vsak študent med celotnim študijem opravil 560 ur prakse kot neposrednega dela z uporabniki v različnih organizacijah javnega in nevladnega sektorja (Mesec M., 2015 a). Praksa ne pomeni samo, da študent

na učni bazi pač nekaj dela, kar mu tam odredijo ali kar sam bolj ali manj iznajdljivo poišče. Vse od začetka je praksa vodena, refleksivna praksa. Študent ima mentorja na šoli in na učni bazi. Med prakso mora opraviti različne naloge »za šolo«, kot so pisanje dnevnika, priprava različnih načrtov in analiz za konkretno delo z uporabniki. Študentje se med prakso v rednih razmakih sestajajo na fakulteti v mentorskih skupinah in v njim opravljajo refleksijo o svojih izkušnjah. Veliko študentov si ob praktičnem delu izbere temo za diplomsko nalogo in svojo dejavnost na učni bazi izkoristi za zbiranje podatkov. Pogosto izbrane teme izražajo realno problematiko učne baze, tako da so te zainteresirane za izide diplomske raziskave.

Specifičnost socialnega dela, v nasprotju s številnimi drugimi akademskimi disciplinami, je prav v tem, da je spoznavanje konkretnih spretnosti dela z ljudmi enako pomembno kot teoretske vsebine. Če praksa ne bi bila več enakovreden del izobraževanja, bi socialno delo začelo izgubljati svojo specifičnost in bi se začelo spreminjati v enega od številnih drugih družboslovnih profilov. (Mesec M., 2015)

Ugotovimo lahko, da študentje v okviru praktičnega študija neposredno, »na svoji koži«, doživijo povezovanje izobraževanja, raziskovanja in prakse.

Omenim naj, da se je šola leta 1996 s posredovanjem Ministrstva za šolstvo preselila na zdajšnjo lokacijo na Topniški 31, v večje, a tedaj le za silo primernejše prostore. Tudi tedanje vodstvo univerze, na čelu z rektorjem Alojzom Kraljem, je bilo naklonjeno šoli. Ob menjavi rektorske ekipe je šolo obiskal rektor Jože Mencinger in z velikim razumevanjem poslušal naše argumente za fakulteto.

V obdobju visoke šole je bilo izvedenih novih 30 raziskav.

Prva doktorica znanosti socialnega dela: naj ne bo prva lastovka, ki še ne prinese pomladi

S študijskim letom 2003/04, v mandatu rektorja Jožeta Mencingerja, smo namestili novo »vhodno tablo«, visoka šola se je preimenovala v fakulteto. Fakulteta za socialno delo je začela izvajati univerzitetni študij socialnega dela ter magistrski in doktorski študij. Po skoraj petdesetih letih obstoja šole smo dosegli status, ki omogoča neoviran razvoj vede, saj se v šolo in na raziskovalna področja vračajo tudi formalno vrhunsko usposobljeni kadri, usposobljeni v svoji specifični vedi.

Prav ob prehodu so leta 2003 v primerni vezani obliki izšla skripta Vide Milošević Arnold in Milka Poštraka *Uvod v socialno delo*, skripta, ki so se v manj privlačni obliki uporabljala že vsaj desetletje. To je panoramski pregled stroke, njenega razvoja in razvejenosti, ki predvsem s pregledom različnih »modelov socialnega dela« predstavlja širši kontekst vede socialnega dela in je s tega vidika informativen, kot vodilo za prakso pa je premalo osredinjen na temeljno (Milošević Arnold in Poštrak, 2003).

V prvih letih življenja fakultete se je zgodila menjava generacij. Več starejših učiteljev in sodelavcev, ki so bili nosilci razvoja od višje prek visoke šole do fakultete, je zapustilo skupnost aktivnih sodelavcev, so pa nekateri še nekaj časa predavali (Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bernard Stritih, Andreja

Kavar Vidmar, Pavla Rapoša Tajnšek, Vida Milošević, Lidija Kunič, Blaž Mesec). Zahtevna naloga nadaljnega razvoja fakultete je prešla na mlajše generacije.

Ne morem si kaj, da ne bi te lepljenke obogatil s svojim dnevniškim zapisom z dne 19. 1. 2006 (Mesec Bl., 2006 b):

Navzoč sem bil pri prvem zagovoru doktorske disertacije v zgodovini Fakultete za socialno delo. Danes popoldne ob 14.30 ... se je v predavalnici št. 8 pred komisijo, ki so jo sestavljali doc. dr. Srečo Dragoš kot predsednik, izr. prof. dr. Vito Flaker kot mentor in red. prof. dr. Tanja Rener s FDV, začel zagovor disertacije asist. mag. Vere Grebenc z naslovom *Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu*.

Ceremonija je z dolžnim odmorom za kandidatkinjo pripravo odgovorov na vprašanja komisije trajala kar dolgo, z razglasitvijo sklepa komisije – trikrat lahko ugibate, kaj se je zgodilo z ubogo Vero – in z zdravico in zakusko skoraj tri ure.

Poslušalcev je bilo okrog dvajset, polovico od tega so sestavljali Verini kolegi, učitelji in sodelavci šole, drugo polovico pa študentje, znanci in znanke in Verina družinica. Mala Eva je na koncu izjavila: »Sem mislila, da je mamica danes doktorica znanosti.« Prav je mislila. Vera se je potem spraševala, kdaj je kupila srečko za ta dogodek, in si kar sama odgovorila, da najbrž takrat, ko se je vpisala na šolo za socialno delo. Tudi jaz sem zraven bil in pil in se veselil ...

Vzpostavitev fakultete je dejansko prinesla razcvet izobraževanja in raziskovanja v vseh smereh: pomnožitev predmetov in – vsaj upam tako – izboljšanje kakovosti poučevanja in približanje prakse (od katere nikoli nismo bili ločeni v slonokoščenem stolpu akademske vede) po bolonjski reformi. Če že nava- jam razvojne vrhunce, je tak – tretji – vrhunec doživela šola prav v zadnjem preteklem obdobju, ko je zaživela kot fakulteta. Koliko je k temu pripomogla prav bolonjska reforma, je težko reči. Sam tej reformi nisem bil naklonjen, saj jo imam za nekaj podobnega »usmerjenemu izobraževanju«, proti kateremu sem protestiral, ker sem menil, da s poudarkom na izobraževanju za obstoje- če poklice zožuje poslanstvo tako srednje šole kot še posebej univerze. To v splošnem morda velja, a šola za socialno delo je šola, ki izobražuje za določen poklic, zato ji bolonjska reforma, kot kaže, ni škodovala. Ves čas pa se moramo zavedati, da se ta poklic spreminja in da mora študij s svojo širino prispevati k človeško in družbeno smotrnim spremembam poklica. Tolažilno je prebrati, da je bolonjska reforma stroko okrepila².

Ob spreminjanju je uspelo brez prikrivanja sestaviti program, katerega večji poudarek je na socialnih predmetih in praksi. To daje stroki večjo veljavo oziroma je bila s tem okrepljena. (Mesec Bo., 2015)

Tedanja rektorica Univerze, Andreja Kocijančič, ki je prav tako kot njeni pred- hodniki z naklonjenostjo spremljala razvoj šole in jo tudi obiskala, pozneje ni bila zadovoljna z izvedbo bolonjske reforme na univerzi, češ da za to spre- membo nismo dobili jasnih smernic (Kocijančič, 2009). Kaže torej, da smo bili pozitivna izjema, malo zato, ker je bila ideja te reforme bližje strokovnim

² Za podrobno oceno procesa in vpliva bolonjske reforme na Fakulteti za socialno delo gl. Mesec Bo. (2015).

vedam kot teoretskim, malo pa zaradi naše prizadevnosti pri načrtovanju in izvedbi popolne prenove programa.

Vprašanje specifičnosti vede pa se je, odkar smo fakulteta – kakšen paradoks – zaostriło. Nenadoma se lahko zazdi, da z ustanovitvijo fakultete ni treba nikomur več dokazovati, da je socialno delo, poleg tega da je stroka, tudi posebna, svojska veda. Kakor da je to opravljeno, za nami. Iskanje jedra, identitete, naj bi bilo odveč, nepotrebno sitnarjenje. Nazivna tabla je naša identiteta: smo Fakulteta za socialno delo in kdo nam kaj more; kdo pa v akademiji ve, kaj je socialno delo. Kar bomo tako imenovali, to bo. Tako je. Pomeni to, da je dokazovanje specifičnosti vede do zdaj imelo zgolj instrumentalno vlogo, ki ni več potrebna? Zagovarjanje specifičnosti ima ontološki pomen: ugotavlja, kdo smo. Pri tem bi nam kot izhodišče morala biti ugotovitev, da je socialno delo veda o strokovnem ravnanju na posebnem področju. Odgovoriti mora na vprašanje, kako ravnati v različnih situacijah, s katerimi se srečujejo socialni delavci in delavke. Integracije raznovrstnih znanj za praktično ravnanje ne sme kar prepustiti individualno delujočim socialnim delavcem kot v prvem obdobju razvoja šole. Socialni delavci in delavke vedo, kaj je socialno delo in kako dobro jim služi šola. Če jih zgrešimo, smo zgrešeni.

Ne samo vprašanje specifičnosti vede, tudi vprašanje avtonomije se zdi rešeno. Vendar ni tako. Za ohranjanje avtonomije si je treba vedno prizadevati. Nikoli ni neranljiva, nikoli v celoti zajamčena; ne avtonomija stroke, ne avtonomija šole. Tudi Univerza v Ljubljani je bila nekoč Univerza kralja Aleksandra, nato Univerza Edvarda Kardelja, da bi vendarle postala preprosto Univerza v Ljubljani. Tudi Univerza ni imuna na prilizovanje in priklanjanje, naj bo oblastnikom ali politiki, ideologiji, modnim »trendom«, včasih tudi zato, da si zagotovi preživetje in določeno stopnjo notranje avtonomije. Avtonomijo lahko ogrožajo tako zunanji pritiski, vdori in prisvajanja kot tudi, morda še bolj, lastna neozaveščenost in partikularni interesi.

Od zunaj oži in ogroža avtonomijo, ne le fakultete, ampak celo univerze, birokracija, država, ki skuša vse urejati, držati vajeti vsega v svojih rokah, in ki vzpostavlja za ta namen v imenu zagotavljanja kakovosti nadzorne institucije nad avtonomnimi univerzami.

Po prenovi se je izjemno povečala birokracija celotne univerze. Nove službe, ki nadzorujejo visokošolsko polje v Sloveniji (Nakvis), postopno zmanjšujejo avtonomijo univerze. (Mesec Bo., 2015)

Tako vse deluje po načelu »Zaupanje je dobro, a kontrola je boljša«, načelu, ki uničuje avtonomijo in s tem samodejno vzpostavljanje povratnih zank in samokontrolo.

Od znotraj ogroža avtonomijo fakultete izguba specifičnosti vede. Ta je lahko posledica razdrobljenosti vede in težnje po prevladi njenih delov na račun celote in jedra. Zavedam se, da ponovno odpiram razpravo izpred več kot 15 let, ko sva s kolegom Srečom Dragošem dopisno razpravljala o vprašanju, ali je specifičnost stroke pogoj za obstoj fakultete, in se strinjala v tem, da beseda moči, to je realnih družbenih odnosov, lahko prevlada nad močjo besede, to je, nad smiselnostjo početja fakultete. Z drugimi besedami: ali lahko

obstaja fakulteta za socialno delo, ki ne raziskuje in ne poučuje socialnega dela. Odgovorila sva: to je možno (Dragoš in Mesec, 2003).

Horizontalna in vertikalna členitev raziskovalnega polja

Rdeča nit tega članka je podpora prizadevanju za razvijanje svojskosti vede o socialnem delu, ki je tudi podlaga za zahtevo po avtonomiji, po svobodnem razvijanju te specifičnosti. To nalogo otežuje dejstvo, da je ta veda zelo razčlenjena, horizontalno in vertikalno. To razčlenjenost kažeta tako predmetnik fakultete kot nabor izvedenih raziskovalnih nalog. Ne da bi zahajal v podrobnosti, ugotavljam, da iz predmetnika lahko med drugim razberemo naslednja področja izobraževanja za socialno delo: socialno delo z družino, socialna zaščita otrok, delo z mladimi, delo s starimi, delo na področju duševnega zdravja v skupnosti, delo z ljudmi z ovirami, delo na področju zasvojenosti, socialno delo v delovnem okolju, socialno delo v izrednih razmerah in druga. Za vse to so potrebna znanja o psihosocialni pomoči, socialni pravičnosti in vključevanju, diskriminaciji, o pojmovanju spola in izbirna znanja drugih ved, psihologije, sociologije, prava idr. Vsako od delovnih področij zahteva posebne prilagoditve metodike, vsako ima svoje posebnosti.

Na več teh področjih je šola opravila pionirsko delo, ki presega meje socialnega dela in pomeni prispevek h kulturni zavesti naroda. Naj omenim samo pomembno delo Darje Zaviršek na različnih področjih razmišljanja o socialnem delu: na področju dela z ljudmi z ovirami, dela pri ozaveščanju o teoriji spolov, o spolni zlorabi in travmi, o psihiatrični problematiki žensk v socialnem delu in družbi sploh, o temeljnih pojmi in vrednotah socialnega dela, o zgodovini socialnega dela ter o drugih področjih. Njena bibliografija obsega skupaj z mentorstvi že več kot devetsto enot, med njimi več monografij, tako da bi navajanje njenih konkretnih del preseglo obseg in namen tega članka (samo za primer: Zaviršek, 1994, 2000, 2005, 2018; Zaviršek in Leskošek, 2005).

Prav tako je pomembno delo na različnih področjih socialnega dela in pomembno kulturno delo opravil Vito Flaker. Razen problematike spolov ni področja socialnega dela, ki ga ne bi obravnaval: duševno zdravje v skupnosti, deinstitutionalizacija (Flaker, 1998), življenje z zasvojenostjo (Flaker, 2002), dolgotrajna oskrba, prostovoljno delo, več prispevkov o metodiki socialnega dela (Flaker, 2003 a), o socialnem delu kot znanosti o ravnanju (o intervjuju, strokovnem pogovoru, analizi tveganj, individualnem načrtovanju) (Flaker 2003 b, 2004, 2006 a), o metodologiji raziskovanja (Flaker in Schmid, 2006) in dolgotrajni oskrbi (Flaker, 2006).

Utrjeno tradicijo in razvojni potencial imata razvejeni področji socialnega dela s starimi in mladino. Na področju socialnega dela s starimi Jana Mali nadaljuje delo, ki so ga zastavili Vida Milošević, Vito Flaker in drugi (Mali, 2015; Mali, Kodele, Grebenc, Škerjanc in Urek, 2008). Na tem področju zasledimo v zadnjem času pomembne objave o skrbi za ljudi z demenco (Mali in Milošević Arnold, 2007; Mali, Mešl in Rihter, 2011).

Milko Poštrak nadaljuje delo na področju socialnega dela v prostem času mladih (Poštrak, 2007) in na področju dela z mladino sploh (Poštrak, 2015).

Poleg tega razvija socialno-kulturno delo (Poštrak, 1996) in povezuje teorijo socialnega dela z antropološkimi koncepti (Poštrak, 2001).

Človek, ki je imel privilegij, da je lahko spremljal družbeni razvoj od osvoboditve po vojni, je lahko zaznal velik kulturni premik prav v pojmovanju odklonskosti ali »drugačnosti« – premik v smeri človeškega sprejemanja in razumevanja drugačnosti vseh pri večini prebivalstva ali pa vsaj pri bolj ozaveščenem delu. K temu premiku so v veliki meri pripomogli omenjeni in drugi učitelji Fakultete za socialno delo.

Poleg tega je pri omenjenih učiteljih in raziskovalcih vzpostavljena vertikalna povezava med povsem praktičnimi tehnikami socialnega dela in »visoko« družbeno-kulturno teorijo, ki se navezuje na družbeno kritiko pomembnih svetovnih avtorjev.

Področje izobraževanja in raziskovanja se vertikalno členi na tri ravni: raven strokovnega socialnega dela kot ravnanja, raven sistema socialnega varstva in raven socialne politike. To so tradicionalne tri ravni, od začetkov šole. Ves čas smo si prizadevali, da bi bil poudarek pri razvijanju vede o socialnem delu prav na ravni strokovnega socialnega dela kot ravnanja. Želeli smo izraziti svojo ekspertnost v stroki socialnega dela, saj smo menili, da so druge stroke, kot sta posebej pravo in sociologija, morda bolj kompetentne za primerjalno raziskovanje sistemov socialnega varstva in socialnih politik, čeprav smo se zavedali pomena drugih dveh ravni za osmišljanje socialnega dela in njegovo umeščanje v družbo.

Morda je bolje kot o treh ravneh govoriti o treh koncentričnih krogih, po katerih se razporejajo področja raziskovanja in poučevanja fakultete. To misel izraža v bolonjski prenovi sprejeta razdelitev učnih vsebin na tri kategorije: na skupino družboslovnih predmetov, ki zagotavljajo »družboslovno širino in analitičnost« (Mesec Bo., 2015 b); v »povezovalno skupino« predmetov, katerih funkcija je »aplikacija znanj drugih strok na socialno delo« (prav tam); in na predmete, »ki zagotavljajo specifična teoretska znanja s področja socialnega dela« (prav tam).

Dobro se torej zavedam, da je znanje o kontekstu socialnega dela (sistemu socialnega varstva, socialnih politikah in delovanju družbe) nujno, želim pa poudariti in ohraniti poudarek na jedru socialnega dela, na raziskovanju in poučevanju socialnodelovnega ravnanja.

Poleg omenjenih členitev se praktično socialno delo (že vse od prve metodike Katje Vodopivec) deli na neposredno delo z ljudmi v težavah in posredno, organizacijsko (Mesec Bo., 2008) in vodstveno delo (Vodopivec ga imenuje »preventivno« delo) in supervizijo (Milošević Arnold, 1999). Zaradi vsega tega težje vidimo, kaj je njegovo jedro in kam mora predvsem usmeriti svoja prizadevanja.

Jedro vede o socialnem delu: raziskovanje izvirnih delovnih projektov pomoči

Če pojmujeemo socialno delo kot socialno svetovanje, bi lahko to jedro imenovali tudi raziskovanje svetovalnega procesa v socialnem delu.

Za izvajanje socialnega dela ključno spoznanje, za katerega razvijanje in promocijo je zaslužna Gabi Čačinovič Vogrinčič, je spoznanje – ki je nastalo »iz prakse in za prakso v procesih reflektivnega raziskovanja« – da je za uspešno socialno delo kot pomoč pri urejanju posameznih socialnih težavnih situacij treba to delo pojmovati kot »delovni odnos« in vsak primer pomoči kot »izvirni delovni projekt pomoči«. Ta dva koncepta

se vedno uspešneje uporabljata v praksi socialnega dela, v zadnjem času pa tudi v procesih pomoči v šolah. Delovni odnos uporabnike in strokovnjake definira kot sodelavce v skupnem projektu, ki imajo nalogo, da soustvarijo deleže v rešitvi. Delovni odnos omogoči, da je soustvarjanje rešitev za kompleksne probleme zastavljeno vsakokrat znova kot enkratni delovni projekt. Elementi delovnega odnosa so: dogovor o sodelovanju, instrumentalna definicija problema in soustvarjanje rešitev, osebno vodenje, perspektiva moči, etika udeležенosti, znanje za ravnanje in ravnanje s sedanjostjo. (Čačinovič Vogrinčič, 2015).

Čačinovič Vogrinčič (2015, str. 185) pri sklicevanju na Lynn Hoffman (1994), navaja, da

strokovnjak odstopi od moči, ki mu ne pripada; odstopi od lastništva nad resnico in rešitvijo. Strokovnjakovo moč nadomesti občutljivo skupno iskanje, raziskovanje, soustvarjanje novega. Socialni delavec mora zdržati negotovost iskanja in osebno udeležенost.

Sestavni del vsakega takega izvirnega projekta pomoči je tudi dosledna uporaba socialnodelovnega jezika, ki vsebuje prej navedene ključne pojme, poleg njih pa še pojma »spoštljiv in odgovoren zaveznik« in »ekspert na podlagi osebnih izkušenj«. »Vse to so besede, ki so nosilke novega jezika in uporabnega teoretskega koncepta ravnanja« (prav tam). Socialni delavec med izvajanjem projekta pomoči nauči tega strokovnega jezika tudi uporabnike (»Vi ste zame ekspert na podlagi osebnih izkušenj, jaz pa sem vaš spoštljiv in odgovoren zaveznik.«) V svojem delu *Socialno delo z družino* (Čačinovič Vogrinčič, 2006 b) je izjemno jasno in nazorno ob konkretnih primerih dela z družinami ponazorila, kako poteka delo kot izvirni delovni projekt pomoči. Ta pristop je hkrati teorija ravnanja in hipoteza za ravnanje, ki se nenehno preverja pri reševanju različnih socialnih problemskih situacij. Pri raziskovanju izvirnih projektov pomoči pa bi bilo treba upoštevati dvozankovni model raziskovanja, da bi ob njih razvijali metodiko, to je, vedo o socialnem delu.

Dvozankovni model raziskovanja

Z vprašanjem znanstvenega raziskovanja v okviru akcijskih raziskav se ukvarjam od senzitivnostnih treningov. Izvirni projekt pomoči je pravzaprav akcijska raziskava – raziskava ravnanja udeležенcev med samim procesom – v kateri enakopravno sodelujejo strokovnjaki raziskovalci in uporabniki pri odkrivanju, analizi in interpretaciji dejstev njihovega bivanja. Senzitivnostne treninge so nekateri razglašali za raziskovanje skupinske dinamike. Da, pri senzitivnostnem treningu udeleženi člani skupine raziskujejo odnose v skupini; spoznavajo strukturo in procese v njihovi skupini; se učijo, kako deluje skupina, na konkretnem

primeru in »na svoji koži«. Uporabljajo lahko celo znanstveno-raziskovalne tehnike (opazovanje, sociogram, aktogram ipd.). Člani skupine odkrivajo dejstva, ki so zanje nova. Niso pa nova za znanost. O njih bi se lahko poučili tudi iz knjig, a to ne bi bilo didaktično tako učinkovito kot neposredna izkušnja. Zato to ni znanstveno raziskovanje, če se vsega tega procesa raziskovanja in učenja ne zapiše, ne analizira kot procesa učenja ali razvoja skupine in ne objavi kot znanstveno-raziskovalni članek na način, običajen v znanstveni skupnosti.

Isto velja za akcijskoraziskovalne projekte. Dokler sta raziskovanje in spoznavanje v njihovem okviru namenjeni samo usmerjanju konkretnega projekta, nima znanost od tega nič, kot nima medicinska veda nič od tega, da se je nekdo z nekimi zelišči sam pozdravil, če tega nihče ne ve.

Dvozankovni model raziskovanja pomeni, da se raziskovanje dogaja na dveh ravneh, na ravni udeleženega raziskovanja, katerega informacije se posredujejo znotraj skupine za refleksijo in usmerjanje članov samih pri reševanju socialnega problema, in na ravni znanstvenega raziskovanja, pri katerem analiziramo celotno dogajanje v skupini in podatke, to je raziskovalno poročilo, objavimo in s tem posredujemo celotni znanstveni skupnosti, da omogočimo bodisi generalizacijo bodisi prenos (transfer) v druga okolja (prenosljivost kot merilo kvalitativnega raziskovanja).

Raziskovanje strokovnega ravnanja v okviru izvirnih projektov pomoči (po starem: delu na posameznih socialnih primerih) je izjemno težavna naloga. Da bi tak delovni proces lahko raziskali, bi si morali priskrbeti verodostojne posnetke pogovorov, jih transkribirati in analizirati, poleg tega pa po možnosti izvesti še intervjuje s sodelujočimi, zbrati dokumentacijo in izvajati sledenje. Korak v tej smeri je, na primer, raziskava Tadeje Kodele in Nine Mešl (2015) o refleksivni uporabi znanja v kontekstu praktičnega učenja.

Vsega, kar se dogaja v socialnem delu, kar delajo socialni delavci in bi bilo vredno zapisati kot znanstvenoraziskovalna dejstva, ki bi jih nato analizirali in interpretirali s teoretskim namenom, ni mogoče zapisati. To lahko storimo le v formalnih znanstvenoraziskovalnih projektih. Zato si želimo, da bi bilo takih raziskav več, raziskav socialnodelovnega ravnanja.

Res je, da socialni delavec v izvirnem projektu pomoči ne deluje s piedestala posestnika »višje resnice« in ne vsiljuje svoje resnice uporabnikom, ampak se pusti poučiti o njihovem doživljanju položaja kot doživljanju »ekspertov za vsakdanje življenje«. To pa ne pomeni, da nima širšega znanja in da ni vedno »korak pred uporabnikom«. To je tisti korak, ki mu ga omogoča predelava podatkov o posameznih primerih v vedo o socialnem delu.

Veda o socialnem delu ali sociologija sociale

Upravičenost do samostojne fakultete ne izvira samo iz dokazljivo zadostnega števila akademskih nazivov učiteljev in raziskovalcev na šoli, objav in citatov, ne samo iz razvejenega sistema poučevanja in raziskovanja. Izvira – ali vsaj naj bi izvirala – predvsem iz vsebinsko smotrne, specifične strokovne vsebine poučevanja in raziskovanja, iz skladnosti med teorijo, ki se poučuje, in prakso, ki ji je ta teorija namenjena. Pri tem pa seveda ne teorija ne praksa nista nekaj

statičnega, ampak se spreminjata. Prav z analizo obstoječe prakse odkrivamo nove možnosti ravnanja v prihodnje.

Velika heterogenost področja, horizontalna in vertikalna členjenost, delitev na neposredno in posredno socialno delo, velika stopnja avtonomije delnih področij, vse to deluje centrifugalno. Zato si je treba prizadevati za centripetalne projekte. V predgovoru k *Pregledu raziskovalnega dela 1969–2010* sva z Liljano Rihter zapisala (Mesec in Rihter, 2011, str. 24):

Raziskave na področju socialnega dela rabijo ubesedovanju procesa pomoči v socialnem delu. To je njihov primarni smisel in namen. Socialno delo je znanost o ravnanju. Raziskuje tudi sistem socialnega varstva, organizacijo in administracijo in v naši tradiciji tudi socialno politiko ali politike, a njegova primarna naloga je raziskovanje socialnodelovnega ravnanja. Šola za socialno delo se je ... do sedaj zavedala svoje osnovne naloge na področju raziskovanja in oblikovanja teorije socialnega dela. V njenem dosedanjem razvoju so nastale pomembne raziskave socialnodelovnega ravnanja. Naj bo tako tudi v prihodnje.

Pogled na pregled raziskav, opravljenih v obdobju 2010–2015 (Petrovič Jese-novec in Ten Veen, 2015), mi, žal, kaže, da se je šola oddaljila od teh smernic. V tem seznamu ne najdem raziskave ravnanja v socialnem delu. V petih letih nobene. Takšno usmeritev gotovo določajo objektivne družbene razmere, demografske, gospodarske in politične, zaradi katerih postajajo vprašljivi temelji nekdanje ureditve socialnega varstva, to pa zahteva preureditev in razvoj na sistemski ravni. Vprašanja revščine, stanovanjske problematike, negotove dolgotrajne oskrbe starejših, diskriminacije in druga postajajo tako žgoča, da odvrčajo pozornost od metodike dela s posamezniki in družinami pri zagotavljanju preskrbovanja, dela, vzgoje, funkcionalnih odnosov z bližnjimi, saj socialni delavec ali socialna delavka pri tem, ko skuša skupaj z uporabniki rešiti problem posameznika ali družine, povsod naleti na omejitve, krčenja pravic in neurejenost na sistemski ravni. Tudi vse neobzirnejši in nepremišljeni vdori birokratizacije, ki izrinja strokovno socialno delo in ga nadomešča z administracijo, upravičuje raziskave, ki to dokumentirajo, in s tem branijo stroko. Takšno usmeritev zahteva tudi raziskovalna politika financerjev, ki socialnega dela nimajo za enakovredno raziskovalno področje.

Vendar to raziskovalcev ne odvezuje dolžnosti, da bi skupaj s socialnimi delavci in delavkami iskali inovativne rešitve v skrbi za konkretne posameznike in družine tu in zdaj, v razmerah, kakršne so. Kritika in rotnje države in politike, prizadevanja na sistemski in politični ravni, so ne le upravičeni, so nujni, vendar to ni prioriteta vsakdanjega socialnega dela.

Bile so take in drugačne države, bile so vojne, predvojna in povojna stanja, družbeni pretresi in naravne ujme – socialno delo je po svojih močeh in s svojim znanjem in iznajdljivostjo pomagalo konkretnim ljudem v njihovem vsakdanu. Ta šola je bila ustanovljena, da so se laični socialni poverjeniki Osvobodilne fronte po osvoboditvi izšolali; da so se naučili, kako pomagati – v tedanjih razmerah. Med vojno so poskrbeli za otroke ilegalcev, po njej so v razmerah revščine in povojne obnove, ko so se pravne in institucionalne osnove države šele izgrajevale, oskrbovali ljudi, ki so ostali brez vsega. Naj država deluje tako ali drugače, soci-

alni delavci in delavke ne dvignejo rok, ampak neposredno in ne da bi čakali na sistemске preureditve in popravilo krivičnih in neracionalnih ureditev, pomagajo konkretnim ljudem do bivališča, hrane, preskrbe z vsakdanjimi dobrinami, do denarja, dela, vzgoje, oskrbe in znosnih odnosov z bližnjimi.

Socialni delavci in delavke naj v svoji strokovni vlogi oblastem pošiljajo poročila o razmerah kot izvedenci in izvedenke za reševanje težav konkretnih posameznikov in družin. Opozarjajo naj na nesprejemljive sistemске omejitve in predlagajo rešitve, ki bodo omogočile in olajšale življenje ljudi. Kot državljani in državljanke se lahko vključijo v politični proces. Dolžnost raziskovalcev in raziskovalk je, da pomagajo socialnim delavcem in delavkam in njihovim uporabnikom pri iskanju inovativnih rešitev. Tudi na raziskovalno delo bi lahko aplicirali Gabin koncept izvirnega projekta pomoči: raziskavo socialnodelovnega ravnanja izvajamo kot izvirni raziskovalni projekt skupaj s socialnimi delavci in delavkami in uporabniki po načelih akcijske raziskave, v kateri vsi enakopravno sodelujejo pri raziskovanju in delovanju, a so odgovornosti raziskovalcev in praktikov jasno razmejene (Mesec Bl., 2006 c).

Slovenija sodi med bogate družbe, med družbe z razmeroma znosno razslojenostjo – ni razloga, da socialno delo ne bi moglo oskrbeti ljudi, ki se zatečejo po pomoč. Socialno delo je, kot posrečeno zapiše Darja Zaviršek, »tranzicijsko«, vedno v prehodu od slabše družbene ureditve do boljše (recimo). Skrb za človeka vreden vsakdan konkretnih oseb v prehodu med ureditvami je njegova poklicanost.

Zato sprašujem: bo v šoli prevladala sociologija socialnega varstva in socialne politike ali bo v središču raziskovanje vsakdanjega ravnanja v socialnem delu? Bomo na naslednjem kongresu socialnega dela poslušali več referatov v slogu »kaj bi morala storiti država« ali več v slogu »kako smo skupaj z družino N. iznajdljivo ustvarili rešitev njihovih težav«? Smo spet pri vprašanju o akademski misli neprivlačni banalnosti socialnega dela?

Naj uporabim v uvodu navedeno misel Tineta Hribarja o tem, kaj je naša naloga v stoletju, ki potrebuje orientacijo: vemo, kaj je socialno delo, to je naša vednost; kot šola želimo stroki pomagati s svojim znanjem in jo raziskovalno razvijati skupaj s socialnimi delavci in socialnimi delavkami v praksi in z ljudmi, ki so se na nas obrnili po pomoč.

Viri

- Adam, F. (1980). *Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji: doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Adam, F. (1982). Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. Kritični priročnik sociološkega raziskovanja. *Časopis za kritiko znanosti*, 10(53–54), str. 132–224.
- Brinc, F. (sod.) (1969). *Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Buttolo, F. (2013). Vodnik, Anton (1901–1965). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode-Zdešar*. Jože Munda et al., Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986.

- Čačinovič Vogrinčič, G. (2006 a). Izobraževanje za socialno delo v letu 1959: o metodiki socialnega dela pri Katji Vodopivec. V D. Zaviršek & V. Leskošek (ur.), *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2006 b). *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2015). Soustvarjanje pomoči v socialnem delu: teoretski koncepti in produkcija novih znanj v raziskovanju prakse. *Socialno delo*, 45(3-4), str. 179-188.
- Dragoš, S. & Mesec, Bl. (2003). Specifičnost vede – specifičnost teorije. *Socialno delo*, 42(6), str. 361-370.
- Flaker, V. (1995). Študij duševnega zdravja v skupnosti – usposabljanje za psihosocialno delo: poročilo o projektu. *Socialno delo*, 34(6), str. 437-444.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Flaker, V. (2002). *Živeti s heroinom (I in II)*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Flaker, V. (2003 a). *Oris metod socialnega dela: uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Skupnost CSD Slovenije.
- Flaker, V. (2003 b) Temeljne in nujne spretnosti socialnega dela. *Socialno delo*, 42(4-5), str. 237-257.
- Flaker, V. (2004). *Oris metod socialnega dela: uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Fakulteta za socialno delo, Skupnost centrov za socialno delo Slovenije, Ljubljana.
- Flaker, V. (2006) Kako analizirati tveganje. V *Tveganje priložnost, ne grožnja: krepitev zmožnosti ravnanja s tveganji: Hrastovec, 12. 6. 2006 in 13. 5. 2006*. Hrastovec: Združenje za spodbujanje duševnega zdravja Alpe Adria, Mednarodna kolaborativna mreža duševnega zdravja, Evropska demokratična psihiatrija in Zavod Hrastovec, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Flaker, V. & T. Schmidt. (2006). *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit und Sozialwissenschaft*. Wien: Böhlau Verl.
- Friedländer, W. & H. Pfaffenberger (1970). *Osnovna načela in metode socialnega dela*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Hoffman, L. (1994). A reflexive stance for family therapy. V K. McNamee, & J. Gergen (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage.
- Hribar, T. (1985). *Moč znanosti: Marksistična teorija družboslovja*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Kocijančič, A. (2009). Napaka bolonjskega procesa v Sloveniji je formalizem. *Dnevnik*, 4. 2. 2009.
- Kodele, T. & Mešl, N. (2015). Refleksivna uporaba znanja v kontekstu praktičnega učenja. *Socialno delo*, 54 (3-4), str. 189-204.
- Kunič, L. (ur.) (2011). *Pregled raziskovalnega dela 1969-2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Lüssi, P. (1991). *Systemische Sozialarbeit: Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern, Stuttgart: Paul Haupt.
- Mali J. (2015). Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52(1), str. 15-28.
- Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., & Urek, M. (2008). *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mali, J., N. Mešl, & L. Rihter (2011). *Socialno delo z osebami z demenco: raziskovanje potreb oseb z demenco in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mali, J. & V. Milošević Arnold (ur.) (2007). *Demenca – izziv za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (1971). O vlogi raziskovanja v socialnem delu: ob Friedländerjevem pojmovanju o vlogi raziskovanja. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 10(1/2), str. 5-15.
- Mesec, Bl. (1972 a). Zakaj predvsem o teoriji. *Razgledi*, 21(11), str. 330.

- Mesec, Bl. (1972 b). Seminar o raziskovanju v socialnem delu. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 11(1/2), str. 98.
- Mesec, Bl. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, Bl. (2002). *Študijsko gradivo za predmet Teorije pomoči II: š. l. 2001/2002*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2002.
- Mesec, Bl. (2003). Primer kvazi sistemske sociološko-organizacijsko usmerjene teorije socialnega dela. *Socialno delo*, 42(3), str. 139–167.
- Mesec, Bl. (2004). Interakcijska teorija socialnega dela s posameznikom: po L. Shulmanu. *Socialno delo*, 43(5–6), str. 231–255.
- Mesec, Bl. (2005 a). Metodologija raziskovanja s statistiko v študijskem programu socialnega dela: pogled na razvoj. *Socialno delo*, 44(6), str. 367–376.
- Mesec, Bl. (2005 b). *Dokumenti o razvoju pouka metodologije raziskovanja v socialnem delu in statistike na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani, na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, na visokošolskem strokovnem programu Fakultete za socialno delo v Ljubljani: 1955–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani. 2005.
- Mesec, Bl. (2006 a). *Moj spletni dnevnik 2006*; obštudijsko gradivo (skripta). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (ur.) (2006 b). *Evalvacija v socialnem delu: študijsko gradivo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (2006 c). Action research. V: Flaker, V. & Schmid, T. (ur.). *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit und Sozialwissenschaft*, (Böhlau Studienbücher BSB). Wien: Böhlau Verlag. 2006, str. 191–222.
- Mesec, Bl. & Stritih, B. (ur.) (1972). *Socialni delavci in socialno delo v samoupravni družbi: raziskava, Odgovori na vprašalnik: totali*, (Raziskave). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Mesec, Bl., Flaker, V. & Baskar, B. (1982). *Metodologija akcijskega raziskovanja v socialnem delu I: [raziskava]*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, 1982.
- Mesec, Bl., & Rihter, L. (2011). Predgovor: raziskovalno delo FSD skozi čas. V L. Kunič (ur.), *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, M. (2015). Praktični študij na fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54 (3–4), str. 239–248.
- Mesec, Bo. (2008). *Družbeni okvir neprofitnih organizacij*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bo. (2015). Deset let bolonjske reforme na Fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54 (3–4), str. 169–178.
- Milošević Arnold V., Postrak, M. (2003) *Uvod v socialno delo*. Skripta. Ljubljana: Študentska založba.
- Milošević Arnold, V. (1999). *Supervizija, znanje za ravnanje*. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
- Mrevlje, N. (2019). Pavla Jesih: alpinistka in lastnica kinematografov. *Dnevnik*, 12. 8. 2019.
- Postrak, M. (1996). Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 35(5), str. 407–416.
- Postrak, M. (2001). Antropološki zorni kot. *Socialno delo*, 40(2–4), str. 207–229.
- Postrak, M. (2007). Preventivna funkcija prostega časa. V A. Kristančič, *Svoboda izbire – moj prosti čas* (str. 147–165). Ljubljana: A.A. Inserco d.o.o. svetovalna družba.
- Postrak, M. (2015). Koncepti socialnega dela z mladimi. *Socialno delo*, 55(5), str. 269–280.
- Petrovič Jesenovec, B. & Ten Veen, M. (2015). Seznam raziskovalnih in razvojnih projektov/programov na Fakulteti za socialno delo v času 2010–2015. *Socialno delo*, 54 (4–5), str. 41–52.
- Rapoša Tajnšek P. (2005). Fragmenti razvoja študijskega programa v prvih desetletjih izobraževanja za socialno delo. V D. Zaviršek (ur.), »Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.

- Rihter, L. (2004). *Evalvacije na področju socialnega varstva in njihov pomen za prilagajanje sodobnih držav blaginje na izzive globalizacije: doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Rihter, L. (2010). *Zunanje evalvacije javnih socialnovarstvenih programov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Rihter, L., Rode, N., Kobal Tomc, B. (2004) Izhodišča za oblikovanje sistema evalvacije izvajanja socialnovarstvenih programov. *Socialno delo*, 43(5–6), str. 257–263.
- Rode, N. (2005). *Oblikovanje sistema evalviranja izvajanja programov socialnega varstva 2004–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Shulman, L. (1998). *The skills of helping individuals, families and groups*. Itasca Ill.: F. E. Peacock Publ. (4. izdaja).
- Stritih, B. (1970). Uvod. V W. Friedländer, & H. Pfaffenberger (1970). *Osnovna načela in metode socialnega dela*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Stritih, B. (sod.) (1977). Prostovoljno preventivno in socialnoterapevsko delo z otroki – Rakitna: akcijskoraziskovalna naloga – socialnoterapevska kolonija. V D. Repovž (ur.), *Sociološke raziskave v zdravstvu* (str. 19–68). Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo.
- Stritih, B. (1980). *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Stritih, B. (1981). *Prostovoljno socialno delo*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Stritih, B. (1982). *Različne oblike varstva in vzgoje otrok v mestnih krajevnih skupnostih*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Šugman Bohinc, L. (ur.) (2011). *Učenci z učnimi težavami: izvirni delovni projekt pomoči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Vodopivec, K. (1959). *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Vodopivec, K. (1961). Kako pišemo diplomsko nalogo. V Bl. Mesec (ur.), *Dokumenti o razvoju pouka metodologije raziskovanja v socialnem delu in statistike na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani, na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, na visokošolskem strokovnem programu Fakultete za socialno delo v Ljubljani: 1955–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Wikipedia (2019). Walter Friedländer. Pridobljeno 20. 9. 2019 s https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Friedl%C3%A4nder.
- Zaviršek, D. (1994) Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi. Ljubljana : Visoka šola za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2000). *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Zaviršek, D. (ur.) (2005). »Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje* Ljubljana: Založba / *cf.
- Zaviršek, D., & Leskošek, V. (2005). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbeni gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.

ZAHVALA: Zahvaljujem se Gabi Čačinovič Vogrinčič, Liljani Rihter in Bojani Mesec za pregled članka in pripombe. Za vse, kar sem pozabil in izkrivil, odgovarjam sam.

Preboj socialnega – Dubrovniški manifest 2019¹

Nuja socialnega

Več kot sto udeležencev konference, ki je potekala septembra 2019 v Dubrovniku, je podprlo manifest, ki smo ga oblikovali pred dogodkom, med njim in po njem, in pomeni skupno izjavo o pomembnosti socialnega dela dandanes.

Ko doživljamo vse večjo brutalizacijo družbe, ki gre z roko v roko z uničevanjem sistema blaginje, ko se srečujemo s starimi in novimi oblikami strukturnega nasilja kot tudi s konkretnimi nasilnimi dejanji, je treba iskati načine, kako ponovno poudariti in oživeti kritično izročilo socialnega dela in okrepiti solidarnost s tistimi, ki so izpostavljeni tveganjem, zatirani in ranljivi.

Po desetletjih zmanjšane socialnosti med neoliberalno konjunkturo, ki je postavila v ospredje ekonomsko in spregledala, zapostavila in docela izničila socialno razsežnost naše eksistence, se mora, podobno kot pri preseganju klasičnega liberalizma ob koncu 19. stoletja, zgoditi preboj povsem novega socialnega.

Socialno delo ni le nujni del takega preboja, se lahko ob njem krepí in ostane ključni člen družbe – mora pa tudi imeti aktivno vlogo pri tem, da se preboj uresniči in dozori.

Da bi to storili, se moramo odreči uroku »strokovne nevtralnosti« in si ponovno prisvojiti socialno delo kot dejavnost, ki je usmerjena v skupnost, utemeljena v odnosih in ki daleč presega zgolj akademska obzorja. Moramo pa tudi vzpostaviti močne koalicije delavk, znanstvenic, uporabnic, aktivistk, sindikalistk in vseh drugih, ki si prizadevajo za družbeno pravičnost.

Korenite družbene preobrazbe

Doživljamo še eno veliko preobrazbo. Preobrazba prihodnosti bo korenita – ne glede na to, ali obupamo in zgolj opazujemo propad civilizacije ali si prizadevamo ustvariti družbeno pravičnejši svet: takega, ki bo temeljil na skupnem dobrem in vrednotah skrbi za drugega; na skupnem življenju, z zavedanjem

¹ Manifest temelji na vsebini konference *The Breakthrough of the Social: Practical Utopias, Wisdom and Radical Transformations – Social Work @IUC: Lessons Learned and Future Challenges*, ki je potekala na Inter-univerzitetnem centru v Dubrovniku od 2. do 6. septembra 2019 in jo je organizirala Šola za teorijo in prakso socialnega dela na tem centru.

tako lastne ranljivosti kakor tudi vrlin posameznikov in družbe. Dejavno moramo ohranjati tisto, kar je dobro, tudi naravo in okolje, in korenito spreminjati tisto, kar ne deluje.

Globalizacija, digitalizacija, prisilne migracije, demografske spremembe, spreminjajoča se delitev dela ipd. so nas izpostavile na več načinov do zdaj ne videnim tveganjem, ki najbolj prizadevajo tiste, ki nimajo dostopa do privilegijev, doživljajo izkoriščanje, zapostavljanje in revščino. Korenita sprememba pa pomeni tudi številne nove priložnosti v komunikaciji, mobilnosti, raznovrstnosti, proizvodnih zmožnostih in kulturi. Vendar pa hrepenimo po varnosti (tako stvarni kot socialni) in se bojimo nasilja, ki se vedno znova pojavlja v novih oblikah in s čedalje večjo silo.

Naravne in politične razsežnosti te katastrofe se združujejo v eno samo – z globalnim segrevanjem, ki ga povzročata fosilni kapitalizem in sla po spreminjanju naravnih virov v dobiček. Zaznamujejo jih migracije, tudi tiste, ki jih povzročajo vojne, podnebne spremembe in ekonomska beda; strah, ki ga izkorišča avtoritarizem (ki ga poganjajo fundamentalizmi zelo različnih vrst); vse večja neenakost, ki jo ustvarjajo neoliberalni režimi; odvzem mnogih državljskih svoboščin in svobode (gentrifikacija za bogate – negibnost za revne); spodbujanje sovraštva in diskriminacije do vseh, ki se ne prilagajajo moškim, belim in heteroseksualnim normam; vse večje izkoriščanje s pomočjo novih oblik dela v tako imenovani priložnostni ekonomiji; razširjen prekariat s hudimi psihološkimi in socialnimi posledicami, zaradi katerega je človeška eksistenca prav zares prekarna in krhka.

Hkrati pa se pomikamo v smeri vključujoče družbe. Globalne konvencije jasno izrekajo in ustoličujejo otroške pravice in pravice ljudi, ki jih družba onemogoča in ovira. Dezinstitucionalizacija in dolgotrajna oskrba se uveljavljata, čeprav ne brez ovir, in pripomoreta k prevrednotenju starosti (dobro je biti star), otroštva, norosti in oviranosti.

Nova družbena gibanja vznikajo vedno znova v želji za boljšim, dostojnejšim življenjem in povezujejo samorasle in globalne ravni. Razvijajo se novi in alternativni ekonomski odnosi, nova vrsta urbane revolucije se zdi neizogibna, denimo v gibanju »neustrašnih mest«. Vzpostaviti je treba sindikate, tudi sindikate socialnih delavcev, tam, kjer jih ni, in jih okrepiti tam, kjer obstajajo, vsekakor pa jih prilagoditi novim oblikam dela in zagovarjati spremembe, ki bodo blagodejne za družbo v celoti. Pojavljajo se nove oblike boja proti rasizmu, seksizmu in drugim oblikam diskriminacije kakor tudi boja proti globalnim, življenje ogrožajočim podnebnim silam in pozivajo k nič več kot korenitim spremembam sistema.

Čeprav se obdobje zategovanja pasu, kot kaže, izteka, pa naslednjega šele gradimo.

Modrost na vmesnikih socialnega dela

Da bi usmerjali preobrazbo k človeškim rešitvam, potrebujemo praktično modrost. Naloga socialnega dela je, da stori prav to in da hkrati ohranja in promovira obrobno, prezrto lokalno oz. avtohtono in staroselsko znanje tako,

da tako znanje vzdrži in lahko vpliva na svetovni red. Navadno vsakdanje življenje – življenjski svet – mora postati osnovni in pragmatični kriterij sprememb in politike, ki mora zagotovi suverenost ljudi.

Ob neodtujljivem poslanstvu socialnega dela, da zagotovi vsakdanjo, uporno perspektivo za življenje in svet, sta moč in odlika socialnega dela, da lahko združi sicer nezdružljiva znanja in logiko delovanja. Najpomembnejši viri socialnodelovnih dejavnih sintez so etika, organizacija in politika. Treba je vedeti, kaj je prav storiti, kako organizirati prehod in od kod črpati moč za to.

Socialnodelovna etika vključevanja in imperativ ne-izključevanja zagotavljata humanistično sintezo dialektike razuma in norosti. Da bi upoštevali svoje etične imperative, si je treba prizadevati za samoupravljanje (raje kot upravljanje oz. menedžment socialnih služb). Ukvarjanje socialnega dela s politiko mora izvirati iz človeškega aktivizma in intersekcijskega razumevanja in načina delovanja, mobilizacije in skupnega boja, upoštevanja in truda razumeti obstoječe razlike in jih konstruktivno uporabljati kot kolektivno moč za spremembe.

Praktična moč socialnega dela izhaja iz njegovega prečnega, interdisciplinarnega pristopa in medsektorskega položaja. Socialno državo in družbo je treba ponovno izumiti na podlagi kritičnega ovrednotenja postsocialističnih sintez (jugovzhodna Evropa, svetovni vzhod in jug), pri tem pa zagotoviti vlogo socialnega dela pri ustvarjanju progresivne socialne politike od spodaj navzgor.

Socialno delo mora ustvariti produktivne povezave z drugimi disciplinami in področji, ki se ukvarjajo z ljudmi. V izobraževanju lahko socialno delo prispeva z učenjem z dejanji in zagotavljanjem rešitev za probleme v šoli (nasilje, varnost in vzpostavljanje solidarnosti). V zdravstvu vpeljuje uporabniško perspektivo, vključevanje in sodelovanje uporabnikov, si prizadeva za celosten pristop k zdravju in blaginji, temelječi na specifičnih potrebah ljudi. V hkratnem preizkušanju in krepitvi zakonskih okvirjev in vključevanju socialnih procesov (v zakonodajo in upravo) lahko socialno delo odvrne ponižujoča ravnanja in birokratizacijo in jih nadomesti z okrepljenim pristopom in zagovorništvom.

Praktične utopije (izzivi za socialno delo)

Socialno delo je praktična, vsakdanja utopija; v njem gre vedno za nastajanje, iskanje boljšega življenja, bolj človeškega in socialnega. Imeti mora (utopični) pridih želje – pa naj bo to glede sprememb na bolje ali pa ohranjanja, kar je dobro; hkrati pa izpolniti svojo maksimo, da »so dejanja edini medij etičnega izraza«. V svoji zgodovini je socialno delo razvilo veliko produktivnih orodij, ki jih je treba okrepiti in ponovno kalibrirati, hkrati pa mora izdelati tudi nove alternative. Klasična orodja in zgodbe socialnega dela je treba združiti z novimi, usmerjati jih morajo ideje emancipacije uporabnikov kot tudi družbe.

Primerjalno socialno delo mora omogočiti prevod in prenos dobrih praks, ne le čez mnoge nacionalne in lokalne okvire, temveč tudi generacijsko – pri delu z otroki, mladimi, starimi ljudmi, družinami in skupinami, ki doživljajo številne izzive, z ljudmi z različnimi nalepkami – revščine, prestopništva,

oviranosti, duševnih stisk ipd. Intersekcijski pristop naj bi se osredotočal na medsebojna razmerja med spolom, starostjo, »raso«, razredom, spolnostjo in oviranostjo. Mora se usmeriti na ustvarjanje solidarnosti in zavezništev z mrežami in samoorganizacijami marginaliziranih skupin, kot so ljudje, ki se identificirajo kot LGBTQ, z begunci in migranti, ljudmi brez doma ter iniciativami in kampanjami, kot so »Tudi jaz«, »jaz dva«, »črnaživljenasopomembna« ...

Dezinstitucionalizacija, ki je v zadnjih desetletjih postala globalna platforma, mora imeti lastno vizijo in temeljiti v določenem kontekstu, ovrednotiti mora svoje dosežke, ovire in pasti in vedeti moramo, kako z njo ravnati kot s techné in kot z etičnim imperativom. Hkrati mora biti občutljiva in polemična do ostankov zatiranja, zapiranja, prisile, kaznovanja in celo mučenja v sistemu oskrbe in zunaj njega. Dolgotrajna oskrba, ki si prizadeva biti univerzalna pravica, je izziv sama po sebi in jo moramo dosledno in korenito uveljavljati kot tako, da bo skupaj z drugimi vrstami dajatev postala univerzalno dostopna. Nameniti je treba pozornost večji moči uporabnikov storitev (npr. skupno odločanje, skupno vodenje, usposabljanje in raziskovanje) in udejanjiti bolj sodelovalne načine dela, ki temeljijo na samoodločanju in samozagovorništvu.

Socialno delo vstopa na nova področja (denimo zeleno socialno delo) in začena uporabljati za svoje delovanje nova sredstva (denimo družbena omrežja in nove tehnologije). Dogaja se nenehen spopad med socialnim delom in fragmentirajočim upravljanjem in menedžmentom. V zadnjih desetletjih je bilo socialno delo pod udarom »proceduralizma« in »projektizacije«, čeprav je socialno delo izumilo praktične rešitve, ki razrešijo formalna protislovja med varstvom (skrbjo) in svobodo.

Vse večja atomizacija in individualizacija ravnanj, ki temeljijo zgolj na socialnem delu s posameznikom, kliče po ponovnem izumljanju skupnostnega socialnega dela in akcije (med drugim tudi, da se upremo verskemu fundamentalizmu in avtoritarnemu neoliberalizmu).

Izziv socialnega dela je danes ustvariti vizijo, ki nas bo vodila na novih področjih, podpirala in ohranila svoboščine, ki temeljijo na (socialni) varnosti, se hkrati in celostno ukvarjala z raznovrstnimi stiskami in omogočala ljudem (tako strokovnjakom kot uporabnikom), da bodo življenjska vprašanja reševali prečno in intersekcijsko. Tako bo socialno delo usposobilo ljudi, da bodo živeli skupaj, z najmanjšo mero izključevanja in največjo mero dostopnosti podpore za osebne in skupne projekte, ne da bi se bali posledic zatiranja in ne da bi postali plen avtoritarne oblasti.

Nemogoče je ostati nevtralen. Delovati s strastjo in brez strahu za spreminjanje socialnih utopij v stvarnost dobrega življenja za vse – to potrebujemo danes!

Vesna Leskošek

Intervju z Gabi Čačinovič Vogrinčič

Izr. prof. dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič je dolgoletna predavateljica, raziskovalka in zaslužna profesorica na Fakulteti za socialno delo.

Razvoj izobraževanja za socialno delo je bil precej pester, čeprav je iz sedanje perspektive videti linearen. Prehajal je iz višješolskega študija v visokošolskega in nato v fakultetnega, vendar se nič od tega ni zgodilo brez boja in truda. Kaj so bile glavne ovire v tem procesu in kaj so bili glavni preboji, ki so omogočili napredek? Prosim te za premislek o zunanjih (v okolju, politiki, na univerzi) in notranjih (v šoli) dejavnikih obeh procesov.

Foto: Marko Mesec

Prehod ni bil linearen, vložili smo ogromno dela in truda. Ključna ovira, ki nam je ves čas oteževala rast in razvoj, je bilo nepoznavanje, neznanje in nespoštovanje enkratnosti in posebnosti stroke in pozneje znanosti socialnega dela. Ovira je bila znotraj šole, bila je na univerzi in bila je v družbi. V šoli in zunaj nje so socialno delo na začetku razvoja enačili z družbenopolitičnim delom, aktivizmom za pomoč ranljivim skupinam, z delom za solidarnost in socialne pravice v socializmu. Prva skupina učiteljev s stalno zaposlitvijo je prišla z izkušnjami angažiranega dela na socialnem področju, a tudi s poslanstvom, da socialnim delavkam in delavcem da strokovno znanje, ki bo omogočilo zanesljivo strokovno pomoč in razločilo stroko od, sicer dobrodošlega, aktivizma. Nova, nujna strokovna znanja so se iskala v že uveljavljenih strokah: pravo, sociologija, pedagogika, psihologija, ekonomija, socialna politika, tudi medicina. To so bila pomembna in potrebna znanja za »več« stroke, a niso bila umeščena v socialno delo in za socialno delo, niso še mogla biti. Učitelji so bili zunanji sodelavci, praviloma so ostajali znotraj svojih strok. Praksa socialnega dela je ostala naloga znotraj šole. Te naloge se je lotila nova generacija učiteljev, zdaj z univerzitetnimi diplomami, ki

je začela prihajati leta 1966 in začela graditi strokovno znanje. Bile so tudi ideološke ovire. Socialno delo v Sloveniji, v Jugoslaviji, je bilo treba obvarovati pred »Zahodom«, pred vplivom kapitalizma, razviti socialistični model. Ideološki pritiski so bili močni, pogosto uspešni. Tako pri študiju nismo smeli uporabljati dragocenega priročnika *Metodike socialnega dela* (1959). Čeprav je razvoj strokovnega socialnega dela umestil v neko prihodnost, je prinesel temeljne koncepte za razumevanje procesov podpore in pomoči na način socialnega dela. Napisan je v novem jeziku, ki je prišel iz sveta, a ga je dr. Katja Vodopivec z izjemno ustvarjalno občutljivostjo umestila v Jugoslavijo. Zato stroka tudi dolgo, predolgo ni raziskala, kako delajo socialno delo z dolgoletno tradicijo na Zahodu. Tudi izid učbenika *Osnovna načela in metode socialnega dela* (Friedlander in Pfaffenberger), ki ga je iz nemščine prevedel Bernard Stritih leta 1970, je doživel pogrom zaradi odklona od marksizma v tistem času diferenciacije. Učbenik je bil prepovedan, grozilo je, da se bo intenzivni razvoj na šoli ustavi. A se ni, delali smo naprej.

Kaj je omogočilo preboj? To, da smo učitelji v desetletjih dela razvili stroko, raziskovanje za socialno delo in v njem in teorijo tako, da smo postali enakopravni sogovorniki, najprej znotraj univerze. Hodili smo po še neuhojenih poteh, opravili nujne habilitacije: razvili smo znanost in stroko socialnega dela.

Zgodovinski pregled pokaže, da se je program izobraževanja nenehno spreminjal. Včasih je bil dodan kak semester, potem ukinjen, večkrat se je spreminjalo število smeri ali modulov, spreminjali so se predmeti, skratka, redko je bilo obdobje, ko bi več let zapored izvajali isti program. Ali so te spremembe povezane z napredkom vednosti, teorije, so povezane s pričakovanji iz prakse ali je vzrok za to iskati drugje?

Učitelji, ki smo začeli prihajati na takratno Višjo šolo za socialne delavce in se trajno zaposlil po letu 1966, smo prišli iz različnih strok, psihologije, sociologije, prava, s skupno željo, da delamo na področju socialnega dela, ustvarimo nova znanja za socialno delo, s svojo stroko prispevamo socialnemu delu. Bili smo posebni v naši usmerjenosti v socialno delo. Najprej smo se morali učiti o socialnem delu, največ iz prakse, s katero smo bili povezani od začetka. Imeli smo izjemno svobodo, odprte roke za študijsko in raziskovalno delo, zato smo mogli stopiti iz svojih strok v socialno delo in razviti nove, za socialno delo pomembne predmete. Ob tem smo tudi učne načrte predmetov, ki smo jih prevzemali (sociologija, psihologija, pravo), na novo opredelili za socialno delo, izbrali smo vsebine, za katere smo presodili, da jih socialne delavke in socialni delavci potrebujejo v praksi. Novi, za socialno delo razviti predmeti so bili duševno zdravje v skupnosti, skupinsko delo, raziskovanje v socialnem delu, znotraj tega kvalitativno raziskovanje, psihologija družine, socialno delo z družino, metode socialnega dela, prostovoljno socialno delo, socialno delo v delovnih organizacijah ipd. Na vseh teh področjih smo začeli razvijati tudi teorijo za prakso socialnega dela. Vzpostavili smo ustvarjalno skupnost s študenti. Tako so bile spremembe res povezane tako z napredkom vednosti, z razvojem teorije in s pričakovanji prakse, ki je bila vedno naš sogovornik. A spremembe

niso hkrati gradile temeljev znanosti in stroke, večinoma niso bile povezane v skupno, v socialnem delu tako ključno akcijo. Ustvarjalna svoboda v dobrem je včasih prekrila skupno delo v soustvarjanju znanosti in tudi vizije učnega načrta. Vmes je seveda prišla bolonjska reforma, v zadnjem času, žal, finančne omejitve.

Doktrina sedanjih izobraževalnih politik je, da se morajo fakultete bolje odzivati na potrebe prakse, še več, da naj učimo le to, kar je neposredno koristno za prakso. Prepletenost teorije, raziskovanja in prakse je v socialnem delu sicer paradigmatska. Ni enega brez drugega ali tretjega, in to pravzaprav velja tudi za večino drugih znanstvenih disciplin. Pa vendarle mnogi vidijo socialno delo kot preveč aplikativno, brez kompleksnejšega teoretskega dosega. Kako bi odgovorila na to dilemo, kak je tvoj razmislek o tem?

Predmet socialnega dela je reševanje kompleksnih psihosocialnih problemov ljudi, so procesi soustvarjanja pomoči in podpore, sprememb na vseh ravneh življenja – na mikro-, mezo- in makroravni. Naše znanstveno delo je vedno obsegalo dva kompleksna delovna sklopa. V prvega sodi raziskovanje družbenih problemov ter družbenega razvoja in značilnosti psihosocialnih problemov ljudi, obstoječih družbenih institucij, politike, značilnosti pravnega reda. Za razvoj naše znanosti je ključen in prevečkrat prezrt drugi sklop: raziskovanje procesov pomoči, *kako* izvajamo socialno delo, to je posebno in drugače v procesih pomoči v socialnem delu. Koncept soustvarjanja v jeziku socialnega dela, ki smo ga razvili, umesti v središče tako odnos kot proces, v katerem smo socialni delavci spoštljivi in odgovorni zavezniki ljudi, ki so strokovnjaki na podlagi osebnih izkušenj. Izkušnja človekovega dostojanstva mora biti del procesa pomoči.

Socialno delo sodi v skupino znanosti, ki potrebujejo teorijo ravnanja, je dejavna znanost, ki potrebuje odgovore na vprašanja, *kako* ravnati. Teorija ravnanja lahko ostane samo v nenehnem sodelovanju s prakso. V svetu in tudi v Sloveniji so socialni delavci dolgo čakali, da so smeli biti raziskovalci svojega dela na socialnodelaven način. Za raziskovanje prakse smo razvili koncept, ki v delovnem odnosu zagotovi, da se slišijo vsi glasovi: glasovi praktikov, praktikov raziskovalcev, raziskovalcev in – to je ključno – uporabnikov, strokovnjakov na podlagi osebnih izkušenj. Kar je neposredno koristno za prakso, je predmet znanosti socialnega dela in torej raziskovanja procesov pomoči, in to tako, da v praksi spreminjamo teorijo za prakso, ustvarimo nove izkušnje, nova znanja in pomene, jih vračamo v prakso v nadaljevanje procesov podpore in razvoj teorije. Vsi udeleženi smo soustvarjalci novih znanj.

Morali smo počakati na družbene spremembe in na spremembe v pojmovanju znanosti, na prehod od modernih konceptov objektivne znanosti, ki ima po sebi vse odgovore, k sodobnim konceptom postmodernega pojmovanja znanosti, ki je šele omogočilo to, kar v socialnem delu potrebujemo: prostor za enkratnost procesov, prostor za to, da ni vnaprej določenih rešitev, temveč da so veljavna tiste enkratne, ki jih ljudje ustvarijo v sodelovanju v sedanjosti. Ali drugače: za razvoj znanosti, ki temelji na raziskovanju soustvarjalne prakse vse udeleženi. Potrebovali smo še ključne spremembe v pojmovanju

pomoči v devetdesetih letih 20. stoletja in na začetku 21. stoletja.

Tisti, ki vidijo socialno delo po eni strani preveč aplikativno, po drugi strani pa zahtevajo, da to ostane, kot da bi nekdo zunaj stroke (politika, oblast?) bolje vedel, kaj je dobra praksa, ne razumejo, danes lahko mirno rečem, nočejo razumeti socialnega dela. Zlovešče je, da to sovpada z izrivanjem socialnega dela iz za družbo in socialno državo pomembnih procesov soustvarjanja rešitev za kompleksne psihosocialne probleme.

V zadnjem desetletju smo doživeli več sprememb. Prilagodili smo predmetnik bolonjskemu sistemu študija, izvajati smo začeli doktorski študij, nehali smo izvajati izredni študij – namesto 300 študentk in študentov jih imamo zdaj 100 (v četrtem letniku približno 85). Dobili smo nove, večje in bolj opremljene prostore, proces internacionalizacije je precej intenziven, tudi raziskovalnih projektov je več. Vidiš to kot napredek ali kot procese komercializacije izobraževanja, ki ne prinaša kake posebne koristi?

Moj, za socialno delo vedno pristranski pogled vidi v internacionalizaciji veliko pridobitev. Kako fantastično se je prostor sodelovanja, spoznavanja, raziskovanja razširil od leta 1968, ko smo vzpostavili sodelovanje s takratno Strokovno šolo za socialno delo v Dortmundu. Samo še eno nalogo moramo opraviti bolje: prenašati pri nas nastalo strokovno znanje, naše pojmovanje znanosti v ta svet. Na področju socialnega dela smo ustvarili jezik, koncepte, teorijo in prakso, ki so enkratni, novi v svoji socialnodelavni posebnosti. Naša naloga je, da jih zaupamo drugim.

Pri raziskovanju žalujem za nekdanjo svobodo, da sami definiramo raziskovanje v socialnem delu. Zdaj se mi zdi, da se moramo le ažurno odzivati na projekte, ki so že določeni in prepogosto preozki za razvoj naših novih znanj, saj praviloma niso usmerjeni v razvoj socialnodelavnih znanj. Ne vem, kaj lahko naredimo? Zdi se mi, da se na sami univerzi znanost in raziskovanje pojmujeta ozko, prilagojeno naravoslovnim vedam, samo na en način, enak za vse vede. Drznem si reči: to je zastarelo, a za socialno delo nastaja škoda.

Za konec še nekoliko bolj osebno vprašanje. Katero obdobje v razvoju izobraževanja za socialno delo je bilo zate najdragocenejše in kam bi morali usmerjati prihodnje izobraževanje, kaj bolj poudarjati in kaj narediti, da bi lahko ohranjali medsebojno povezanost teorije, prakse in raziskovanja?

Najprej odgovor na zadnje vprašanje. Prav to: ohranjati povezanost teorije, prakse in raziskovanja. To mora biti ubesedena vizija študija, ki jo lahko razberemo v učnih načrtih, sodelovanju študentov v praksi, v raziskovalnih projektih. K sreči to že postaja način dela, mogoče se moramo skupaj bolj zavzeti za tako vizijo soustvarjalnega procesa. Bolj bi poudarila sodelovanje znotraj fakultete, prostor za soustvarjanje sprememb, ki jih posamezniki vidijo, pogovore, ki se ne končajo, ker se povežemo v nove naloge.

Zelo sem hvaležna, da mi je življenje namenilo socialno delo kot življenjsko nalogo za delo, učenje in soustvarjanje znanj na tem pomembnem področju.

Vsako obdobje mi je prineslo nove naloge za učenje in delo. Najprej v šestdesetih in sedemdesetih letih oblikovanje učnega načrta za predmet psihologija za socialno delo, ki me je prisilil, da vse svoje znanje psihologije povežem z vprašanjem uporabnosti za socialno delavko v praksi. Kakšna za vse življenje pomembna lekcija, ki je hkrati pomenila, da moram deliti s študenti, *kako* ravnati s psihološkim znanjem, kako ga deliti z ljudmi! Nastajal je koncept znanja za ravnanje v socialnem delu.

A najdragocenejše obdobje se je zame začelo v osemdesetih, ko sem bila povabljen v socialno delo, k temu, da tudi jaz prispevam k socialnodelovnemu znanju! To je bil nov predmet, Socialno delo z družino. Takrat sem že predavala predmet Psihologija družine in v sodelovanju s prakso vedela, da socialni delavci nenehno sodelujejo z družinami, a niso imeli dovolj znanja ne o družini ne o tem, kako delati socialno delo z družino. Začelo se je ustvarjalno obdobje, ki traja in mi še vedno bogati življenje. Lotila sem se raziskovanja teorije ravnanja z družino, a še prej socialnega dela. Takrat so začeli nastajati koncepti soustvarjanja (ta je ključen za paradigmatsko spremembo v teoriji ravnanja), delovnega odnosa in izvirnega delovnega projekta pomoči, definicija socialnega dela z družino – in vedno jasnejši jezik socialnega dela.

Hvaležna in srečna sem, da sem lahko vse življenje posvetila socialnemu delu, temu pomembnemu in enkratnemu področju, ki je tako pomembno za varovanje človekovega dostojanstva, človekovih pravic in socialne države.

Borut Petrovič Jesenovec

Intervju z Bogdanom Lešnikom

Izr. prof. dr. Bogdan Lešnik je za razvoj socialnega dela v Sloveniji pomemben, ker je bolj kot kdorkoli drug zaznamoval založniško dejavnost najprej Visoke šole za socialno delo in pozneje Fakultete za socialno delo. Od leta 1994 do leta 2014 je bil urednik znanstvene revije *Socialno delo* (do leta 2006 glavni in odgovorni urednik). Bil je tudi glavni in odgovorni urednik založbe, ki se je v času njegovega urednikovanja profesionalizirala in izdala več kot 50 knjig, večinoma znanstvenih monografij.

Ko ste prevzeli vodenje založbe, v kakšnem stanju je bila? Lahko opišete okoliščine, v katerih ste začeli urednikovati?

Sem in tja je izšla kakšna publikacija. Se je pa že začelo nabirati gradivo, ki ga je bilo treba izdati – doktorske disertacije, raziskovalna poročila itn.

Kako bi ocenili najpomembnejše založniške izzive za razvoj socialnega dela v obdobju vašega urednikovanja?

Foto: Siniša Borovičani

Zlasti jezik in slog pisanja sta zahtevala in še vedno zahtevata veliko dela. V devetdesetih je jezik socialnega dela (ne le v Sloveniji) nastajal na novo, in sicer pod močnim vplivom angleškega besednjaka in načina izražanja, kar je na eni strani razširilo obzorja – vstopile so nove ideje –, na drugi pa je ustvarilo novo latovščino, čudne ali nejasne izraze, ki nepoznavalcem ne povedo nič. Marsikdo se novemu jeziku tudi upira, ker prinaša s sabo nova razmerja.

Kako se je iz zgodovinske perspektive uveljavljalo socialno delo kot znanstvena disciplina in kako se je to kazalo v založniški produkciji?

Seveda, to je teklo vzporedno. Naša produkcija je pomagala poenotiti polje, ki je bilo prej razpršeno. Teorija socialnega dela se je sprva oblikovala v okviru sociologije, socialne psihologije, pedagogike, kriminologije (prava in psihiatrije)

itn., v skladu z njihovim diskurzom in logiko. Kakor večina znanstvenih polj je tudi naše sčasoma ustvarilo svoj lastni referenčni prostor – prostor za razprave v okviru samega socialnega dela. To je normalen proces.

Kako je bila založba vpeta v širši družbeni kontekst? Kako so se knjige odzivale na dogajanje v družbi? Katere vsebine so prevladovala v njih?

Socialno delo je po svoji konstituciji vpeto v družbena dogajanja, saj vsaj posredno raziskuje naš lastni življenjski svet. Tako da so vse knjige po vrsti odziv nanje. Denimo, študije o starosti. To je nekaj, kar nas vse čaka, če bomo imeli srečo.

Kako so v času vašega urednikovanja knjige odmevale in kdo so bili avtorji? Kdo jih je bral?

Marsikatera knjiga je prinesla toliko novega, da je odmevala, večinoma v ožjih strokovnih, nekatere pa v širših krogih. Za promocijo svojih knjig sta veliko naredili zlasti Gabi Čačinovič Vogrinčič in Darja Zaviršek. Njune knjige so v našem miniaturnem prostoru skoraj vse uspešnice.

Kako je založba prepoznavala in promovirala marginalne skupine?

V tej zvezi pa ne bi govoril o promociji. Res je že to, da se odločiš nekaj raziskovati, hkrati že nekakšna promocija, vendar cilj ostaja raziskovanje. Nekaj drugega je podpora. Aplikativno raziskovanje v socialnem delu je večinoma usmerjeno v metodiko: kako podpreti ljudi v stiski.

Seveda so za kakovost knjig najbolj odgovorni avtorji. Kako pomembni pa so pri nastajanju knjige urednik, lektor, oblikovalec, tiskarna?

Urednica je enako pomembna kot avtorica. Urednica skrbi za vsebinsko in jezikovno korektnost besedila. To je zlasti pomembno, kadar je avtorica negotova, lektura pa ne poseže v probleme onstran pravopisa. Najkrajše rečeno, vsi, ki jih naštevate, so pomembni zlasti tedaj, ko lahko gre kaj narobe.

Kakšna sta bila vloga in pomen revije Socialno delo?

Vse od leta 1957 je pri različnih izdajateljih izhajala solidna strokovna revija s področja socialnega dela – nazadnje pri visoki šoli za socialno delo. Med procesom transformacije visoke šole v fakulteto smo jo leta 1994 preoblikovali v znanstveno revijo, hkrati in z enako funkcijo, kot smo začeli izdajati knjige. *Nekatere knjige končajo na smetišču zgodovine, druge pa so zelo vplivne in še vedno veljajo za referenco. Katere knjige, ki ste jih vi uredili, so po vašem mnenju še danes temeljna, pionirska dela, ki jih zlepa ne bo zasul prah pozabe?*

Različna dela so pomembna za različne profile in kroge bralstva. V strokovni javnosti odmevajo dela Gabi Čačinovič Vogrinčič. Priročnik Blaža Mesca o

kvalitativnem raziskovanju iz leta 1998 je še vedno temeljno učno gradivo. Vito Flaker je objavil nekaj pionirskih raziskav o drogah in o dolgotrajni oskrbi. Dela Darje Zaviršek so priljubljena v feminističnih krogih. Meni najljubša pa je naša izdaja knjige Tanje Lamovec *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup* iz leta 2006, zagotovo *tour de force* gibanja uporabnikov psihiatričnih storitev v Sloveniji.

Kako je založba pripomogla k razvijanju strokovne terminologije? Vedno so v obtoku določeni besedni »šlagerji sezone«. V določenem obdobju sta bila na primer »udarna« izraza opolnomočenje in krepitev moči. Kako se je pojavnost takšnih modnih izrazov s časom spreminjala?

Z novim jezikom socialnega dela so se pojavile tudi nove terminološke zagate. Kar navajate, je dober zgled, čeprav pri tem ne gre za kakšen modni koncept, temveč za načelo socialnega dela, ki je zdaj v temelju njegove doktrine. Še vedno pa ne vemo, kako ga ustrezno in razumljivo poimenovati. V angleščini rečejo *empowerment*. Opolnomočenje je pravopisno sporen približek, krepitev moči pa očiten pleonazem. Sam sem predlagal socialno krepitev ali okrepitev. To so trije prevodi za isto, v izvirniku dokaj preprosto besedo. Terminološko usklajevanje je zahtevno, tako rekoč politično delo.

Kako je bilo urejeno financiranje izdajanja znanstvenih monografij? Danes se zanašamo predvsem na Agencijo za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Kako pa je bilo včasih? Kako radodarna je bila država?

Vtis, da je bila včasih radodarnejša, izhaja najbrž iz tega, da še ni imela tako obsežnega uradniškega aparata, ki ga je treba vzdrževati, kar najbrž stane več kot vsa subvencionirana knjižna produkcija skupaj.

V zadnjem času veliko slišimo o ustanovitvi univerzitetne založbe oziroma Založbe Univerze v Ljubljani, ki bi »posrkala« fakultetne založbe pod isto blagovno znamko? Je to dobra ali slaba ideja?

Odkvisno od izvedbe. Izdaje uglednih univerz po svetu niso dobre, prodorne in vplivne samo zaradi pronicljivih in v pisanju izkušenih avtoric in avtorjev – teh je razmeroma malo –, temveč ker stojijo za njimi sposobne urednice in uredniki, ki znajo prečistiti besedno solato ali razvozlati stenografirane misli in ki na sploh, če smem tako reči, razumejo avtorja bolje od njega samega (a se znajo umakniti, kadar ga ne). Tak uredniški aparat ni poceni in se ne more spoznati na vse. Nekatera področja članic bi zagotovo trpela, saj je poleg tega malo verjetno, da bi nova založba, tudi če bi predložila skupni program, pridobila toliko sredstev, kot jih zdaj v seštevku pridobijo področne založbe. Z vidika realnega financiranja – pa tudi z vidika namena – bi bilo bolj smotrno logistično in materialno podpreti založniško dejavnost na članicah. Pomena urednikov in urednic, ki se spoznajo tako na področje kakor na jezik, ni mogoče preceniti. Za to delo so praviloma najbolj kompetentni na samih članicah – če že ne, da

se nujno spoznajo tudi na jezik, pa vsaj, da razumejo njegove probleme. Večje breme je organizacijski in tehnični del založništva in tega bi lahko vzela nase univerzitetna založba. Če bi izkoristila potencial članic, bi lahko univerza z nekaj potezami in minimalnim vložkom spravila vso bogato knjižno produkcijo svojih članic pod svojo blagovno znamko.

Jana Mali, Vida Milošević Arnold (urednici) (2011)

Demenca – izziv za socialno delo (2. natis)

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 169 strani.

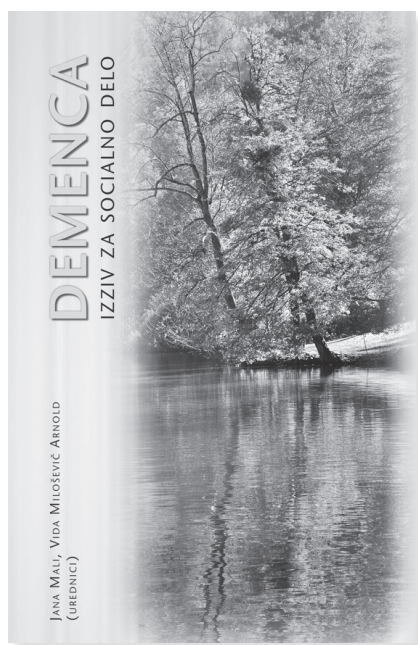
ISBN 978-961-6569-13-2

Pred socialnim delom v Sloveniji so novi izzivi, saj bo treba razviti mrežo služb in programov, ki bodo osebam z demenco pomagali ohranjati samostojnost in podpirati svojce, da bodo osebe z demenco čim dlje ostale v svojem življenjskem okolju. To je temeljno sporočilo knjige *Demenca – izzivi za socialno delo*. Uredili sta jo Jana Mali in Vida Milošević Arnold, besedila pa so prispevali še Vito Flaker, Aleš Kogoj, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Vera Grebenc, Liljana Rihter, Branka Mikluž, Jana Dragar in Laura Perko.

Knjiga je nastala na podlagi seminarjev obsežnega raziskovalnega projekta »Delo z dementnimi osebami – priprava modela obravnave oseb z demenco« (2004). Spoznanje, da mora socialno delo še odločneje poseči v problematiko demence, ki jo je treba obravnavati večplastno, tudi s socialnim pristopom, je osnovni razlog za prvo izdajo knjige. Ta, kolikor je bilo to v takratnem izhodišču mogoče, preuči različne vidike demence in možnih intervencij socialnega dela. Knjiga je utrla pot znanstvenemu metodološkemu pristopu socialnega dela na področju demence.

Vito Flaker s kritičnim pogledom na družbeno konstrukcijo demence umesti fenomen demence v sodobno družbo in razmišlja o spominu oz. pozabljanju kot kulturnem fenomenu in se sprašuje, koliko je človek brez spomina še človek? Poudari (str. 14), da moramo predvsem premisliti, kako organizirati službe, ki bodo omogočale spominjanje, hkrati pa priznavale pravico do pozabljanja.

Katere so značilnosti demence in kako jo razumemo, nam predstavi Aleš Kogoj. Poudari (str. 16), da so se avtorji lotili izjemno aktualne teme, saj je demenca v naši družbi vse opaznejša, čeprav jo poznamo že skoraj dve tisočletji. Zaradi podaljševanja življenjske dobe se število oseb z demenco hitro povečuje. Zato je demenca ne le človeški, temveč tudi velik zdravstveni in družbeni problem ter kot taka izziv za socialno delo.

Vida Milošević Arnold meni (str. 28), da je pri delu z osebo z demenco in njenimi svojci vse bolj v ospredju socialni model. Pomembno je namreč, da človeka in njegove potrebe razumemo celostno in sprejemamo osebo z demenco kot partnerja v procesu pomoči, saj tako upoštevamo njeno pravico, da izbere vrsto in obseg pomoči ali pa jo odkloni. Avtorica hkrati opozori (str. 30), da moramo biti pozorni na sposobnosti oseb z demenco, kaj vse še zmorejo, glede na različne stadije poteka demence. Socialna delavka mora iskati in spodbujati potenciale in pozitivne lastnosti osebe z demenco.

To je izhodišče socialnodelovnega pogleda na demenco. Jana Mali trdi (str. 38), da imajo medčloveški odnosi osrednjo vlogo pri načrtovanju skrbi za osebe z demenco. Za socialni model obravnave oseb z demenco v domovih za stare ljudi so značilni: individualni pristop, vključevanje in skrb za dobre medsebojne odnose znotraj stanovalčeve neformalne in formalne mreže.

Po drugi strani pa je večina oseb z demenco v domači oskrbi. Zato je pomembno, kako se na novo organizirajo družinski člani. O tem piše Gabi Čačinovič Vogrinčič. Po njenem mnenju (str. 51) družina s starim človekom z demenco potrebuje nov delovni projekt, saj se morajo naučiti raziskati, kakšne spremembe potrebujejo in kakšne vire moči imajo, da bi zmogli biti v pomoč in oporo staremu človeku in hkrati varovati življenje, ki ga potrebujejo sami. Družina potrebuje odprt prostor za pogovore, da bi lahko resnično soustvarjala pomoč tako, da bodo vsi udeleženi in nihče žrtvovan. Pomembno je, da se v procesu sodelovanja mobilizira moč same družine.

Pri socialnem delu se seveda srečujemo tudi z različnimi tveganji. Jana Mali in Vida Milošević Arnold nas opozorita, da so največja tveganja pri delu z osebo z demenco tabuji in stereotipi, ki izhajajo iz neznanja in skromnega poznavanja strokovnjakov. Menita (str. 63), da osebam z demenco ne moremo učinkovito pomagati brez vključevanja elementov tveganja. Prav tako pa Vera Grebenc in Vito Flaker (str. 73) opišeta namen analize tveganja, ki omogoča, da uporabniki socialnega dela ne glede na njihov predznak, stigma, sposobnost ipd. tvegajo, kot tvegamo vsi drugi, in to tudi prikažeta z metodo na konkretnem primeru.

Predstavljeni so tudi dejavniki, pomembni za sožitje z osebami z demenco. Liljana Rihter (str. 93) jih razdeli na skupine: dejavniki, ki vplivajo na uveljavljanje dobrih medsebojnih odnosov; dejavniki, ki vplivajo na možnost prve izbire; dejavniki, ki vplivajo na spoštovanje izbire osebe z demenco; dejavniki, ki vplivajo na pridobivanje novih izkušenj; dejavniki, ki vplivajo na individualiziran razvoj; dejavniki, ki vplivajo na integracijo v družbeno okolje. Pri vsem tem pa je najpomembneje, da organiziramo življenje ljudi z demenco tako, da ohranijo človeško dostojanstvo.

Jana Mali (str. 118–123) piše o potrebah svojcev oseb z demenco, kot so potreba po povezovanju z drugimi ljudmi, po tolažbi, oblikovanju osebne identitete, po vključenosti (pripadnosti), po zaposlitvi in ljubezni. Avtorica omeni (str. 123), da svojci doživljajo tudi pozitivne vplive skrbi, saj skrb družinskih članov za osebo z demenco ni le stresna in negativna izkušnja.

Glede komunikacije z osebami z demenco Vida Milošević Arnold priporoča, kako komunicirati z osebami v različnih stadijih demence. Meni (str. 132), da

demenca precej prizadene sposobnost za komuniciranje in zato skrha odnose med osebami z demenco in njihovimi svojci. Pri tem poudari (str. 132), da oseba, ki je zaradi demence izgubila sposobnost za besedno izražanje, še vedno lahko ohranja in uporablja obsežen repertoar komunikacijskih spretnosti, kot je interakcija, podprta z mimiko obraza, očesnim stikom, držo, dotikom in gibi. Za socialne delavke je razumevanje posameznikove verbalne in neverbalne komunikacije zelo pomembno. Pri svojem delu si prizadevamo za vzpostavljanje takšnega delovnega odnosa, ki bo omogočal varen in odprt prostor za razvijanje in uporabo učinkovite komunikacije med vsemi udeleženci.

Predstavljeni pa so tudi primeri iz prakse. Branka Mikluž (str. 143–149) v poglavju »Pomoč pri demenci« piše o ustanovitvi združenja za pomoč pri demenci Spominčica. Jana Dragar (str. 151–156) piše o vzgojno-izobraževalnem programu za svojce stanovalcev z demenco. Laura Perko (str. 157–156) pa piše o oskrbi oseb z demenco na domu.

Avtorice in avtorja ugotavljajo, da domovi za stare na začetku niso z veseljem sprejeli oseb z demenco. V zadnjih letih pa se število oseb z demenco v domovih povečuje. Tako so domovi postali stičišče znanj o delu z osebo z demenco.

Kot je vidno iz navedenih tematik, nam knjiga predstavi različne situacije in pristope socialnega dela na področju demence, zato je namenjena strokovnim delavcem, ki delajo v različnih institucijah, organizacijah ali skupnosti.

Monografija prikaže celostni pogled na pojav demence. Kot prva knjiga o socialnem delu z ljudmi z demenco je pomembna referenca.

Klavdija Kustec

Mali Jana, Mešl Nina, Rihter Liljana (2011)

Socialno delo z osebami z demenco – Raziskovanje potreb oseb z demenco in odgovorov nanje

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 158 strani.

ISBN 978-961-6569-39-2

Monografija opisuje razsežnosti demence, ki vplivajo tako na posameznika kot na družino in širšo skupnost, ob tem pa podaja širše razumevanje demence in predstavi socialnodelovni model razumevanja demence kot možen odziv na ohranjanje kakovosti življenja človeka z demenco. Monografija pomaga tako neformalnim kot formalnim oskrbovalcem in je zato obvezen pripomoček za vsakogar, ki želi razumeti pojav demence veliko globlje od zgolj zdravstvenega vidika.

Struktura besedila je jasna, pregledna – avtorice v prvem poglavju predstavijo vrste in definicije demenc, v nadaljevanju pa različne modele razumevanja demence: biomedicinskega, psihološkega, sociološkega in socialnodelovnega. Tako predstavijo podobnosti in razlike v razumevanju demence med štirimi znanstvenimi vedami: medicino, psihologijo, sociologijo in socialnim delom – ter ob tem poudarijo, da je treba imeti za kakovostno obravnavo in oskrbo ljudi z demenco kot tudi za kakovostno življenje ljudi z demenco celostni pristop in presegati okvire posameznih ved.

Na razvoj celostnega koncepta razumevanja osebnosti ljudi z demenco je najbolj vplival koncept razumevanja osebnosti ljudi z demenco, ki ga je leta 2005 razvil Kitwood s formulo: $D \text{ (demenca)} = O \text{ (osebnost)} + B \text{ (biografija)} + Z \text{ (zdravje)} + NM \text{ (nevrološke motnje)} + SP \text{ (socialna psihologija)}$. To je pomembno sporočilo vsem strokovnim delavcem, da bi se morali zavedati enake pomembnosti vseh dejavnikov, ne samo enega.

Avtorice predstavijo tudi stigme, ki so še vedno povezane z demenco: telesno odbojnost, značajske slabosti in skupinske stigme, saj je zelo verjetno, da mnogi ljudje z demenco dobijo etiketo stigme v okolju zelo hitro, saj je njihovo vedenje pogosto drugačno od običajnega, družbeno sprejemljivega vedenja. Avtorice jasno predstavijo, da je demenca veliko več kot bolezen posameznika ali bolezen družine, namreč predvsem socialno konstrukt.

Pri tem razumevanju socialno delo pokaže možnost ustrezne obravnave, in sicer s socialnodelovnim modelom, saj socialnega dela ne zanima predmet, temveč cilj intervencije; to, česar se lahko naučimo, je, da ne prilagajamo konteksta teorijam, temveč obrnjeno – kontekst in metode prilagajamo teorijam (str. 28). Socialni delavec izhaja iz aktivne vloge uporabnika in zagotavlja vpliv ter uporabnikovo moč pri skupnem iskanju rešitev in definiranja, kakšno življenje želi imeti.

Ob tem so upoštevana tudi osnovna načela gerontološkega socialnega dela po Burack-Weis in Brennan, saj je demenca najpogostejša med starimi ljudmi: načela mobilizacije moči in sposobnosti starih ljudi, maksimalnega funkcioniranja, zagotavljanja okolja, ki človeka ne bo omejevalo, etičnosti, spoštovanja etničnih razlik, systemske perspektive in določanja ustreznih ciljev. Mnoga od teh načel utegnejo biti zaradi preozkega pogleda, neznanja ali pa iskanja časovno najhitrejših rešitev ali za svoje najugodnejših rešitev v praksi tudi neupoštevana.

Socialni delavec za uresničevanje temeljnih konceptov socialnega dela stopa pri socialnodelovnem modelu v različne vloge (str. 30): je nosilec primera, načrtovalec oskrbe, izvajalec prve socialne pomoči, svetovalec, učitelj, aktivist, pobudnik ali vodja skupin za samopomoč svojcev oseb z demenco, skupin za samopomoč oseb z demenco, zagovornik potreb oseb z demenco, koordinator dejavnosti za pomoč osebam z demenco in njihovim svojcem, posredovalcev življenjskih zgodb ter vodja ali strokovni delavec dnevnega centra za osebe z demenco.

V sklepu prvega poglavja avtorice opozorijo tudi na fenomen »lastninjenja uporabnikov«, saj si stroke rade prisvajajo uporabnike, in poudarijo, da potrebujemo drugačen, inovativen pristop, ki bo kos izzivom demence in bo pomenil korak naprej pri zagotavljanju kakovostne oskrbe ljudi z demenco.

V drugem poglavju avtorice podrobneje predstavijo značilnosti socialnodelovnega modela razumevanja demence. Ko se pojavi demenca v družini, boleče zareže v posameznika, ki izgublja svet in svojo avtonomnost. Njegovo socialno okolje se vse bolj krči tako zanj kot za ljudi, ki skrbijo zanj, s povečevanjem intenzivnosti pomoči se manjša tudi socialno okolje za vse – za človeka z demenco, čigar vedenje je vse bolj družbeno »drugačno«, kot tudi za ljudi, ki skrbijo zanj, saj nimajo časa ali volje, pojavlja pa je tudi sram zaradi nenavadnega vedenja.

Socialno delo z ljudmi z demenco se osredotoča na iskanje in mobiliziranje virov, s pomočjo katerih lahko človek z demenco čim dlje samostojno živi v skupnosti – ves čas pa je osrednji koncept socialnega dela ugotavljanje potreb oseb z demenco, oskrbovalcev in širšega okolja, ne glede na to, ali človek z demenco živi doma ali v instituciji. Avtorice predstavijo, s kakšnimi spremembami se oseba z demenco srečuje – in sicer na ravni individualnega, notranjega doživljanja bolezni kot tudi na ravni medsebojnih odnosov.

Socialnodelovni model podaja možne rešitve tako posamezniku z demenco kot njegovim oskrbovalcem. Namestitev v institucijo naj bi bila res skrajni primer in ne prvi odziv pri spremembah, ki jih povzroča demenca. Človek z demenco postaja vse bolj odvisen od pomoči družine oz. neformalnih

oskrbovalcev, vse težje opravlja preprosta vsakodnevna opravila, pogosto je nerazumljen, prestrašen, jezen, njegova socialna mreža pa se vse bolj manjša. Vse bolj je osamljen, svet pa postaja vse težje obvladljiv, odtujen in sčasoma tudi neprepoznaven.

Neformalni oskrbovalci in družina človeka z demenco so prepuščeni iskanju lastnih virov moči in informacij, saj pogosto navajajo, da so preobremenjeni, imajo zdravstvene težave, finančne probleme, opaziti pa je tudi nerazumevanje in nepoznavanje demence. V družini prevzemajo skrb za svoje starše po večini ženske, a o oskrbi za svojca z demenco niso dovolj poučene. Z napredovanjem bolezni in zaradi odsotnosti ali pomanjkanja pomoči osebam z demenco in njihovim neformalnim oskrbovalcem v skupnosti se pojavlja kot možna rešitev dom za stare ljudi.

Ob namestitvi v dom za stare ljudi je za človeka z demenco ključno, da zaposleni poznajo njegovo biografsko zgodbo, pri tem pa imajo aktivno vlogo socialni delavci. Po drugi strani imajo neformalni oskrbovalci pogosto tudi občutke krivde, ko namestijo svojca z demenco v dom za stare ljudi, pogosto tudi zaradi neprepoznavanja demence v njihovem socialnem okolju ali pa zaradi različnih pogledov znotraj družine. Pogosto se svojci tudi še pozneje počutijo krive, saj vidijo, da si želijo iti starši domov, v znano okolje, v domovih za stare mnogi pogrešajo intimo, možnost zasebnega prostora – po drugi strani pa sčasoma lahko vidijo tudi pozitiven učinek, saj dobi človek z demenco zopet možnost druženja, zopet postaja aktiven na področjih, ki so mu bila včasih ljuba (glasba, ročna dela, risanje, petje) – zato je ključno poznavanje biografske zgodbe, da ga lahko socialni delavec ustrezno usmeri v aktivnosti, ki so mu ljube.

Zelo pomembno je, da ostajajo medčloveški odnosi topli, saj vsak človek z demenco doživlja bolezen in njene posledice na enkrat in svojevrsten način, zato pomoč osebam z demenco ne more in ne sme biti rutinska ali sistemska, temveč individualno usmerjena k vsakemu posameznemu človeku z demenco posebej. Le tako ostaja v središču oseba z demenco, ko ustvarjamo pozitivne interakcije z vsemi osebami, ki so v stiku z njo (str. 43).

Avtorice predstavijo raziskavo, ki so jo izvajale kot prvo na področju demence v institucionalnem varstvu: »Delo z dementnimi osebami – priprava modela obravnave oseb z demenco«. S kvalitativno metodologijo so raziskovale življenjski svet oseb z demenco – iz njihove perspektive. V raziskavo so bili vključeni različni strokovni profili delavcev: direktorji, vodje službe zdravstvene nege in oskrbe, socialne delavke, diplomirane medicinske sestre, delovni terapevti in fizioterapevti – torej vsi tisti, ki načrtujejo ali pa imajo vpliv na kakovost oskrbe za človeka z demenco v instituciji.

V ugotovitvah raziskave so zaznale tri različne modele obravnave oseb z demenco: integriranega, segregiranega in delno segregiranega. Razlike so se pokazale glede na velikost oddelka in model obravnave (grobi posegi v človekove pravice in svoboščine na segregiranih oddelkih). Z vidika uveljavljanja načel normalizacije ima po rezultatih raziskave veliko vlogo stopnja demence – na začetni stopnji demence so načela normalizacije še pogosto navzoča pri delu z ljudmi z demenco, na zadnji stopnji demence pa precej

manj. Kot nadaljevanje raziskovanja oskrbe ljudi z demenco so leta 2005 začele raziskovati oblike oskrbe oseb z demenco v skupnosti. Rezultati so pokazali, da je demenca huda življenjska preizkušnja za vse udeležene v medsebojne odnose z osebo z demenco – še najbolj za človeka z demenco in njegovo družino, preizkušnja pa je tudi za svojce, prijatelje in strokovnjake.

Pomembno sporočilo avtoric je: oseba z demenco se zaveda, da ima demenco, pa čeprav nima potrjene diagnoze, tudi če svojci prikrivajo bolezen. Zato jo moti nenavadno vedenje, nespoštovanje drugih, ustrežljivost in vsiljivost pa tudi vprašanja, s katerimi svojci preverjajo, koliko se človek z demenco še spominja dogodkov iz bližnje ali bolj oddaljene preteklosti.

Socialnodelovni model podaja kot ustrezen rešitev holistično razumevanje človeka z demenco in njegovih potreb, saj je posameznik strokovnjak na podlagi osebne izkušnje in nas lahko le on pouči o demenci in o tem, kako živeti z njo.

Zelo lepo in čutno nagovarjajo bralca tudi izseki iz knjige C. Bryden *Dancing with dementia*, ki iz svoje osebne izkušnje sporoča, kakšnega odnosa in obravnave si želi ona, kot človek z demenco. Kot navaja:

Ob vprašanju, ali se spomniš?, me zagrabi panika. Počutim se, kot da je pred mano črna zavesa, jaz pa si obupno skušam priklicati v spomin odgovor na vaše vprašanje. (Str. 58.)

Uspešno sporazumevanje je zato ena temeljnih spretnosti socialnega dela v socialnodelovnem odnosu in iskanju najustreznejše oskrbe za človeka z demenco. Avtorice v nadaljevanju predstavijo tudi tehniko validacije, ki jo je razvila Feil. tehnika sicer ne omogoča zdravljenja, pomaga pa, da se vsem, ki delamo z ljudmi z demenco, lažje spoprijemamo z njihovimi izgubami in vzpostavljamo oz. ohranjamo stik – prilagojeno glede na stadij demence.

V tretjem poglavju avtorice opišejo širši življenjski kontekst človeka z demenco, ki je povezan z odnosi v svoji skupnosti. Opozorijo na eno od posledic postmoderne družbe: pretirano individualizirana podoba posameznika je ogrozila vrednote družine, kot sta medgeneracijska lojalnost in medsebojna odvisnost. Ker pa je družina prva, ki lahko zagotovi ustrezno okolje za razumevanje in spodbujanje človeka z demenco, je ponovna obuditev tradicionalnih vrednot nujna (pa vendar ne more biti zaukazana).

Podaljševanje življenjske dobe pomeni za otroke dodatne obremenitve in nove vloge – glede na to, da so sočasno vpeti v vzgojo otrok, finančno skrb za lastno družino in skrb za vse bolj od njih odvisne starše, to ni lahko in je izziv tako za vsako družino, v kateri se pojavi demenca, kot tudi za skupnost. Avtorice seznanijo bralca z dvema temeljnima potrebama, in sicer s potrebo po avtonomiji in potrebo po povezanosti, ki se med razvijanjem demence ves čas spreminjata in zahtevata od družinskih članov nenehno prilagajanje.

V četrtem poglavju avtorice razmišljajo o oskrbovalcih kot o raziskovalcih potreb oseb z demenco v domačem okolju ter podajo smernice za opazovanje ljudi z demenco in zapisovanje. Na podlagi analize potreb lahko namreč ugotovimo, kaj je pomembno v življenju osebe z demenco in formalnega ali neformalnega oskrbovalca. Tako lahko ustrezneje ravnamo v procesu pomoči

človeku z demenco po eni strani, po drugi strani pa zagotovimo ustrezno podporo tudi oskrbovalcem.

V petem poglavju avtorice podajo model izobraževanja za kakovostnejšo oskrbo ljudi z demenco na podlagi treh okvirnih tem izobraževanja: življenje z demenco, raziskovanje potreb oseb z demenco in socialna krepitev oseb z demenco. Ob predlaganem okvirnem izobraževalnem modelu ponujajo smernice za opazovanje in raziskovanje potreb ljudi z demenco in njihovih formalnih ali neformalnih oskrbovalcev. Univerzalni tip oskrbe ne obstaja, ustrezna rešitev je le oskrba, usmerjena v posameznega človeka z demenco, ki jo sooblikujeta človek z demenco in socialni delavec, skupaj z neformalnim oskrbovalcem. Odlika podanega izobraževalnega modela so v vsaki od okvirnih tem izobraževanja tudi podani kratki opisi priporočljivega branja za boljše razumevanje posameznih tem. Predlagan model je odlično izhodišče za izvajanje programa izobraževanja tako na ravni skupnosti kot na ravni institucije in se osredotočana na človeka z demenco, ne na demenco.

Znanstvena monografija je jasna, pregledna, metodološko in izkustveno podprta ter je odlično gradivo za vse, ki delajo z ljudmi z demenco in njihovimi oskrbovalci. Je pa tudi obvezno učno gradivo za študente socialnega dela, saj ponuja kot prva slovenska monografija širši pogled na demenco in njene razsežnosti, pri vsakem bralcu pa sproža nova razmišljanja.

Monografija o demenci ponuja širše in globlje razumevanje pomoči ljudem z demenco in je obvezna za vse strokovne delavce, ki delajo z osebami z demenco, zelo priporočam pa jo tudi vsem neformalnim oskrbovalcem in družinam, ki so se spoznale z demenco.

Anamarija Kejžar

Videmšek, Petra (2013)

Iz institucij v skupnost - Stanovanjske skupine nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 266 strani.

ISBN 978-961-6569-51-4

Monografija Petre Videmšek je rezultate prve poglobljene raziskave v Sloveniji o stanovanjskih skupinah iz uporabniške perspektive, torej iz perspektive ljudi, ki v njih živijo. Raziskava, ki skrbno upošteva perspektive ljudi, ki imajo neposredno izkušnjo s stanovanjskimi skupinami, je dragocena, ker so v preteklosti zaposleni v stanovanjskih skupinah pa tudi snovalci politike pogosto zanemarili uporabniško perspektivo, čeprav je ta ključna pri evalvaciji uspeha in učinkov ter tudi napak in spodrseljajev storitev, ki so namenjene podpori in izboljšanju kakovosti življenja uporabnikov. Poleg tega je izjemno pomemben tudi koncept stanovanjskih skupin, ki ga moramo razumeti v kontekstu iskanja alternativ institucionalnemu varstvu. Stanovanjske skupine kot program in ena izmed oblik skupnostnih služb naznanjajo začetek dezinstitutionalizacije in premik z ideološke ravni udejanjanja sprememb sistema socialnega varstva na področju skrbi na praktično.

Poglobljen premislek o stanovanjskih skupinah je pomemben tudi, ker razkriva zdaj prevladujočo ideologijo na področju dezinstitutionalizacije. Avtorica dezinstitutionalizacijo razume kot ustanavljanje skupnostnih služb in oblik podpore, ki nadomestijo institucije. Ne gre zgolj za premestitev ljudi, temveč za to, da so ljudje z osebnimi izkušnjami duševnih stisk vključeni v vsakdanje življenje zunaj azilov in imajo pri tem podporo, ki jo potrebujejo (str. 45).

Zato je ideološka usmerjenost zaposlenih v stanovanjskih skupinah in organizacijah, v okviru katerih so stanovanjske skupine organizirane, toliko pomembnejša, saj delo obsega tudi prizadevanje za spremembo družbene vloge oseb z izkušnjo duševne stiske in njihove družbene moči. Čeprav je proces dezinstitutionalizacije ideološko neločljivo povezan s konceptom človekovih pravic in individualizirane podpore, so prve pobude za preseljevanje nastale v institucijah samih, in sicer kot odziv na njihove prostorske stiske (str. 113). Bolj kot za ideološke premike k udejanjanju človekovih pravic je v

teh primerih šlo za prenos terapevtskih in diagnostičnih tehnik v nove službe (str. 55). Kljub dolgotrajnemu procesu dezinstitutionalizacije, ki se je začel že konec sedemdesetih let 20. stoletja, je dezinstitutionalizacija še vedno v pilotskem uvajanju (str. 77). Zdi se, da so prizadevanja usmerjena zlasti v prestrukturiranje in ne v zapiranje institucij.

Tudi hipoteza, da so nevladne organizacije odločilno pripomogle k dezinstitutionalizaciji, ne drži (str. 81). Čeprav je njihov vpliv na razvoj novih metod dela v skupnosti neizpodbiten, je največja pozornost usmerjena v prestrukturiranje zavodov, ki odpirajo manjše bivalne enote v bližini zavoda ali na drugih lokacijah, katerih delovanje ostaja podobno večjim zavodom (str. 168). Prestrukturiranje velikih institucij daje zgolj vtis odpiranja skupnosti, pravzaprav pa gre zgolj za zmanjševanje števila stanovalcev v matičnih institucijah in hkratno teritorialno širjenje vpliva institucij na širše območje. S tem poudarkom monografija Petre Videmšek razkriva vso kompleksnost prizadevanj različnih interesnih skupin pri udejanjanju koncepta dezinstitutionalizacije v praksi.

Monografija je razdeljena na dva dela, v katerih avtorica spretno združuje poglobljeno teoretsko analizo s pripovedmi oseb z izkušnjo duševne stiske. V prvem delu avtorica opiše okvir za delovanje skupnostnih služb, natančneje stanovanjskih skupin. V drugem delu pa na podlagi raziskave predstavi razumevanje delovanja stanovanjskih skupin z zornega kota ljudi, ki programe uporabljajo. S tem se približa tisti vrsti teorije, ki izhaja iz ljudi in iz teze, da so ljudje z osebnimi izkušnjami najboljši referenti, da podajo oceno o programu, v katerega so vključeni.

Avtorica v prvem delu monografije predstavi nastanek stanovanjskih skupin v Sloveniji, njihov razvoj in razloge za spremembe bivanjskih politik na področju skrbi za osebe z izkušnjo duševne stiske. V prvem poglavju nameni pozornost razvoju institucionalnega varstva. Zgodovinski pregled začne s popisom razvoja institucionalnega varstva od sredine 20. stoletja, ki se je kljub dobrim namenom pokazal kot priložnost za izključevanje ljudi. Piše, da je država v zgodovini na različne načine in z različnimi ukrepi poskušala skrbeti za ljudi.

V naslednjem poglavju popiše spremembe družbenega pogleda na skupnost. Skupnost, ki se v praksi vse bolj premika v digitalno okolje, še vedno ohranja svojo primarno funkcijo, in sicer, da daje kontekst za podporo, opogumljanje in vključevanje.

V tretjem poglavju se avtorica obsežno ukvarja z dehospitalizacijo in dezinstitutionalizacijo kot uvodnima procesoma, ki zagotavljata preselitev ljudi v skupnost. Kot tri temeljne zgodovinske procese, ki so pripomogli k dehospitalizaciji in dezinstitutionalizaciji avtorica navaja reorganizacijo zavodov, razvoj nevladnega sektorja in vzpostavljanje povezav med nevladnim sektorjem in različnimi zavodi (str. 76). Avtorica nameni pozornost tudi vprašanju pravice do bivanja. Meni, da mora sistem stanovanjske oskrbe zagotoviti ustrezne mehanizme financiranja stanovanjske oskrbe, ki vključujejo tako javni kot tudi podjetniški in gospodinjiski sektor. Avtorica eno izmed sklepnih poglavij

nameni tudi konceptom, ki so se razvili iz uporabniških gibanj. Kot ključnega omeni koncept socialne krepitve.

V drugem delu monografije predstavi strukturo, namene in načela delovanja programov stanovanjskih skupin, ki jih v Sloveniji izvajajo nevladne organizacije. Programi, ki so nastali kot del gibanj civilne družbe, pomenijo ključen premik pri obravnavi oseb z osebno izkušnjo duševne stiske iz perspektive moči (str. 219). Avtorica posebno pozornost nameni vprašanju dez-institucionalizacije in s skrbno analizo tridesetletne zgodovine programov stanovanjskih skupin v Sloveniji opozori na sistemske pomanjkljivosti, ki kljub dobrim namenom ljudem z osebno izkušnjo duševne stiske ne omogočajo večje stanovanjske mobilnosti, saj gre pogosto zgolj za preoblikovanje institucionalnega režima bivanja.

Prav ta pronicljiv pregled stanja je za socialno delo, ki si prizadeva za spremembe tam, kjer nekaj ne deluje in kjer je treba nekaj spremeniti, tako dragocen. Kot dodano vrednost je treba poudariti tudi vestno vključevanje ljudi z izkušnjami, ki imajo po avtoričinih besedah neprecenljivo znanje in jih je smiselno uporabiti pri prenovi in spremembah programov stanovanjskih skupin, saj ljudje sami zase najboljše vedo, kaj potrebujejo in kako do tega cilja pridejo (str. 17). S takšnim razumevanjem se avtorica loti tudi raziskave, v kateri popiše mnenja in perspektivo ljudi z osebno izkušnjo bivanja v stanovanjskih skupinah (str. 109).

Monografija pojasni trenutno stvarnost stanovanjskih skupin, ki zapolnjujejo vmesni prostor med institucijami in skupnostjo. Stroki socialnega dela monografija odstira ideologijo oskrbe, ki se v svoji formi pogosto preoblikuje, ideološko pa ostaja enaka. Zato je monografija obvezno branje za vse strokovnjakinje in strokovnjake, ki delujejo na področju podpore ljudem z izkušnjo duševne stiske. Presega deklarativne tematske okvire stanovanjskih skupin in ponuja kritično refleksijo o sistemski ureditvi podpore za osebe z izkušnjo duševne stiske.

Socialnim delavkam in delavcem je lahko delo temelj za uresničevanje nujno potrebnih sprememb na področju duševnega zdravja, zgodovini pa kot dragocen zapis glasu oseb z izkušnjo duševne stiske, ki opozarja na ključne pomanjkljivosti trenutnega sistema programov stanovanjskih skupin, ki kljub dobrim namenom pogosto ovirajo stanovanjsko mobilnost.

Gašper Krstulović

Vera Grebenc in Amra Šabić (2013)

Ljubljanske zgodbe – Biografije navadnih ljudi

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 182 strani.

ISBN 978-961-6569-50-7

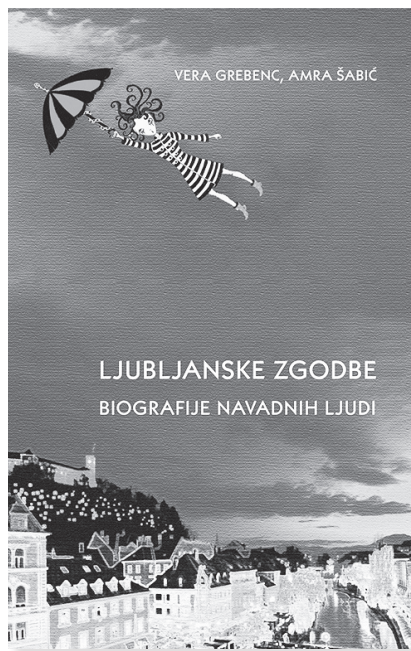
Znanstvena monografija *Ljubljanske zgodbe* s podnaslovom *Biografije navadnih ljudi* obravnava eno izmed najpomembnejših področij socialnega dela – raziskovanje življenjskega sveta ljudi na podlagi naracij in zgodb. To najboljše s svojimi besedami poudarita avtorici Vera Grebenc in Amra Šabić na začetku (str. 7):

Raziskovanje vsakdanjega sveta je za socialno delo ključno, saj namreč socialno delo lahko uresničuje svoje poslanstvo le ob upoštevanju vsakdanje realnosti ljudi.

Posledica dolgoletnega raziskovanja ljubljanske »scene« avtoric in drugih sodelavcev na projektih s področja uživanja prepovedanih drog, raziskovanja potreb starih, mladih, žensk in otrok, žrtev nasilja, težav z duševnim zdravjem ter obvladovanja tveganj in tveganih življenjskih slogov, je bogat nabor podatkov (zgodb, izjav), ki jih v tem delu avtorici skupaj s teoretskim in metodološkim okvirjem nadgradita v pomemben prispevek za stroko in znanost socialnega dela.

Monografija pa je več kot zgolj prispevek k socialnemu delu, saj ponuja vpogled v življenje ljudi, katerih zgodbe so spregledane, preslišane ali pa tako stigmatizirane, da jih nekateri niti ne želijo slišati in jim pripisati vrednosti. Knjiga tako omogoča vpogled v življenjske svetove ljudi, ki so nam pogosto neznani ali nedostopni. Zato je zanimiva tako za raziskovalce, ki jih zanima vsakdanje življenje ljudi, kot za posameznike, ki jih zgolj zanimajo različne življenjske zgodbe, pa tudi za avtorje zakonov, pravilnikov, aktov in strategij na najvišji ravni mestne in državne uprave, ki s svojimi predpisi (de)kriminalizirajo določene aktivnosti, podelijo ali vzamejo pravice, obsodijo ali oprostijo, ignorirajo ali pomagajo.

Monografija je sestavljena iz treh glavnih delov, besedilo pa bogatijo fotografije Antona Grebena, ki prikazujejo predstavljena področja in razvijajoče se teme. Uporabljene fotografije med drugim podkrepijo misel avtoric, ki sami predstavljene zgodbe večkrat poimenujeta fotografije ali izseki. Te moramo

gledati kot približek resnici, konstrukt, ki med udeleženi nastane v procesu raziskovanja, zapisovanja in interpretiranja.

V prvem delu, uvodu, avtorici predstavi raziskovanje kot nekaj neizogibnega za socialno delo, saj je bilo le to »v prvotni obliki terensko delo in socialni delavci/delavke smo ob vstopu v skupnost vedno raziskovalci« (str. 11). V uvodu so predstavljeni: etnografska izhodišča za raziskovanje, narativna orientacija pri raziskovanju in konstruktivističen pogled v socialnem delu. Na kratko so predstavljeni: zgodovina razvoja kvalitativnih metod raziskovanja, njihova uporabnost za raziskovanje v socialnem delu in pomen za strokovnjake s področja socialnega dela, ki želijo priti v stik z ljudmi in spoznati njihov življenjski svet.

Avtorici v nadaljevanju uvoda z uporabo primerov že omenjenih raziskav predstavi strategije in metode vstopanja v skupnost. Predstavljeni so primeri odprtih in zaprtih ter zasebnih in javnih prostorov, v katerih se raziskovalci srečujejo s sogovorniki, ter s tem povezane posebnosti raziskovanja v teh prostorih. S primeri so podani napotki, kdaj je pri vstopu v skupnost smiselno uporabiti katero metodo (zgolj opazovati ali vzpostaviti stik) in katero strategijo (po zaslugi osebnih poznanstev ali naključno).

Vstopanje v skupnost in raziskovanje te skupnosti pa nista namenjeni zgolj sami sebi. Vanje stopamo, da raziščemo potrebe ljudi iz te skupnosti in se primerno odzovemo nanje.

Da to delo lahko opravimo, potrebujemo konkretne in smiselne informacije. Za nabor dobrih informacij pa potrebujemo kakovostna in smiselna raziskovalna orodja. (Str. 47.)

V drugem delu knjige tako avtorici predstavi izdelovanje etnografskih zemljevidov skupnosti. Bralcu s pomočjo primerov iz preteklih raziskovanj predstavi matrico za izvedbo pogovorov, ki je uporabna kot opomnik in vodilo raziskovalcu. Najpomembnejša področja, ki jih matrica obsega, so: značilnosti raziskovane skupine/fenomena, ocena socialnega konteksta, ocena zdravja, ocena tveganj in ocena služb. Vsa področja so natančneje predstavljena, poleg tega pa avtorici na podlagi svojih izkušenj predstavi tudi uporabne napotke za praktike in raziskovalce, ki bi te matrice uporabili.

Z uporabo odprtih vprašanj so zgodbe sogovornikov umeščene v kontekst, ki ga lahko dopolnujemo z informacijami ključnih informatorjev v skupnosti, izbranih posameznikov in skupin ter strokovnjakov, ki delujejo v skupnosti. Raziskovalci sestavljajo »sliko« ali »fotografijo«, tako nastaja etnografski zemljevid skupnosti.

Avtorici dobro argumentirata (str. 63):

Šele etnografski pristop k raziskovanju, ki vključuje poizvedovanje na terenu in pri ljudeh, ki poznajo dogajanje, omogoča odkrivanje in zapisovanje neodkritih in nepriznanih vednosti, ki jo ima skupnost.

Avtorici na koncu drugega dela knjige predstavi raznovrstnost slogov pripovedovanja in zvrsti pripovedi. Predstavljeni so: intervju, v katerem se morata sogovornika v pripovedi sporazumeti in konstruirati skupno razumevanje

sveta, biografske pripovedi, na primer kronološko urejena življenjska zgodba, in pogovori o vsakdanjem življenju in dogodkih ljudi. Doživetja in vednosti sogovornikov v dokumentirani obliki dobijo vrednost, saj jih lahko uporabimo za načrtovanje strokovnih odzivov na prepoznane potrebe, hkrati pa zapisi pogovorov

postanejo v zapisani obliki pomembni sami po sebi, kot zgodbe, ki smo jih ujeli v nekem hipu življenja ljudi, in imajo v preseku nekega časa tudi potencial dokumentiranja stvarnosti in zgodovinskega spominjanja. (Str. 87.)

Tretji del knjige, razdeljen na številna podpoglavja, je najboljšežnejši, v njem pa se izriše podoba vsakdanjega življenja prebivalcev Ljubljane. Življenja različnih skupin so prikazana z rutinami, ki jih vsi, ne glede na naše statuse, starost, zdravje, bivanjske razmere ali druge okoliščine, živimo vsak dan. S tem obvladujemo potek vsakdanjika, rutine pa so lahko tudi taktika preživetja.

Prekinitve rutine je lahko zavestna odločitev posameznika, ki si želi spremembe, »zdrs v nov scenarij« (str. 115–116) pa se lahko zgodi zaradi spremembe prizorišča, zamenjave likov/oseb v naših življenjih in sprememb karier, starih rutin pa v teh primerih ne moremo ohraniti. Prekinitve starih rutin so bodisi želene in dobrodošle, pogostejše pa povzročajo stisko in željo posameznika, da življenjski potek čim bolj postane enak prejšnjemu.

Avtorici v poglavju uporabita bogat vir raziskav, izvedenih v preteklosti, in izjemno različne zgodbe primerjata med sabo in jih umestita v rutine vsakdanjega življenja. Rutine, kot trdita avtorici, zaznamuje dvojnost. »Prav toliko kot z rutinami lahko dokazujemo našo emancipacijo, se lahko z rutinami utrjuje in prakticira zatiranje« (str. 166). To dvojnost avtorici povežeta v protislovno in dvojno vlogo socialnega dela, ki hkrati reproducira družbeno strukturo moči in dominacije, a ji tudi oporeka. Avtorici menita, da je to protislovje treba preseči, odgovor, kako, pa se skriva tudi v predstavljenih ljubljanskih zgodbah in usmeritvi socialnega dela, da zna sprejeti nepredvidljivost in skupaj z ljudmi išče odzive na izzive realnosti (str. 167).

Naj se tega zavedamo ali ne, ljudi je z zgodbami konstruiramo ta svet, si ga razlagamo, v jeziku socialnega dela bi rekli tudi soustvarjamo. Vse življenje se vsebine naših zgodb spreminjajo, spreminja pa se tudi žanr, od trilerja in kriminalke do drame in komedije. Tudi prispevek avtoric v tej knjigi ta življenjski potek dobro prikaže, saj uporabljene zgodbe prikažejo vse generacije, od mladostnikov, ki na ulici preživljajo dneve po izključitvi iz šole, eksperimentirajo z drogami ali se spopadajo s šolskimi obveznostmi, in mladih staršev, ki se trudijo usklajevati družinsko in delovno življenje, do starih ljudi, ki smiselno polnijo svoje dneve ali pa osamljeni čakajo na stik z zunanjim svetom.

Anže Jurček

Lea Šugman Bohinc (ur.) (2011)

Učenci z učnimi težavami – izvirni delovni projekt pomoči

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 192 strani.

ISBN 978-961-6569-40-8

Monografija *Učenci z učnimi težavami – izvirni delovni projekt pomoči* je po eni strani del raziskovalnega poročila o obsežnem razvojno-raziskovalnem projektu *Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje koncepta dela »učne težave v osnovni šoli«*. Ta projekt je imel dva podprojekta, ki ju je izvajala ena od članic projekta, Pedagoška fakulteta, in tretji podprojekt z naslovom *Soustvarjanje učenja in pomoči v izvedbi projektne skupine Fakultete za socialno delo* pod vodstvom dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič. Rezultat triletnega razvojno-raziskovalnega dela v obdobju 2008–2011 je zbirka štirih monografij, od katerih je tri pripravila projektna raziskovalna skupina na Pedagoški fakulteti, četrto, tu obravnavano delo, pa raziskovalna skupina na Fakulteti za socialno delo.

Po drugi strani je monografija predvsem predstavitev in poročilo o uresnitvi koncepta izvirnega delovnega projekta pomoči, umeščenega v okvir sodobne doktrine socialnodelovnega delovnega odnosa. Iz tega zornega kota je del opusa, triptiha, ki ga zastavlja in utemeljuje priročnik *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika* iz leta 2005, udejanja delo *Učenci z učnimi težavami – izvirni delovni projekt pomoči* (2011), ki ga spremlja *Priročnik za vrtce, šole in starše* z naslovom *Otrokov glas v procesu učenja in pomoči* (2013), nadaljuje in zaokroža pa monografija *Družine s številnimi izzivi: soustvarjanje pomoči v skupnosti* (2016). Pri vseh naštetih sodeluje ista skupina avtoric: dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič, dr. Lea Šugman Bohinc, dr. Nina Mešl, dr. Tadeja Kodele in dr. Klavdija Kustec. Pri posameznih navedenih delih sodeluje še nekaj drugih avtoric. Na tem mestu bom omenil le tiste, ki so sodelovale pri delu *Učenci z učnimi težavami*: Ksenija Bregar Golobič, dr. Ines Kvaternik in Beata Akerman.

Vsa naštetja dela se opirajo na iste konceptualne zastavitve, ki so predstavljene v omenjenem delu *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Za razumevanje moramo torej poznati tisti teoretski okvir ali »postmoderno

paradigmo«, kot bi se izrazile nekatere avtorice. Teoretski okvir črpa iz posameznih vidikov sistemsko ekološkega in socialno konstruktivističnega modela socialnega dela.

Vidik sistemsko ekološkega modela socialnega dela, torej vpliv sistemske teorije, predvsem tistih njenih vidikov, ki so jih uporabili in razvijali v okviru psihologije, raznih oblik terapije in sorodnih ved in nanje oprtih svetovalnih poklicev, se kaže na več ravneh. Najbolj neposredno in kot izhodišče je prispevek Petra Lüssija o »sistemskem nauku o socialnem delu«. To delo je na začetku devetdesetih let 20. stoletja tudi na Visoki šoli za socialno delo, prihodnji Fakulteti za socialno delo, pustilo globoko sled. Pomenilo je daljnosežno izhodišče za razvoj celovitega in dorečenega pristopa socialnega dela v okviru tistega, čemur lahko – po eni od delitev, v mislih imam Zastrowa – rečemo socialno delo s posameznim primerom.

Ker v sistemske teoriji ni izrecno opredeljeno, kaj je osnovni, izhodiščni sistem, torej subjekt, oseba, v našem primeru uporabnik, se je v določenih takšnih pristopih, oprtih na sistemsko teorijo, uveljavila konceptualizacija subjekta iz okvira konstruktivizma ali konstrukcionizma, kot ga imenujejo avtorice. Tu se pojavi socialno konstruktivistični model socialnega dela. Tudi zamisli, pobrane iz Husserlove in Heideggrove fenomenologije, ki so v družboslovje – od sociologije, antropologije in psihologije do pedagogike in socialnega dela – pronicale z imeni konstruktivizem, konstrukcionizem in druge izpeljave, lahko – podobno kot pri sistemske teoriji – delimo na dva vidika: na tiste, uporabljene v sociologiji in delno antropologiji, večinoma z imenom socialni konstruktivizem, in na tiste, uporabljene v psihologiji, različnih oblikah terapevtskih pristopov in – v tem primeru – v vidiku socialnega dela, z imenom socialni konstrukcionizem.

Omenjena tematika je seveda veliko bolj večplastna, vendar tu ni pravo mesto za temeljitejšo analizo in razpravo. Vsekakor jo moramo imeti v mislih, ko pristopamo k obravnavi, razumevanju in uporabi konceptov, predstavljenih v delu *Učenci z učnimi težavami – izvirni delovni projekt pomoči*. Predvsem nas zanima v uvodu tega odstavka izpostavljeno vprašanje: kako je v določenem teoretskem konceptu koncipiran subjekt, oseba, uporabnik, v tem primeru učenec z učnimi težavami. Na podlagi drugih del avtoric, predvsem dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič in Lee Šugman Bohinc, lahko sklepamo, da gre vsaj delno za linijo, ki se vleče od Sigmunda Freuda. To omenjam zato, ker vemo, da se je v sociologiji – predvsem v klasičnem delu *Družbena konstrukcija realnosti* Bergerja in Luckmanna iz leta 1966 – izhajalo predvsem iz zastavitev subjekta, oprtih na delo G. H. Meada in tudi Alfreda Schutza, prek njega pa nazaj do Heideggro in Husserla.

Tu se poslavljam od pregleda teoretskih izhodišč obravnavanega dela in ob tem zavestno in namerno puščam več odprtih vprašanj, primernih za nadaljnjo obravnavo, ki pa zahteva obsežen prostor in čas.

Obravnavano delo je namreč pomembno tudi in predvsem zato, ker pomeni uresničitev enega od ključnih, najbolj dorečenih in celovitih pristopov v okviru sodobnega socialnega dela. Seveda ne edinega, vendar hkrati dovolj odprtega, da tu zastavljene koncepte lahko uporabljamo na različne načine,

z različnimi izpeljavami. Model je torej potencialno dovolj odprt za dodelave, nadgradnje, tudi spremembe.

V uvodu Lea Šugman Bohinc in Nina Mešl pojasnita kontekst raziskovalnega dela. Sledi ključno poglavje Gabi Čačinovič Vogrinčič, »Soustvarjanje v delovnem odnosu: izvirni delovni projekt pomoči«, ki povzame osnovna doktrinarna načela koncepta, ki ga uporabljajo avtorice. Elementi socialnodelnega delovnega odnosa, torej dogovor o sodelovanju, instrumentalna definicija problema in osebno vodenje, so domišljena konstrukcija, okvir, v katerem lahko delamo socialno delo. Okvir je vsebinsko oprt na teoretska izhodišča, nakazana tudi v prvem delu predstavitve, v omenjenem poglavju pa še enkrat povzeta in – v tem primeru – aplicirana na šolsko okolje.

V nadaljevanju Lea Šugman Bohinc predstavi enega od sodobnih konceptov, ki ga je mogoče smiselno zlahka umestiti v ta teoretski okvir, torej sinergetiko kot znanost o procesih in vzorcih samoorganiziranja. Naslov njenega prispevka je jasen: »Sinergetika soustvarjanja učenja in pomoči v šoli«, v prispevku pa na kratko predstavi osnovna sinergetična generična načela. Ta načela nato uporabi pri analizi obravnavane tematike učencev z učnimi težavami v kontekstu šole.

Ksenija Bregar Golobič nadaljuje s še enim pomembnim vidikom, z etiko udeležенosti, torej glasom uporabnika. Naslov njenega prispevka je »O delovnem odnosu soustvarjanja z vidika prikritega kurikuluma v šoli: glas učenca!«. V poglavju predstavi koncept prikrita kurikula, ga poveže s konceptom delovnega odnosa soustvarjanja in nakaže spremembe, ki jih koncept delovnega odnosa soustvarjanja vnaša v šolski sistem in povzroča/zahteva njegove spremembe.

Nina Mešl povzema vse omenjene in doslej v monografiji razgrnjene koncepte v poglavju »Proces dela v izvirnem delovnem projektu pomoči: od definiranja problemov k soustvarjanju zelenih izidov«. V poglavju predstavlja del rezultatov raziskave in jih umesti in interpretira s pomočjo temeljnih konceptov, o katerih vseskozi beremo v monografiji. Prispevek prepričljivo in argumentirano kaže, da je pristop učinkovit, ustrezen in uporaben. Torej: da s tem pristopom dosegamo zelene izide, ki so izboljšanje vidikov življenjskega sveta učenca, da odgovarjamo na ustrezna vprašanja in da pristop lahko uporabljamo, da ga lahko uresničujemo, delamo.

To potrjuje tudi naslednje poglavje Tadeje Kodele in Nine Mešl »Učiteljice in šolske svetovalne delavke o uvajanju koncepta delovnega odnosa soustvarjanja v šoli«. Tukaj slišimo/beremo glas učiteljic in svetovalnih delavk, ki povedo svoje mnenje o konceptu.

Šolski trikotnik učenec-učitelj-starš sklene naslednje poglavje Ines Kvaternik, Klavdije Kustec in Tadeje Kodele, »Pogled staršev na uvajanje koncepta delovnega odnosa soustvarjanja v šoli«. Monografija se izteče s poglavjem Beate Akerman »Od monologa k dialogu, od prejemanja k soustvarjanju pomoči«. Nekakšna koda je zadnji prispevek »Disleksija – osebna izkušnja«, avtorice Saše Pavček.

Simona Gerenčer Pegan (2017)

Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 166 strani.

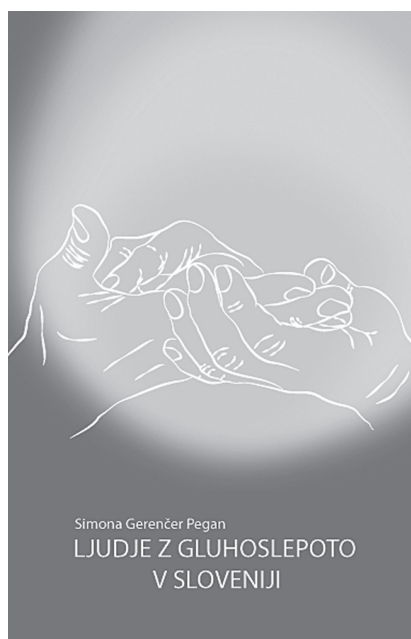
ISBN 978-961-6569-63-7

Delo Simone Gerenčer Pegan postavlja temelje znanstvenega pristopa v socialnem delu na področju gluhoslepote v slovenskem prostoru, saj gre za prvo tako kompleksno in celovito delo pri nas. Avtorica je leta 2011 že izdala manj obsežno znanstveno monografijo z naslovom *Osebe z gluhoslepoto in načini sporazumevanja*. Knjiga je doživela dva ponatisa.

Knjiga *Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji* je razdeljena na sedem poglavij: razumevanje gluhoslepote, uporabniška perspektiva in prispevek stroke, občani z gluhoslepoto v skupnosti, vidiki socialne izključenosti, odnos ljudi do ljudi z gluhoslepoto, ljudje z gluhoslepoto za zidovi ustanov in organizacije gluhoslepih. V uvodnih poglavjih avtorica predstavi razumevanje gluhoslepote, tako s stališča uradnih definicij kot iz perspektive doživljanja in samoopredelitev ljudi z gluhoslepoto (poglavja 2, 3 in 4).

Zdi se, da je ena od najpomembnejših sporočil dela prav utrditev spoznanja, da gluhoslepote ne moremo definirati kot gluhoti in k njej prišteti še definicijo slepote, pač pa je gluhoslepota kot oviranost enkratna. To velja tako na ravni teoretskih opredelitev, še bolj pa v praktičnih implikacijah, v specifičnih življenjskih kontekstih, načinih komunikacije pa tudi v strategijah družbenega izključevanja (in vključevanja) ljudi z gluhoslepoto. Avtorica v svojem delu ves čas poudarja tudi pomembnost intersekcijskega pristopa. Različne okoliščine (ekonomski razred, spol, pridružene zdravstvene težave in podobno) delujejo pri posamezniku vzajemno in ustvarjajo sisteme dominacije, ki o(ne)mogočajo dostope do moči in privilegijev.

V poglavjih, ki sledita (5 in 6), avtorica sodobno literaturo prepleta z rezultati svoje primerjalne študije položaja ljudi z gluhoslepoto v Sloveniji in na Madžarskem. Pogovore je opravila tako z ljudmi, ki živijo doma, kot s tistimi za zidovi ustanov, zlasti v socialnovarstvenih zavodih.

Glasovi ljudi z gluhoslepoto v Sloveniji, ki spregovorijo v avtoričinem delu, kažejo, da sta njihovi pogosti spremljevalki osamljenost in socialna izolacija. Razlogi so kompleksni, zgodovinski, družbeni, globalni in lokalni, čeprav izkušnje iz držav z razvitejšimi praksami na tem področju pokažejo, da ti niso ne nujni ne samoumevni. Splošnemu pomanjkljivemu znanju o načinih sporazumevanja se pridružijo še pomanjkanje vključevalnih praks na področju izobraževanja, zaposlovanja in torej ekonomska deprivacija večine ljudi z gluhoslepoto pri nas. Avtorica je imela kot tolmačka za ljudi z gluhoslepoto redek privilegij, da je lahko stopila z njimi v stik in v njihov življenjski svet. Sporočilo, ki ga prinese od tam, je zato toliko dragocenejše, še zlasti ko gre za izrazito skrite in tabuizirane življenjske izkušnje ljudi z gluhoslepoto, kot so pogoste izkušnje nasilja sliščih ali nekdanje rutinsko zapiranje gluhoslepih v institucije.

Ena od odločilnih okoliščin je, ali človek z gluhoslepoto živi v domačem okolju ali pa se je v svojem življenjskem teku znašel v instituciji. V preteklosti je bilo pravilo (ki neredko velja tudi danes), da se je lahko posameznik znašel za zidovi ustanov že zato, ker mu ni uspelo razviti načina sporazumevanja, ki ga razume večinska družba, in ker po spletu okoliščin ni imel nikogar, ki bi zanj lahko poskrbel ali želel poskrbeti.

Ljudje z gluhoslepoto v institucijah niso prepoznani kot taki, pač pa so večinoma kategorizirani kot »osebe z motnjo v duševnem razvoju«. Osebe ne razpolaga z ustreznimi znanji in načini sporazumevanja, to pa izhodiščno diagnozo/kategorijo samo še utrjuje. Ljudje z gluhoslepoto pa so obsojeni na življenje v temi in tišini brez možnosti kakršnekoli oblike komunikacije s svetom. Avtorica je bila za večino sogovornikov z gluhoslepoto v zavodih prva, ki je njihov »umik v svoj svet« razumela v kontekstu nezmožnosti okoličnice navezati z njimi stik, ne pa v medicinskih in psiholoških diagnostičnih kategorijah. Hkrati ji je z večino uspelo vzpostaviti komunikacijo prek dotika.

Družbeni položaj oseb z gluhoslepoto v Sloveniji kaže na alarmantno stanje zaradi neurejenosti zakonodajnega področja, ki gluhoslepote ne priznava kot posebne vrste hendikepa in s tem ljudi prikrajša za temeljne človekove pravice. Hierarhije in boji za sredstva med invalidskimi organizacijami še bolj krepijo njihovo obrobno pozicijo in jim jemljejo še tisto, kar bi jim vsaj delno omogočila vključenost.

Na drugi strani pa avtorica, kot poznavalka razmer tudi na Madžarskem, prepozna ustrezno zakonsko urejenost in dobre prakse čez mejo, ki že kažejo učinke tudi v vsakdanjem življenju in položaju ljudi z gluhoslepoto. Namesto o stiskah, strahu in razočaranju, ko so postali gluhoslepi, so ji njeni madžarski sogovorniki v študiji pripovedovali o osredotočanju na prilagoditve, ki jih potrebujejo za boljši izkoristek lastnih potencialov, prav tako se samozavestneje osebno in politično reprezentirajo tudi v javnosti. Priznavanje statusa gluhoslepote in državna podpora njihovim društvom omogočata ljudem z gluhoslepoto na Madžarskem boljši položaj, večjo prepoznavnost med strokovnjaki in laiki, več podpore in pomoči, pravic in varnosti. Življenjske zgodbe in položaj institucionaliziranih oseb z gluhoslepoto pa v obeh državah zbujajo skrb.

Znanje socialnega dela na področju gluhoslepote v Sloveniji je povsem zapostavljeno, zato je predlagana monografija dragocen prispevek v znanosti socialnega dela. Pokaže na nujnost poznavanja načinov sporazumevanja, ki omogočijo, da posameznik razume in postane razumljen. Z razvojem in uporabo jezika se lahko začne emancipacija ljudi z gluhoslepoto. Vendar je ta zares na delu šele, ko ljudje z gluhoslepoto sami spregovorijo o sebi, ko avtonomno raziskujejo svoj položaj, opredelijo probleme, postavljajo vprašanja in odločajo o interpretacijah.

V tem pogledu je študija sicer neprecenljiva in pionirska, prav tako si prizadeva izhajati iz perspektive raznovrstnega življenjskega sveta ljudi z izkušnjo gluhoslepote, a je vendarle še zmeraj usidrana v prakse govora stroke o »Drugih«. Zagovorniška usmerjenost avtorice, njena dolgoletna angažiranost in intenzivna prepletenost z življenji ljudi z gluhoslepoto pa tudi sam zastavek knjige nam puščajo vtis, da bo knjiga kljub vsemu delovala kot spodbuda večji avtonomiji in krepitvi moči ljudi z gluhoslepoto in nadaljnjemu zmanjševanju njihove odvisnosti od stroke.

Mojca Urek

Špela Urh (ur.) (2012)

Država želi, da ostanemo cigani!: teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. 177 strani.

ISBN 978-961-6569-44-6

V mednarodni akademiji raziskovalci redko obravnavajo položaj Romov v Sloveniji, kadar želijo primerjalno pokazati, da je prav ta manjšina med najbolj diskriminiranimi v različnih državah tako v Evropski uniji kot v njeni sosesčini. Odločitev, da se Slovenije ne obravnava v teh raziskavah, po navadi temelji na tem, da je število Romov v Sloveniji, v primerjavi z drugimi državami v Evropski uniji, majhno. Vendar, kot pokažejo avtorji v zborniku *Država želi, da ostanemo cigani: teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*, to še ne pomeni, da položaj Romov ni problematičen, prav nasprotno. V prispevkih iz različnih perspektiv analizirajo, da diskriminacija romske manjšine v Sloveniji ni nič manjša, ker je ta populacija manjša kot v drugih državah.

Kot argumentira Špela Urh že v predgovoru in potem v teoretskem prispevku: tudi če so državne politike do Romov dobrohotne, strokovni delavci velikokrat nezavedno izključujejo Rome s svojimi dejanji, saj o svojem lastnem položaju in predsodkih do te manjšine ne razmišljajo. Špela Urh z bogatim raziskovalnim delom v romskih skupnostih v različnih krajih v Sloveniji pokaže, kako pripadniki romske skupnosti sami vidijo procese, skozi katere gredo v dialogu z državnimi institucijami.

V naslednjem prispevku z naslovom »Nevednost o Romih« Ana Podvršič opozarja, da raziskovanje o Romih v Sloveniji še vedno upošteva esencialistične premise o »etničnosti« Romov brez dodatne refleksije o družbenih ureditvah, ki nenehno producirajo družbene neenakosti, predvsem ekonomske. Podobno tudi Vera Klopčič v pravni analizi ugotavlja, da kljub temu, da je Slovenija edina država v Evropski uniji s posebnim zakonom o romski skupnosti, v vsakodnevnom življenju Romi še vedno doživljajo diskriminacijo. Vera Klopčič tudi opozori: medtem ko se predsodki do drugih manjšin v Sloveniji zmanjšujejo, se do Romov povečujejo. Ta ugotovitev iz leta 2011, ko je bila

knjiga napisana, drži še danes, ko se je evropski pristop do položaja Romov zelo spremenil, še posebej z Evropskim okvirnim programom za nacionalne strategije za vključevanje Romov.

V naslednjem prispevku Irena Zajc in Franci Jazbec opozorita, da so, kljub prizadevanjem posameznih nevladnih organizacij kot tudi socialnih delavcev za izvajanje etnično občutljivega socialnega dela, prav državne politike velikokrat ovira za strukturno izboljšanje položaja Romov v Sloveniji. Marjeta Jankar pa na podlagi izkušenj iz svoje prakse kot patronažna medicinska sestra v barakarskem naselju v Ljubljani pokaže neizpodbitno vez med družbeno neenakostjo in zdravstvenim stanjem posameznika: nedostopnost do osnovnih zdravstvenih storitev zaradi etnične diskriminacije kot tudi neurejenega pravnega statusa, ki povzroča tudi medgeneracijski začarani krog izključnosti (npr. izbrisana mati rodila dva otroka brez dostopa do zdravstvenega zavarovanja).

Petra Videmšek na podlagi kvantitativne raziskave ponazori večdimenzionalen začaran krog družbene, spolne in etnične izključenosti Rominj v Sloveniji. Po njenih ugotovitvah v Sloveniji prav Rominje, ki bi potrebovale največ družbene podpore socialnih servisov, te dobijo najmanj, saj jih ta potiska na rob družbe.

V zadnjem prispevku z naslovom »So vakeres«: Medijske podobe Romov Roman Kuhar prikaže izsledke raziskave o medijskih reprezentacijah Romov v Sloveniji. Z besedno zvezo »So vakeres«, ki v romskem jeziku pomeni »kaj govoriš«, Kuhar opozori na problematične prakse različnih medijev v Sloveniji, ki pripisujejo kolektivno krivdo vsem Romom za morebitni zločin, ki ga je storil posameznik, govorijo o delitvah na civilizirane Slovence in necivilizirane Rome ter pripisujejo določene lastnosti Romom, kot da so te kulturno določene. Vendar pa Kuhar sklene, da so možne pozitivne spremembe, še posebej na področju medijev, kot je to storila Radiotelevizija Slovenija z usposabljanjem romskih novinarjev in vzpostavitvijo oddaj, ki so v romskem jeziku in kjer imajo romski novinarji priložnost, da proizvedejo drugačno vednost o Romih v Sloveniji.

Zbornik urednice Špele Urh je izšel leta 2012 in zanimivo je, da še veliko ugotovitev iz tega zbornika drži do danes. Kljub temu pa bi bila dobrodošla podobna nova analiza položaja Romov v Sloveniji danes, ko za njihov slab položaj ni več mogoče obtoževati gospodarske krize. Dobrodošel bi bil tudi nov dvojezičen zbornik tako v slovenskem kot v angleškem jeziku, saj bi omogočil dostop do raziskav tudi širši mednarodni javnosti. In kot ugotavlja Kuhar o pomembnosti vključevanja romskih novinarjev, bo v prihodnje treba vključiti romske izobražence v prihodnje znanstvene zbornike o položaju Romov, da razmišljajo o položaju romske skupnosti v Sloveniji. Kakorkoli, pionirsko delo o položaju Romov v Sloveniji na področju socialnega dela, ki ga je začela Špela Urh, je treba nadaljevati.